

VATTENMÄRKEN OCH MUSIKFORSKNING

PRESENTATION OCH TILLÄMPNING AV EN DATERINGSMETOD PÅ
MUSIKALIER I HANDSKRIFT I
UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEKS DÜBENSAMLING

Mit einer deutschen Zusammenfassung

Licentiatavhandling i musikforskning

av

Jan Olof Rudén

Västmanlands-Dala nation vid

Uppsala Universitet 1968

Ventilerad 21/10, 4/11 1968 vid Institutionen för Musikvetenskap,
Dragarbrunnsgatan, Uppsala.

Opponent: Erik Kjellberg, Göran Liljedahl, Ingemar Milveden

This dissertation is digitally converted
in corporation with the author

by

Jan Enberg

www.enberg.nu

Cover illustration; Watermark foolscap Narr/5 – ICO I from UUB VMHS 1:10

Photo: © Jan Enberg 2000

Teknisk beskrivning

För läsning av avhandlingen krävs [Adobe® Reader®](#).

Technical description

This document can only be read with [Adobe® Reader®](#).

© Jan Olof Rudén

Uppsala 1968

Stockholm 2000-2007

Till minnet av min farfar

FÖRORD

Författaren hade under åren 1962–1964 förmånen att för RISM's räkning katalogisera musikalierna i Uppsala Universitetsbibliotek.

Större delen av tiden ägnades därvid åt Dübensamlingens musikalier i handskrift. Bland de uppgifter, som erfordrades för RISM-katalogkorten, ingick bl. a. en tidsbestämning av den enskilda källan. Författaren gjorde därvid ett amatörmässigt försök att använda vattenmärken som dateringshjälpmedel, utan att känna till några specialarbeten med undantag av publicerade verk med avbildningar av vattenmärken. Eftersom dessa avbildningar ej överensstämde med förekommande vattenmärken i Dübensamlingen togs de senare som utgångspunkt för dateringsförsök: lätt igenkännbara och i Dübensamlingen daterade vattenmärken antecknades med årtal. Odaterade källor med till synes överensstämmande vattenmärken kunde på så sätt ungefärligen tidsbestämmas, givetvis med stora osäkerhetsmarginaler på grund av tillvägagångssättet. Tidsbestämning med detta ofullkomliga förfarande ledde emellertid ej till resultat i de fall originaldateringar saknades på papper med lätt igenkännliga vattenmärken eller i de fall vattenmärkena tillhörde något av de vanligaste motiven såsom Amsterdams vapen, Narr, Lilja eller Sju provinser och därtill saknade speciella kännetecken.

På senare år har metodiken för identitetsfastställanden av vattenmärken och metoden att "datera med hjälp av vattenmärken" utvecklats. Den metodiska grunden för en förnyad undersökning finns därigenom.

Dessutom har Dübensamlingen nyligen varit föremål för ingående källkritiska undersökningar av två tyska forskare, F. Krummacher och B. Grusnick, vilka tagit upp och analyserat problem i den komplexa samlingen. De resultat som därvid framkommit (i synnerhet av Grusnicks dateringsförsök), kan dels brukas som mätare av metodens tillförlitlighet, dels kan de komma att modifieras genom resultaten i av föreliggande arbete.

De frågeställningar som ligger till grund för avhandlingen gäller

- om det är möjligt och med vilken noggrannhet man med hjälp av vattenmärken kan tidsbestämma källanheterna i Dübensamlingen; i vilken grad dessa tidsbestämningar överensstämmer med explicita och implicita dateringar och vilka slutsatser man därav kan dra för ej explicit daterade källor,

- om vattenmärken kan ge stöd för antagandet att Dübens s.k. bläcknumrering har skett accessoriskt och därigenom kan användas som kronologisk ordningsprincip (en av Grusnicks huvudpunkter),
- om man med hjälp av pappersdata kan avgöra vilka källenheter som är av otvetydig svensk proveniens och vilka sannolikt ej är det; i detta sammanhang även vilka kopister som var verksamma i Stockholm och vilka som sannolikt ej var det (därmed även vilka kontakter Gustaf Düben hade med utlandet). Om källenheter kan tidsbestämmas, ges även hållpunkter för kopisternas verksamhetstider och därmed förbättrade utsikter att identifiera dessa.
- Ett flertal stämmaterial i Dübensamlingen innehåller uppenbarligen senare tillkomna enskilda stämmor, vilka antingen utgör ersättning för förslitna stämlad eller kan tänkas hänföra sig till ett senare uppförandetillfälle för verket ifråga. Om dessa kan tidsbestämmas kan de bidra till att ge hållpunkter för en mer differentierad bild av musiklivet i Stockholm.

Vad tidsbestämningarna ej ger besked om är de enskilda verkens kompositionsdatum, i de fall det ej är fråga om daterade autografer. Datering med hjälp av vattenmärken ger endast svar på frågan "under vilken tidsperiod nedskrevs innehållet i handskriften på pappret".

Målsättningen för föreliggande arbete kan med hänsyn till ovanstående frågeställningar formuleras sålunda: dels att med hjälp av vattenmärken söka avgränsa kopieringstidrymden för vissa källenheter i Dübensamlingen, dels att pröva metodens användbarhet och tillförlitlighet på detta undersökningsmaterial, som består av en omfattande samling musikalier i handskrift från 1600-talets andra hälft.

På grund av det stora antalet vattenmärken i Dübensamlingen, betingat av dess omfattning, har undersökningsmaterialet begränsats till **källenheter innehållande vattenmärken med motiv Narr kopierade i Stockholm under tidsperioden 1649–1690**. Principerna för denna avgränsning presenteras i kap. I.4.

Avhandlingens ämnesområde ligger utanför traditionella ämnessfärer inom musikforskningen eftersom den behandlar en enda aspekt av källkritik, nämligen dateringsproblem. Den omfattar fem större avsnitt:

- i inledningen behandlas papperstillverkning och terminologi med hänsyn till dateringsmetoden och refereras denna
- i kap. I beskrivs och avgränsas undersökningsmaterialet (Dübensamlingen)
- i kap. II beskrivs ett jämförelsematerial bestående av daterade handskrifter av icke-musikaliskt innehåll
- kap. III ägnas åt papperssituationen i Stockholm under den för undersökningen aktuella tidsperioden (1649-1690)
- i kap. IV redogörs för tillvägagångssätt vid tidsbestämning av kopieringstidrymder för aktuella handskrifter och
- i kap. V förtecknas dessa.

Kap. I-II är huvudsakligen en materialpresentation, kap. III-IV behandlar dateringsmetodiska frågor och kap. V är resultatdel.

Sist behandlas i en exkurs svenska Vm i Dübensamlingen.

I arbetet ingår två bilagor:

- Bilaga I innehåller en systematisk förteckning över handskrifter i Dübensamlingen, vilka innehåller det speciella Vm som närmare undersöks, nämligen Vm med motiv Narr.
- Bilaga II (separat) innehåller avbildningar av dessa Vm.

Det är mig en kär plikt att på denna plats rikta ett varmt tack till min lärare Professor Ingmar Bengtsson, som genom råd och intresse följt och befordrat detta arbete,

till chefer och personer vid arkiv i Stockholm och Uppsala vilka genom olika förmåner underlättat mina arkivundersökningar,

till Kungafonden, som finansierat Bilaga II,

till personalen vid Institutionen för musikforskning, som svarat för utskriften.

Avhandlingens övertitel har övertagits från J. LaRues uppsats "Watermarks and musicology" i Acta musicologica 33 (1961), s. 120 f.

INNEHÅLL

FÖRORD	III
INNEHÅLL	VI
KÄLLOR OCH LITTERATUR	VIII
FÖRKORTNINGAR	XI
INLEDNING. TEKNISKA FÖRUTSÄTTNINGAR	
1. Metoder för tidsbestämning av handskrifter	1
2. Pappers- och vattenmärkesforskning	3
2.1 Allmänt. 3. – 2.11 utgåvor av vattenmärken. 4. – 2.12 Pappersbrukshistoria. 4. –	
2.2 Vattenmärken och musikforskning 5.	
3. Papperstillverkning	6
3.1 Pappersformen. 7. – 3.2 Egenskaper hos pappersarket. 10	
4. Identitetsfastställanden mellan vattenmärken	12
4.1 Avbildningar. 12. – 4.11 Orientering av vattenmärket vid avbildning. 14. – 4.2	
Beskrivning av vattenmärket. 15. – 4.3 Variation/varianter. 17. – 4.4	
Identitetsfaställanden i undersökningen. 22.	
5. “Datering med hjälp av vattenmärken” (enl. Gerardy)	23
6. Sammanfattning	26
Kap. I. UNDERSÖKNINGSMATERIALET	
1. Metodiska överväganden beträffande val av undersökningsmaterial	27
2. Dateringsmetoder i tidigare undersökningar av Dübensamlingen	29
3. Metodik för föreliggande arbete	33
4. Metodiska överväganden beträffande avgränsning av undersökningsmaterialet	35
4.1 Kronologisk avgränsning. 36. – 4.2 Avgränsning i avseende på	
vattenmärkesmotiv. 40. – 4.3 Avgränsning i avseende på kopieringsort. 42.	
5. Dübensamlingen i pappershänseende (med hänsyn till tidsbestämning)	44
6. Notpikturer i Dübensamlingen med hänsyn till tidsbestämning	52
7. Sammanfattning	55
Kap. II. JÄMFÖRELSEMATERIALET	
1. Metodiska riktlinjer beträffande val av jämförelsematerial	57
2. Beskrivning av jämförelsematerialet	59

Kap. III. PAPPERSSITUATIONEN I STOCKHOLM

1. Papprets distributionstid i förhållande till generellt beräknad, lokal och belagd förbrukningstid 63
 - 1.1 Lagrings- och distributionstider vid Kungl. Klädeskammaren. 64.
2. Furnissörer av papper till kopisterna i Dübensamlingen 70

Kap. IV. DATERING MED HJÄLP AV VATTENMÄRKEN

A. Dateringsmetodiska frågor

1. Avgränsning av kopieringstidrymd för källenheter i undersökningsmaterialet72
 - 1.1 Relationen mellan typer av Narr-Vm och antal källenheter. 73. – 1.2 Längden av belagda förbrukningstider i jämförelsematerialet. 74. – 1.3 Relationen mellan explicita dateringar i undersökningsmaterialet och tidigaste daterade belägg. 77. – 1.4 Relationen mellan explicita dateringar i undersökningsmaterialet och den i jämförelsematerialet belagda förbrukningstiden. 80. – 1.5 Narr-Vm i notpapper. 81. – 1.6 Avgränsning av kopieringstidrymd med hjälp av flera Narr-Vm. 82. – 1.7 Sammanfattning av 1.1-6. 84. – 1.8 Regler för avgränsning av kopieringstidrymd. 85.

B. Tillämpning

2. Verksamhetstider för vissa stockholmskopister i Dübensamlingen 87
3. Ej belagda Narr-Vm 89
4. Kopieringstidrymd för kompositioner utskrivna av stockholmskopister på papper med ej belagd förbrukningstid 94
5. Relationer mellan olika kopieringstidrymder inom samma källenheter respektive mellan olika källenheter innehållande samma komposition 98

C. Värdering

6. Tintenummer kontra vattenmärken som dateringshjälpmedel i Dübensamlingen 106
 - 6.1 Tidsbestämning av vissa Buxtehudekompositioner med hjälp av vattenmärken. 113.
7. Dateringsmetodens tillförlitlighet och användbarhet 116

D. Sammanfattning 119

E. Utblick. Musiklivet i Stockholm under sex perioder 121

Kap. V. KRONOLOGISK FÖRTECKNING ÖVER KOPIERINGSTIDRYMDE I

UNDERSÖKNINGSMATERIALET 127

Exkurs: Svenska vattenmärken i Dübensamlingen 189

ZUSAMMENFASSUNG 197

BILAGA I: Systematisk förteckning över källenheter i Dübensamlingen innehållande vattenmärken med motiv Narr 213

BILAGA II (separat): Avbildningar av vattenmärken med motiv Narr med Appendix: Svenska vattenmärken i Dübensamlingen.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

A. KÄLLOR

Undersökningsmaterial

DS **Uppsala** universitetsbiblioteks Dübensamling (med vissa i Kap. I.4 specificerade avgränsningar)

Skara, Stifts- och landsbiblioteket
Katedralskolans musiksamling nr 493b. 1 vol. i klavertabulatur

Stockholm, Kungl. Biblioteket Autografsamlingen [Andreas Düben]. "Kunne nu i Swea byghd de Skalder nu framträda". Aria.[S/bc]. 1 bl. notskrift

Jämförelsematerial

Stockholm

Kammararkivet, (KA):
KA Kungliga brev, årgångarna 1648-1654, 1659-1667, 1669-1690

Riksarkivet (RA):
RA konc. Koncept till Kungliga brev, årgångarna 1659-1677
RA Ad. Koncept till adelsbrev, årgångarna 1647-1649, 1651-1692

Stockholms stadsarkiv (SSA):
SSA Suppliker till magistraten [i Stockholm] årgångarna 1641-1690

Uppsala landsarkiv:
ULA-Ö Örebro länsstyrelses arkiv, delserie D.I f: Kammarkollegii skrivelser, årgångarna 1648-1655, 1659-1691.

Övriga källor

Stockholm

Kammararkivet (KA):
Expensräkningar. Papper, vol. 7

Slottsarkivet (SA):
KKR H.K.M. Klädeskammarräkning, årgångarna 1663-1667, 1670-1673, 1675
KKR-PE KlädeCammar Rechningars Parzel Extracter Pro Annis 1672, 1673, 1674, och 1675. 1 vol.

Stockholms stadsarkiv (SSA):
Tyska församlingen. Sign. K III c 2:3. Memorialbok 1681-1708, s. 295-296.
Supplik från Andreas Düben till Tyska församlingens föreståndare.
Stockholms stads verifikationer, årgångarna 1670 1:1, 1671 1:1.

B. CITERAD LITTERATUR

Anm.: Här förtecknas endast i arbetet citerad litteratur. För arbeten som i övrigt omnämns hänvisas till fotnoter.

ALMQVIST, S., Johan Kankel, Per Brahes boktryckare på Visingsö. Sthlm 1965.

AMBROSIANI, S., Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Sthlm 1919-1923. (Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker. 1.)

– Några notiser om Röttle pappersbruk. Rig 8 (1925), s. 155-162.)

BENGTSSON, I., Att genomskåda papper. (Understreckare i Svenska Dagbladet 27.4 1952)

– J. H. Roman och hans instrumentalmusik. Upps. 1955. (Studia musicologica Upsaliensia. 4.)

BLANCKENBURG, W., Neue Forschungen über das geistliche Vokalschaffen D. Buxtehude. (Acta musicologica 40 (1968), s. 130-154.)

BoP En bok om papper. Tillägnad Carl Johan Malmros d. 23 dec. 1944 av AB Klippans Finpappersbruk. Red.: G. Clemensson. 2:a uppl. Upps. 1945.

BRIQUET, C.-M., Les filigranes. 1. Genève 1907.

CLEMENSSON, G., Förteckning över Sveriges pappersbruk före år 1871. (En bok om papper s. 404-426.)

– Klippans pappersbruk 1573-1923. Lund 1923.

Editionsrichtlinien musikalischer Denkmäler und Gesamtausgaben ... hrsg. Von G. Von Dadelsen. Kassel ... 1967.

Gerardy GERARDY, T., Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen. Bückeberg 1964. (Schaumburger Studien. 4.)

GROSSE-STOLTENBERG, R., Beiträge zur Wasserzeichenforschung. (Papiergeschichte 14 (1964), h. ½, s. 5-7, 17-23.)

– Wasserzeichen zeichnen oder Lichtpausen? (Information der IPH Nr. 2, 1963.)

– Der Wasserzeichen-Komparator. (Papiergeschichte 16 (1966), h. 5/6, s. 26-28.)

Gru-64 GRUSNICK, B., Die Dübensammlung. Ein Versuch ihrer chronologischen Ordnung. [1.] (STM 46 (1964), s. 27-82.)

- Gru-66 – Die Dübensammlung ... [2.] (STM 48 (1966), s. 63-186.)
- [HAEGERMARK, K], pappersstämplar från Östanå. (O. J. Broman, Gylisvallur, h. 20. Upps. 1936, s. 2-4.)
- KJELLBERG, E., Instrumentalmusiken i Dübensamlingen. En översikt. [Stencilerad trebetygsuppsats vid Upps. Universitet] 1968.
- KRUMMACHER, F., Die Überlieferungen der Choralbearbeitungen in der frühen evangelischen Kantate. Untersuchungen zum Handschriftenrepertoire evangelischer Figuralmusik im späten 17. und beginnenden 18. Jahrhundert. Berl. 1965. (Berliner Studien zur Musikwissenschaft. 10.)
- LARSSON, G., Stockholm – stormaktstidens musikcentrum. (Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige. Sthlm 1967, s. 125-148, 162-[168].)
- LaRUE, J., Die Datierung von Wasserzeichen im 18. Jahrhundert. (Bericht über den internat. Musikwissenschaftlichen Kongreß, Wien 1956. Graz & Köln 1958, s. 318-323.)
- Watermarks and musicology. (Acta musicologica 33 (1961), s. 120-146.)
- LIEUWES, L., Das Lichtpausverfahren im Dienste der Wasserzeichenkunde. (Papiergeschichte 13 (1963), h. 1/1, s. 21-24.)
- LILJEDAHL, G., Om vattenmärken och filigranologi. (Historisk tidskrift 76 (1956), s. 241-274.)
- MEYER, E.-H., Die mehrstimmige Spielmusik des 17. Jahrhunderts in Nord- und Mitteleuropa mit einem Verzeichnis der deutschen Kammer- und Orchestermusikwerke des 17. Jahrhunderts. Kassel 1934. (Heidelberger Studien zur Musikwissenschaft.)
- NORLIND, T., Familjen Düben. (STM 24 (1924), s. 5-46.)
- Papiergeschichte. Zeitschrift der Forschungsstelle Papiergeschichte in Mainz. Hrsg. vom Verein der Zellstoff- und Papier-Chemiker und -Ingenieure. Årg. 1. (1950) –
- STM Svensk tidskrift för musikforskning. Utg. Av Svenska samfundet för musikforskning. Uppsala. Årg. 1 (1919) –
- WeissHb WEISS, K. T., Handbuch der Wasserzeichnkunde. Bearb. Und hrsg. von W. Weiß. Lpz 1962.
- VOORN, H., The paper mills of Denmark & Norway and their watermarks. Hilversum 1959. (Monumenta chartae papyraceae.)

FÖRKORTNINGAR

Anm.: För förkortningar av fyndorter, arkivserier och citerad litteratur hänvisas till Källor och litteratur.

För förkortningar vilka ej anförs nedan hänvisas till inledningen till Bilaga I.

För benämningar på kopister hänvisas till Kap. I.6.

A	(om Vm) "abgewandt", dvs. Vm-form med papprets formsida vänd från betraktaren
IMhs	UUB, Instrumentalmusik i handskrift
KBr	serien Kungl. Brev i Kammararkivet, Stockholm
N	(om Vm) normalfält
=N	(om papper) notpapper
R	(om Vm) randfält
TN	"Tintenummer". G. Dübens s. k. Bläcknumrering
U	(om Vm) orienteringen av papprets formsida i förhållande till betraktaren osäker
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
Vm	vattenmärke
VMhs	UUB, Vokalmusik i handskrift
Z	(om Vm) "zugewandt", dvs. Vm-form med papprets formsida vänd mot betraktaren

INLEDNING. TEKNISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

1. Metoder för tidsbestämning av handskrifter

Med handskrift menas i det följande en enhet av för hand utförda skrivtecken (innehållet i handskriften) på något slag av skriftbärare.

När man vill tidfästa en odaterad handskrift, ställer man olika egenskaper hos denna i relation till kända fakta. Noggrannheten och tillförlitligheten av tidsbestämningen är helt beroende av arten och mängden av de informationer handskriften lämnar.

Man kan tala om inre och yttre kännetecken hos handskriften, vilka kan ge upplysningar om tillkomsttiden för dess innehåll eller nedskrift:

Inre kriterier för tidfästande kan t.ex. vara

- handskriftens innehåll, dettas avfattning eller formella utformning, dess författare (om denne är känd), stilistiska kännetecken osv.
- den traditionskedja i vidaste bemärkelse i vilken handskriften ingår, t. ex. (ev. korrumperade) konkordanser med innehållet i andra handskrifter

Yttre kriterier kan t.ex. vara

- relationen till innehållet i andra tidsbestämda handskrifter eller tryck, t.ex. utkast till eller avskrifter av dessa
- skriftens (i vidsträckt bemärkelse) allmänna eller speciella utseende beroende t.ex. på konventioner, som gällde för en viss tidsperiod och/eller viss kopistskola beträffande tecknens utformning, ev. viss handstil
- det material som är skriftbärare, t.ex. pergament, papper osv., dettas allmänna utseende, format och andra egenskaper
- utformningen av eller påskrifter på ev. bihang till handskriften, t. ex. sigill, omslag eller pärmar/band
- handskriftens proveniens, ev. styrkt genom ägareanteckning(ar), Ortsangivelser
- omnämnande av handskriften eller dess innehåll i samtida källor, t.ex. brev, dagboksanteckningar, journaler, (auktions-) kataloger, verkförteckningar eller andra dokument.

Musikalier skrivna för hand utgör en undergrupp av handskrifter i ovanstående mening. Därför är man hänvisad till samma kriterier

för tidsbestämning av sådana.¹ De intar dock en särställning därigenom att de inte i första hand är avsedda att läsas utan att framföras i klingande form. Uppgifter om uppföranden av ett visst (noterat) musikverk, antingen på notbladen eller på annat sätt, innebär att detta existerat vid tillfället ifråga och medger därigenom en approximativ tidsbestämning av handskriften. Om det förekommer en vokaltext till musikverket och denna kan tidsbestämmas, kan även erhållas hållpunkter för en tidsbestämning av detta. Svårare brukar det vara att tidsbestämma instrumentalverk, om de inte komponerats för eller använts vid ett visst tidsbestämt tillfälle, t.ex. för kyrkoinvigningar, kröningar, bröllop, begravningar, minneshögtider, baletter eller dylikt.

En kombination av kriterier av ovanstående art kan i flera fall leda fram till en mer eller mindre avgränsad tidsbestämning av handskriften i fråga, men i de flesta fall torde graden av precision vara låg. Det finns dock en metod, vilken kan föra tidsbestämningen av pappershandskrifter ett steg vidare, nämligen genom undersökning av vattenmärkena (Vm) i pappret. Genom denna metod, med vilken de yttre egenskaperna i det material som är skriftbärare undersöks, kan i första hand fastställas den bakre tidsgränsen för nedskriften av handskriftens innehåll, men dessutom med stor sannolikhet även den hitre tidsgränsen. Metoden har under senare år förfinats och synes i vissa fall överträffa (men därför ej utesluta) traditionella dateringsmetoder. I föreliggande arbete har metoden att datera med hjälp av vattenmärken tagits upp till prövning i ett material bestående av musikalier i handskrift från andra hälften av 1600-talet.

Innan undersökningsmaterialet presenteras skall nedan litteratur om pappers-tillverkningen med särskild hänsyn till dateringsmetoden samt denna i T. Gerardys utformning refereras.

¹ Jfr diskussionen i I. Bengtsson, J. H. Roman och hans instrumentalmusik, s. 397-400.

2. Pappers- och vattenmärkesforskning

2.1 Allmänt

Vattenmärkesforskningen är en gren av den allmänna pappersforskningen, som bl. a. syftar till att kartlägga papprets kemiska sammansättning, olika framställningssätt av papper, de enskilda papperskvarnarnas resp. -brukens (ekonomiska) historia och deras ägares resp. arrendatorers verksamhet – ofta sammanfattande framställt som papperstillverkning i viss region eller visst land – pappret som handelsvara och angränsande områden.²

Utnyttjandet av Vm för dateringsändamål samt för proveniensbestämningar är ett sedan 1700-talet känt hjälpmedel inom historiska vetenskaper.³ Vm-forskningen (filigranologin) är det område av pappersforskningen som först utvecklades och därigenom beredde marken för denna. Vm som dateringshjälpmedel har således stått i förgrunden för intresset, isynnerhet sedan C. M. Briquets monumentala utgåva av Vm i början av detta sekel.⁴ De resultat som därvid uppnåtts har givetvis bestämts av de metoder som använts och av de enskilda forskarnas skicklighet. Allmänt kan sägas, att resultaten på några få undantag när inte är hållbara eftersom forskarna hade “sich der Wasserzeichen als Hilfsmittel bedient, ohne den Schlüssel für eine exakte Handhabung zu haben. Um so erfreulicher sind die gleichwohl erreichten Erfolge”.⁵ Det är därför naturligt att datering med hjälp av Vm rönt ett visst misstroende. Först på 1950-talet har metoddiskussionen ånyo upptagits, varvid sådana resultat uppnåtts, att Vm-forskningen numera står på en betydligt fastare grund än förr.⁶

Metoderna befinner sig fortfarande i viss utveckling, vilket gör det befogat att i detta arbete taga upp dem till prövning.

² Jfr K. T. Weiss, Handbuch der Wasserzeichenkunde. Lpz. 1962 (citeras WeissHb), s. 9.

³ Jfr WeissHb s. 12-13 för kortfattad historik inom olika specialområden.

⁴ C. M. Briquet, Les filigranes. Genève 1907.

⁵ WeissHb s. 22 refererande till konsthistoria och musikforskning. Uttalandet kan dock även ses generellt.

⁶ Jfr T. Gerardy, Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen. Bückenburg 1964 (citeras Gerardy), s. 9-10.

2.11 Utgåvor av vattenmärken

Främst under 1900-talet har flera utgåvor av Vm-avbildningar publicerats.⁷ Dessa lider så gott som samtliga av metodiska brister i avseende på avbildningar och dateringar och kan tills vidare bäst betraktas som översikter över förekommande motiv och motivotyper.

I den mån papperstillverkarna har kunnat bestämmas och lokaliseras i dessa utgåvor, har pappers- och därmed även Vm-forskningen dock tillförts mycket betydelsefullt material.

De publicerade Vm utgör alltså blott en liten bråkdel av det faktiska antalet. Eftersom antalet papperskvarnar under den tid pappret tillverkades för hand (från 1200-talet till en bit in på 1800-talet) var mycket stort och varje papperskvarn ofta tillverkade papper av flera format samtidigt med olika Vm och dessutom måste förnya förrådet av pappersformar (och därmed Vm) ungefär vartannat år, är det en praktisk orimlighet att – åtminstone för tiden efter år 1600 – publicera, alla kända Vm i en "*corpus filigranorum*". Därför har forskningsställen för papper och Vm inrättats för att tjäna, dels som upplysningscentraler och dels som samlingar av originalpapper eller Vm-avbildningar.⁸

2.12 Pappersbrukshistoria

Bestående värde har publikationer om papperskvarnar i olika orter, regioner och länder och deras ägares resp. arrendatorers verksamhet, belagda genom dokument av olika slag.⁹ Dessa kan ge viktig information bl.a. för datering av Vm härrörande från viss papperskvarn. De beledsagas ofta av avbildningar, vilka lider av samma brister som antytts ovan och därför inte direkt kan användas för dateringsändamål. Bristerna består i detta fall av att endast ett

⁷ Kommenterad bibliografi däröver fram till 1955 i *A short guide to books on watermarks...* Publ. by the Paper publication society, Hilversum 1955. Även omtryckt i *The Nostitz papers*, Hilversum 1956. (*Monumenta chartae papyraceae*. 5.)

⁸ En kommenterad översikt över "Wasserzeichensammlung" fördd fram till 1962 i WeissHb s. 308-314. Sådana är under framväxt bl.a. i Danmark (Köpenhamn), Finland (Åbo) och Sverige (Stockholm).

⁹ För arbeten rörande tiden före 1600 utkomna före 1939 finns förteckning i *The Briquet album*, Hilversum 1952. (*Monumenta chartae papyraceae*. 2.) - För Sveriges del finns bibliografi över titlar fram till 1944 av T. Kleberg, *Svensk pappershistorisk litteratur. Bidrag till en bibliografi. (En bok om papper*. Upps. 1945 (citeras BoP), s. 427-458 - Om allmän och svensk litteratur fram till 1956 se: G. Liljedahl, *Om vattenmärken och filigranologi*. (Historisk tidskrift 76 (1956), s. 241-274.)

(slumpartat) urval av påträffade Vm ("huvudtyper") publicerats. I de flesta fall avbildas Vm dessutom i förminskad skala, varvid förminskningen ej alltid anges. Formsidans (se nedan) läge anges som regel ej heller och dateringar av Vm hänför sig i allmänhet till ett enda år, utan att försök att fastställa förbrukningstiden (se nedan) anställts. Avbildningarna torde vara avsedda som illustrationer till framställningen och måste klassificeras som sådana. I den bemärkelsen har de sin givna betydelse.

2.2 Vattenmärken och musikforskning

Vm i musikforskningens tjänst är en lika gammal företeelse som ämnet självt. Redan Philipp Spitta använde med framgång Vm för kronologisk inordning och tidsbestämning av J.S. Bachs verk.¹⁰ „Der moderne Gebrauch von Wasserzeichen fängt mit Larsens Haydn-Uberlieferung an und erreicht einen Höhepunkt mit den Bach-Papierstudien von Weiss”.¹¹ Inte minst i våra dagars vetenskapliga utgåvor av tonsättares samlade verk och i monumentautgåvor har pappersegenskaper och Vm tagits till hjälp för att tillsammans med andra paleografiska hjälpmedel skapa ordning i ett komplicerat källmaterial.¹² Av naturliga skäl är det främst ifråga om musikalier i handskrift som Vm kommer till användning, nämligen i samband med strävan till kronologisk skiktning av tonsättares produktion eller en bestämd källgrupp eller helst en tidsbestämning av de enskilda källorna.¹³

¹⁰ WeissHb s. 22

¹¹ Enl. J. LaRue, Die Datierung von Wasserzeichen in 18. Jahrhundert. (*Bericht über den internat. musikwissenschaftlichen Kongress, Wien 1956*. Graz & Köln 1958), s. 318. - Om Wisso Weiss' Papier und Wasserzeichen der Notenhandschriften von Johann Sebastian Bach (opublicerad) se WeissHb s. 198 och passim. - J. LaRue har i uppsatsen Watermarks and musicology (*Acta musicologica* 33 (1961), s. 120-146) givit några representativa exempel på användningen av Vm i musikvetenskaplig litteratur från 1955-1960. Till denna lista kan fogas följande svenska arbeten: I. Bengtsson, *J.H. Roman och hans instrumentalmusik*. Upps. 1955, s. 122-127 och passim, I. Milveden, Manuskript, Mönch und Mond, (*STM* 46 (1964), s. 9-25), densammes bidrag till *Olaus Ericis sångbok*. Upps. 1967 (Laurentius Petri sällskapets urkundserie 8), s. 9-10.

¹² Se exemplifiering i LaRue, Watermarks s. 124 f.

¹³ För tryck finns andra metoder, vilka i bästa fall kan leda till snabbare och mer avgränsande dateringar, nämligen företagsadresser, annonser i tidningar och tidskrifter och plåt/förlagsnummerförteckningar. För litteratur härom hänvisas till Å. Davidsson, *Bibliographie zur Geschichte des Musikdrucks*. Upps. 1965. (*Acta Univ. Upsaliensis. Studia musicologica Upsaliensia*. N.S. 1)

3. Papperstillverkning

Litteraturen om papperstillverkning är rik. En mycket detaljerad framställning är S. Ambrosiani, Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt. Sthlm 1923, (*Molae chartariae Suecanae*, 1, s. 65-163) Med hänsyn till metodproblem bygger följande framställning i huvudsak på Gerardy, Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen.

- Se även G. Clemensson, Klippans pappersbuk 1573-1923. Lund 1923, s. 4-10.

Handgjort papper tillverkades i Europa huvudsakligen från 1200-talet till ett stycke in på 1800-talet.¹⁴ Från slutet av 1700-talet infördes maskinframställning i allt större utsträckning.¹⁵ Som råmaterial användes linnelump, vilken tvättades, sönderdelades, rötades och slutligen under vattentillsats maldes till en fintrådig pappersmassa, halvtyget. Före formningen av pappersark späddes detta med vatten till s.k. heltyg och överfördes till ett kar, byttan eller kypen, där det hölls vid ungefär kroppstemperatur.

Den för Vm-forskningen viktigaste proceduren i tillverkningsgången är formningen (arkbildningen) av pappersarket. Denna tillgick på följande sätt: formaren nedsänkte en pappersform, bestående av formsil och däckel i byttan och fångade på denna upp så mycket pappersmassa som erfordrades till ett pappersark. Denna fördelades jämnt över formsilens yta genom små vickande och skakande rörelser med formen. Formen med det nyss formade arket (avkännet) sköts därefter över till en bräda vid byttans sida, så att det överflödiga vattnet kunde rinna av. Därvid borttogs däckeln från formsilen. Påföljande moment bestod i att guskaren tog formsilen med avkännet, löste detta från formsilen och placerade det mellan två vattenabsorberande filter. En stapel av sådana filter varvade med pappersark kallas post. Den bestod t.ex. av 181 filter och 180 pappersark. När en post var full, pressades den för att befria pappret från överflödigt vatten.

När avkännet lösts från formsilen återgick denna till formaren. Samtidigt med guskarens moment formade denne nästa pappersark med en form av samma format och försedd med samma trådmärke, en tvilling

¹⁴ Denna tidsperiod kallas i det följande handpapperstiden.

¹⁵ I Sverige invigdes den första pappersmaskinen vid Klippans pappersbruk den 20/6 1832. Se BoP s. 412.

eller systerform. Vid samma bytta var således två formsilar i ett formsilpar samtidigt i arbete.¹⁶ Till dessa användes samma däckel.

Efter den första pressningen i posten uttogs pappersarken och pressades återigen. Därefter hängdes de upp till torkning. Efterbehandlingen omfattade limning, torkning, pressning, glättning, vikning, sortering och emballering. Tillverkningsgången var under hela handpapperstiden densamma; enskilda moment kunde dock på olika orter eller vid olika tidpunkter skilja sig från varandra genom lokala metoder eller genom olika grader av förfining av redskapen.

Framställningen av det enskilda pappersarket krävde en viss tid från formningen till dess det färdiga arket lämnade tillverkaren. Det finns dock en bestämd tidpunkt innan ett visst pappersark med ett visst Vm ej kan existera: den formsil ingående i formsilparet, med vilken detta ark formats, måste ha tagit i bruk.¹⁷ På formsilen hade i allmänhet fästs ett eller flera trådmärken, med vars hjälp det färdiga pappersarket låter sig identifieras. Detta förhållande utgör en av utgångspunkterna för metoden att datera med hjälp av Vm.

3.1 Pappersformen

I det följande brukas en terminologi refererande till formen och en annan terminologi refererande till det färdiga pappersarket. Förebild har varit IPH:s (Internationale Arbeitsgemeinschaft der Papier-Historiker) terminologi avtryckt i Gerardy s. 31. - I detta avsnitt beskrivs normalpappersformen, vilken var den vanligen förekommande under handpapperstiden. Från andra hälften av 1700-talet användes även formar med dubbel silduk för framställning av papper utan det karakteristiska avtrycket av trådmönstret.

Ett pappersformpar består av tre delar: två formsilar och en däckel, vilken passar till båda. Formarna tillverkades som regel av professionella formmakare.

¹⁶ Detta förhållande har länge varit känt men har först på senare år vunnit beaktande i metodikdiskussionen och därvid tillfört denna avgörande argument i dateringsfrågan.

¹⁷ C.M. Briquet, *Les filigranes*, 1. Genève 1907, förordet "... il y a un jour précis auquel une paire de formes, munie d'un filigrane donné, a commencée a fonctionner et qu'aucune feuille à cette marque n'a été faite avant ce jour" (citerat efter 2:a uppl. Lpz 1923, s. XVIII).

Däckeln är en metallskodd, rektangulär träram, som sluter exakt om formsilen när den lägges ovanpå denna. Vid formningen fattar formaren om formens, dvs. formsilen med pålagd däckel, kortsidor och doppar ned den i pappersmassan. Träramens översidor är avfasade inåt. Tjockleken på innerkanten är en faktor som avgör det färdiga arkets tjocklek.

Formsilen består av en rektangulär träram, över vilken en silduk (vira) av mässingstråd är spänd. För att silduken skall ligga plant, stöds den av ett antal tvärsålar av trä, s.k. steg. Dessa är triangulärt skurna med basen nedåt och en spets vilande mot silduken. **Silduken** består av tätt liggande tunna mässingstrådar sträckta parallellt med träramens långsida, de s.k. **bottentrådarna**. För att förhindra att dessa förskjuts ur sitt läge sammanhålls de av längs med stegen löpande fäststrådar (likaledes av tunn mässingstråd), s.k. **kedjetråd**. Mellan det sista steget och formsilens kortsida löper i allmänhet en extra kedjetråd, den s.k. **randkedjetråden**. (Gerardy a. 16-20.)

Utom i undantagsfall anbringades på formsilen under hela handpapperstiden **trådmärken** för att särskilja de olika tillverkarnas produkter. (Jfr Gerardy, s. 21-27.) De tillverkades av mässings- eller koppartråd och fastsyddes på formsilen med tunn mässingstråd. De gavs under olika tidsperioder och i olika regioner mycket skiftande utformning. Utmärkande för en viss period är dock den höga frekvensen av trådmärken med samma motiv. Detta uppfattades under en sådan period mera beteckna ett visst format eller en viss papperskvalitet än den enskilde tillverkarens firmamärke. För att göra det möjligt att särskilja de enskilda tillverkarnas produkter, tillfogade dessa ofta **(bi)trådmärken** (oftast bestående av papperstillverkarens initialer) till **(huvud)trådmärket** eller ytterligare ett **(mot)tråd-märke** som komplement till huvudtrådmärket. Vanligtvis fästes huvudtrådmärket i mitten av ena hälften av formsilen och mottrådmärket i den andra hälften, så att de i den färdiga produkten avtecknade sig i vardera arkhälften.

„Beim Aufnähen des Drahtzeichens auf das Schöpfsieb befolgten die Papiermacher in aller Regel einen Brauch, den man wohl damit erklären muß, daß sie Wert darauf legten, die beiden Formen eines Formenpaares auseinander halten zu können.” (Gerardy s. 26.) Därför placerades trådmärkena oftast ej lika i de båda formarna i avseende på placering i höger- eller vänsterhälften av formsilen

och på höger- eller vänsterorientering av trådmärket. Detta förhållande har bl.a. utgjort en stötesten i den tidiga Vm-forskningen, innan insikten om det parvisa uppträdandet av Vm trängt igenom, på så sätt att de båda Vm i formparet ansågs vara "varianter".¹⁸

De båda formarna i formparet har således trådmärken med samma motiv och i förekommande fall samma bi- och mottrådmärken, men på grund av formmakarens hantverksmässiga framställningssätt av dessa och på grund av önskemålet hos pappersmakarna att hålla isär formarna, är trådmärkena ej fullständigt identiska. ej heller har formpar som avlöser varandra identiskt lika trådmärken, även om motivet, bi- och motmärken är desamma. Genom ett noggrant iakttagande av sådana olikheter i Vm kan papper, även om de härrör från samma papperskvarn, åtskiljas och därigenom brukas som dateringshjälpmedel.

Trådmärkena fastgjordes vid bottentrådarna, vid kedjetrådarna eller vid en särskild hjälpkedjetråd. På grund av formens skakande rörelser vid formningen kunde de lossna från sitt fäste och förskjutas på formsilen. Om en form varit länge i bruk, kunde trådmärket även deformeras eller gå sönder, vilket kunde föranleda reparationer eller ingen åtgärd alls. Sådana variationer i utseendet kan ge hållpunkter för närmare tidsbestämningar av de papper som härrör från sådana formar. Å andra sidan förekommer att trådmärken som överlevt pappersformen överflyttats till en annan form.

¹⁸ Jfr WeissHb s. 106 f. - Liljedahl, som känner till förhållandet, använder (op. cit. s. 251) termen "identiska varianter" (efter Briquet) för att beteckna "de två sinsemellan ofta synnerligen lika v/m [vattenmärken], som används samtidigt i ett formpar." Om ett annat bruk av termen varianter/variation se nedan.

3.2 Egenskaper hos pappersarket

De olika papperssorterna benämndes efter format (ofta uppkallat efter speciellt Vm) och/eller användning.¹⁹ De vanligaste formatgrupperna var från större till mindre: regal, median och folio.

De vanligaste benämningarna, efter användningsändamålen var av skrivpapper: postpapper, kanslipapper, konceptpapper; tryckpapper samt makulatur.²⁰ Dessutom tillverkades en rad specialpapper som notpapper, cigarrettpapper och blått sockertoppspapper.

Inom varje sort graderades efter kvalitet, vilken bestämdes av råmaterialets beskaffenhet, tillgången på rent vatten och formarens skicklighet. Det vitaste pappret framställdes av vit linnelump; ju mera denna uppblandades med färgad linnelump desto brunare blev pappret.²¹

Pappersarkets **format** bestäms av däckelns innermått. På grund av pressningen i posten av det ännu fuktiga pappersarket (avkännet), tunnades dettas ytterkanter ut. Arket fick därigenom den för handgjort papper karakteristiska oregelbundna ytterkanten. Av denna anledning kommer yttermåttan på pappersark tillverkade på samma form eller samma formpar ej att exakt sammanfalla. Variationerna håller sig dock inom endast ett par mm, varför måtten kan användas som indicium för eller emot samhörighet mellan papper som förmodas ha framställts på samma formpar.²²

Vid formningen fördelar sig pappersmassan tunnare på de ställen där trådar löper i formsilen och tjockare i mellanrummen mellan trådarna. På den sida av pappersarket som legat an mot formsilen under formningen, **formsidan**, ger detta upphov till avtryck av trådmönstret. Avtrycken framträder som skugglinjer, när man håller pappersarket snett mot ljuset och som ljusa linjer om arket genomlyses.

¹⁹ Jfr WeissHb s. 38-54.

²⁰ Jfr WeissHb s. 38 efter W.J. Dümler, *Erneuerter und vermehrter Baum- und Obstgarten*, Nürnberg. 1664.

²¹ Någrat exempel på kvalitetsbenämningar i svenska dokument från andra hälften av 1600-talet: "heel fijnt Skriffpapper" (SA, Klädeskammarräkning 1671, f. 242), "gått skriffpapper" (ib. 1670. f. 278), "gem[ent] Skriffpapp[er], trijcke Dito (SSA, Stadens verifikationer 1670 1:1, f. 533), "helt findt förgijlt Påstpapp[e]r" (SA, Klädeskammarräkning 1665, s. 19).

²² Jfr Gerardy s. 46.

De olika lagren av trådar i formsilen ger upphov till olika distinkta linjer, **trådlinjer**. Mest otydligt framträder avtrycken av de djupast liggande bottenrådarna, **bottenlinjerna**. Avtrycken av kedjetrådarna, **kedjelinjerna**, och avtrycken av trådmärket, **vattenmärket**, framträder i regel med samma tydlighet, trots att trådmärket ofta fastsyts över och därigenom täcker flera kedjetrådarna. Avtrycken av randkedjetrådarna, **randlinjerna**, är i allmänhet diffusa.

Med vattenmärke (Vm) avses i detta arbete endast avtryck av trådmärke(n), som fästs på formsilens funktionella trådsystem för att beteckna kvalitet, format och/eller tillverkare eller liknande.²³ Avtryck av huvud-, bi- och motmärken kallas huvudvattenmärke, eller enbart **(vatten)märke**, bivattenmärke (**bimärke**) och **mot(vatten)märke**.

När det gäller att fastställa identitet mellan Vm har även botten- och kedjelinjer avgörande betydelse. Det är därför nödvändigt att hänsyn tas till dessa vid avbildning och beskrivning av Vm.

Mellanrummet mellan kedjelinjerna benämns efter Gerardy (s. 19) **fält**. Om pappersarket är indelat i likstora, fält kallas dessa **normalfält** och betecknas N. Normalfältets bredd var i allmänhet en tum enligt det mått som användes på papprets tillverkningsort vid tillverkningstillfället.²⁴ Fältet mellan den yttersta kedjelinjen och den vanligen förekommande randlinjen kallas **randfält** (R). Sådana förekommer på, båda kortsidorna av pappersarket och är smalare än normalfältet.

Räkneheten för papper var i äldre tider **ris**. Ett ris innehöll 480 ark skrivpapper resp. 500 ark tryckpapper. 120 ris benämndes **bok** och innehöll 24 ark skriv- resp. 25 ark tryckpapper. Tio ris kallades **bal** eller packe (?).²⁵

²³ Jfr WeissHb s. 75-76 om andra bruk av termen. - Beträffande val av svensk benämning ansluter sig författaren till Liljedahl op. cit. s. 272.

²⁴ Jfr R. Grosse-Stoltenberg, Beiträge zur Wasserzeichenforschung. (*Papiergeschichte* 14 (1964), h. 1/2, s. 18.)

²⁵ WeissHb s. 27, not 1.

4. Identitetsfastställanden mellan vattenmärken

För dateringsändamål kan enbart formidentiska Vm, dvs. Vm som härrör från samma pappersform resp. formpar, jämföras (Gerardy s. 31). För att identitet mellan Vm skall föreligga, erfordras att alla detaljer i själva Vm nöjaktigt överensstämmer (med undantag för skiljaktigheter beroende av variation, se nedan) samt att Vm:s placering i arket är densamma. Det senare framgår av Vm:s förhållande till arkanterna och till kedjelinjerna.

4.1 Avbildningar

Enbart verbala beskrivningar av Vm är ej tillfyllest för att fastställa identitet mellan Vm. Därför är man hänvisad till jämförelser mellan Vm i originalpapper eller avbildningar av Vm eller kombinationer därav.,

Eftersom det oftast är ogörligt och i varje fall opraktiskt att medföra daterade handlingar tillhörande ett arkiv från plats till plats i jämförelsesyfte, erfordras avbildningar av Vm. För att underlätta jämförelse och göra det möjligt att säkrare fastställa identiteter måste avbildningarna vara i originalstorlek.

Olika avbildningsmetoder står till buds; var och en har för- och nackdelar, ingen är helt idealisk.²⁶ Därför avgörs valet av avbildningsmetod(er) av den enskilde forskarens arbetsmetod och av syftet med undersökningen.

Med hänsyn till tillvägagångssättet vid avbildningen kan dessa indelas i manuella (subjektiva) och mekaniska (objektiva). De senare omfattar enl. Lieuwes (op. cit. s. 22) kamerafotografi, kontaktfotografi, snabbkopia, diazotypi (ljuskopia) samt diazotermi (ljuskopia). Tilläggas kan avbildningar med hjälp av radioaktiva isotoper.²⁷ Av dessa är kamerafotografi och diazotypi praktiskt användbara i omfattande undersökningar.²⁸

²⁶ Se översikt och värdering av L. Lieuwes, Das Lichtpausverfahren im Dienste der Wasserzeichenkunde. (*Papiergeschichte* 13 (1963), h. 1/2, s. 21-24.)

²⁷ Jfr Gerardy s. 53. - Se även O.K. Nordstrand, Beta-Radiographie von Wasserzeichen. (*Papiergeschichte* 17 (1967), h. 3/4, s. 25-28.)

²⁸ En detaljerad beskrivning av apparatur och tillvägagångssätt vid kamerafotografi lämnas av T. Gerardy, Die fotografische Registrierung von Wasserzeichen. (*Papiergeschichte* 16 (1966), h. 5/6, s. 22-25.)

Båda metoderna ger avbildningar av Vm och de närmast omgivande kedje- och bottenlinjerna; ljuskopian direkt i originalstorlek, fotografiet först efter förstoring. Avbildningen är exakt och objektiv. Båda erfordrar speciell apparatur för avbildning och framkallning, varför direkt jämförelse med andra Vm i samma arkiv vanligtvis ej kan ske på platsen i direkt anslutning.

Avbildning, exklusive förberedelser, tar för foto högst ett par sekunder, för ljuskopia ett par minuter. Härtill kommer tiden för registrering av relevanta data, vilken är densamma för alla avbildningsmetoder.

Med båda metoderna kan avbildningar framställa, vilka genom att svart-vitkontrasten förstärks, ger större skärpa än originalet vid genomlysning. För avbildning av papper, som innehåller både huvudmärke och motmärke erfordras två tagningar per ark.

En nackdel med båda förfarandena är att delar av Vm, som täcks av skrift, ej kan kompletteras i efterhand. En annan nackdel är att identitetsfastställanden mellan Vm (antingen original + avbildning eller avbildning + avbildning) som regel ej med framgång kan utföras utan speciell apparatur.²⁹

Ljuskopior framställs i regel av hela arkhälfter och ger avbildningar i originalstorlek. De kan ej mångfaldigas utan omvägen över fotografi. Klichéer kan ej framställas direkt från ljuskopian. Med de ljuskopieringsapparater, som finns i handeln, kan kopior framställas enbart av lösa blad. En portabel apparat, vilken gör det möjligt att framställa kopior även av sammanhängande blad i häften och volymer har konstruerats av L. Lieuwes (op. cit. s. 14) och förbättrats av R. Grosse-Stoltenberg.³⁰

Negativa **fotografier** framställs i regel av ett utsnitt i format A 5 av pappersarket. Förstoring av kopian till originalstorlek måste göras före jämförelse. Ett nära nog obegränsat antal kopior kan framställas av samma negativ. Det är även möjligt att projicera diapositiv på filmduk för detaljstudier. Klichéer kan framställas direkt från negativet.

Avritningar för hand av Vm på transparent papper kan aldrig exakt återge Vm och alla omgivande trådlinjer. Denna avbildningsmetod har dock allmänt använts alltifrån Vm-forskningens barndom. Förutom Vm måste även omgivande eller korsande kedjelinjer avritas. Bottenrådarnas antal brukar antydast genom avritning av utsnitt av 20 bottenlinjer.

Förfaringssättet erfordrar ingen speciell apparatur med undantag för en portabel ljuskälla. Avritningarna är i originalstorlek och kan, eftersom de utförs på transparent papper, läggas direkt över

²⁹ En sådan apparat, kallad komparator, avsedd för jämförelser av ljuskopior, beskrivs av dess konstruktör R. Grosse-Stoltenberg i *Papiergeschichte* 16 (1966), h. 5/6, s. 26-2P. Denna bygger på principen optisk överlagring av Vm åstadkommen genom ett spegelarrangemang.

³⁰ Wasserzeichen zeichnen oder lichtpausen. *Information der IPH* Nr. 2, 1963. Ritningar till apparaten ställs till förfogande av konstruktören.

det Vm, som undersöks vid identitetafastställanden, varför massundersökningar omedelbart kan göras på fyndplatsen. Avritningarna kan utan svårighet medföras till andra fyndplatser. Kompletteringar av otydliga eller av skrift täckta ställen av Vm kan utföras, när identiskt Vm påträffas. Själva avritandet är dock betydligt mer tidskrävande än vid de mekaniska reproduktionsmetoderna, i synnerhet när Vm är detaljrikt. Reproduktioner kan framställas på ogenomskinligt papper genom xerox, ljuskopia eller genom foto. Klichéer kan ej utan omvägar framställas.

Det finns dock flera felkällor i detta förfaringssätt. Exaktheten i avritningen är beroende av avritarens skicklighet att med pennan följa de tunna och ofta otydliga linjerna i Vm och trådlinjerna. På grund av detta subjektiva drag och av att fullständig exakthet aldrig kan uppnås, har metodens vetenskapliga värde helt underkänts av vissa kritiker.³¹ Avritningarna utgör dock, trots ofullständigheten, ett lätthanterligt komplement till de mekaniska metoderna och används oftast sida vid sida med dessa.

I föreliggande arbete har uteslutande den manuella avbildningsmetoden använts på grund av dess lätthanterlighet. I kombination med det beskrivningssystem, som skall beröras nedan, föreligger tillräckliga kriterier för identitetsfastställanden.

4.11 Orientering av Vattenmärket vid avbildning

Oberoende av avbildningsmetod bör avbildningar av Vm alltid företagas efter en bestämd mall för att missförstånd skall undvikas och för att jämförelser och identitetsfastställanden skall underlättas.

Avgörande härvid är formsidans riktning i förhållande till betraktaren och därmed (huvud)Vm:s läge i pappersarket. Pappret är ju avsett att användas som skriftbärare på både fram- och baksidan och från båda sidor avtecknar sig Vm lika tydligt vid genomlysning. Papprets, och därmed Vm:s, orientering är emellertid avgörande vid identitetsfastställanden. Formsidan kan antingen vara, vänd från betraktaren (abgewandt, A) eller mot betraktaren (zugewandt, Z). Kan man ej med bestämdhet avgöra vilken sida som är formsida betecknas detta med U (unsicher).³²

Är formsidan vänd från betraktaren (A), är Vm orienterat i samma riktning som trådmärket på formsilen.

Formmakarnas vanor att orientera trådmärkena varierade kraftigt, både med avseende på placering i höger- eller vänsterhälften av

³¹ Se t.ex. R. Grosse-Stoltenberg, Beiträge zur Wasserzeichenforschung, s. 5-7, 17-23.

³² Dessa benämningar enl. Gerardy s. 39.

formsilen och på höger- vänsterorientering av trådmärket. Detta förhållande har ställt avbildaren inför (ej alltid medvetna) problem: skall Vm avbildas "läsriktigt" i någon mening (t.ex. rättvända bokstäver eller heraldiskt korrekt orientering) eller skall formsidans läge vara utslagsgivande?

WeissHb (s. 86 f.) har tagit som utgångspunkt att orientera Vm efter motivet och med ev. bi- och motmärken läsriktiga, vilket i flera fall innebär en Z-orientering av formsidan. Detta tillvägagångssätt är onödigt komplicerat och leder lätt till oklarheter.³³ Den viktigaste invändningen mot tillvägagångssättet är att avbildningar av vissa formpar (växelformpar enl. WeissHb s. 116-117) försvårar en noggrann beskrivning av Vm.

En metod, som är betydligt mer lätthanterlig och ej ger upphov till oklarheter, har utvecklats av Gerardy (s. 38-40). Enligt denna orienteras arket alltid så att **huvudmärket kommer i vänstra arkhälften**, oavsett om detta, strider mot motivets orientering och/eller bokstävernans läsriktighet. En otvetydig fördel med denna metod är att delar av helark (halvark, kvartoark ev. mindre delar) omedelbart kan orienteras rätt om man beaktar randfältets läge.

Formparen betecknas enl. Gerardy med utgångspunkt från formsidans orientering i förhållande till betraktaren (A, Z, U). Eftersom både huvud- och motmärke har sin givna plats i vänstra resp. högra arkhälften, kan mätdata i beskrivningssystemet (jfr nedan) omedelbart jämföras.

På grund av ovan beskrivna fördelar har Gerardys metod att orientera Vm vid avbildning tillämpats i föreliggande arbete.

4.2 Beskrivning av vattenmärket

I de flesta fall måste avbildningar av Vm kompletteras med beskrivningar därav för att därmed stärka indicierna för eller emot identitet mellan jämförelseobjekt. Detta erfordras i synnerhet när endast ett utsnitt av pappersarket avbildas, vilket gäller ifråga om avritningar och fotografier. Beskrivningen omfattar egenskaper hos formsilen och trådmärket, så som de framträder i avtrycket i pappret.

³³ WeissHb s. 87-88 är även medveten om svårigheten att i vissa fall avgöra hur Vm skall orienteras.

Nedanstående beskrivningssystem, som grundas på mätningar med millimetermått, har utarbetats av Gerardy. Enligt den tabellariska sammanställningen (Gerardy s. 48-49) omfattar det följande uppgifter:

- a) formsidans läge i förhållande till betraktaren (A, Z, U). Om formparet består av t.ex. två A-former anges de A I och A II (s. 40).
- b) avståndet mellan vänstra arkkanten och den kedjelinje som ligger närmast till vänster om Vm samt avståndet mellan nedre arkkanten och den bottenlinje som tangerar Vm:s nederkant. Finns motmärke gäller motsvarande mått till arkets högerkant och nederkant. Måtten anges i mm. Om arket är beskuret anges "(b)" efter måttet.
- c) numret på den kedjelinje som man mätt till ovan. Kedjelinjerna (exklusive randlinjen) numreras från vänster till höger över hela arket.
- d) antalet fält i arket.
- e) fältens bredd i mm. Randfältens bredd avläses från millimetermättet, normalfältens bredd beräknas: avståndet mellan minst fem, helst alla kedjelinjer uppmäts och divideras med antalet mellanliggande fält.
- f) antalet bottenlinjer på 100 mm avläses.
- g) arkets yttermått (höjd x bredd) i mm. Om arket är beskuret anges "(b)" efter måttet.
- h) fyndplats, dokumentets upphovsman, datum, slag av handskrift eller tryck.
- i) Vm:s accessionsnummer.

Dessa data beskriver i första hand egenskaper hos trådlinjerna i arket (a-f) och arkets format (g). I kombination med avbildning anger de dessutom Vm:s läge på arket genom dess relationer till kedjelinjerna och arkets nederkant.

Denna art av beskrivning, som omfattar komplexet trådlinjer + Vm, möjliggör säkrare identitetsfastställanden än tidigare använda metoder. Särskilt ifråga om varianter (se nedan) och för att påvisa att ett trådmärke överflyttats från en utsliten form till en ny, har beskrivningssystemet uppenbara fördelar därigenom att även formsilens egenskaper angivits. Med tillfogande av Vm:s läge i förhållande till kedjelinjerna - t.ex. "på kedjelinje 6" (grafiskt uttryckt 6!), eller "mellan kedjelinje 3 och 4" (grafiskt uttryckt 3!!) - kan man med konven-

tionella skrivtecken och ett fåtal avbildningar av Vm t.o.m. uppställa Vm-kataloger på mycket begränsat utrymme.³⁴

4.3 Variation/varianter

Identitetsfastställanden försvåras av att papper (och därmed även Vm), som stammar från samma formsil, ej till 100 % överensstämmer med varandra beroende på den hantverksmässigt bedrivna tillverkningsprocessen.³⁵

När avkännet lades i posten varvades det med filter. På grund av att dessa hade större yttermått än pappersarken, bildades en upphöjning i mitten av posten sedan ett antal filter och papper staplats över varandra. De sista pappren i posten, vilka fortfarande var fuktiga, kom därigenom att tänjas ut något över välvningen. Vidare moment i tillverkningsprocessen såsom pressning, torkning, limning och glättning utsatte pappersarken för ytterligare mekanisk åverkan. På grund av att pappret består av organiskt material, är det dessutom underkastat annan mekanisk, kemisk och meteorologisk inverkan.

Variation i de enskilda pappersarken beroende på tillverkningsprocessen och efterföljande behandling benämns **oäkta variation**, vilken „hält sich in bestimmten Grenzen, die man empirisch durch Messungen an einer großen Zahl von Papierbögen bestimmen kann.“³⁶

En annan art av variation, vilken är lättare iakttagbar, är den **äkta variationen**.³⁷ Den uppkommer genom att ett dåligt fäst trädmärke förskjuts i förhållande till formsilen eller genom deformation av trädmärket med ev. åtföljande lagningar som följd. Sällan torde motsvarande deformationer av formsilen leda till variation, eftersom denna då ej längre var brukbar.

Äkta varianter betecknas i föreliggande arbete “var” (ev. “var 1-n”) efter formbeteckningen (t.ex. Zvar, A II var 2).

³⁴ Gerardy s. 37-38. Katalog över Vm från papperskvarken i Arensburg ib. s. 95-107.

³⁵ Jfr Gerardy s. 34.

³⁶ Gerardy s. 34.

³⁷ Jfr Gerardy s. 32-34,

4.4 Identitetsfastställanden (Gerardys metod)

Uppstår tveksamhet om identitet vid jämförelse av Vm med hjälp av avbildningar, kan i första hand icke-identitet fastställas med hjälp av mätdata i beskrivningen. Sådan tveksamhet uppstår ofta ifråga om Vm utgående från olika formsilar, vilka mycket starkt liknar varandra men ej tillfullo överensstämmer; ett annat fall utgörs av varianter; ett tredje fall består av trådmärken som flyttats över från en utsliten formsil till en ny. De båda formerna i formparet ger vanligtvis ej upphov till sådan tveksamhet vid jämförelse.

Gerardy beräknar **medelfelet** från det aritmetiska medelvärdet i data i beskrivningen (s. 35-36). Med tillämpning av sannolikhetsteori kan gränser angivas för sannolikheten att två papper som jämförs med varandra ej härrör från identisk pappersform (s. 36-37). Sannolikheten 1:400 (avvikelse med mer än 3 gånger medelfelet i variablerna) anger med "stor sannolikhet" att papprem ej härrör från identisk pappersform, sannolikheten 1:16.000 (avvikelse med mer än 4 gånger medelfelet i variablerna) anger med "till visshet gränsande sannolikhet" att papperna ej är identiska

Överfört till egenskaper hos trådlinjerna och Vm anger Gerardy följande grader av icke-identitet. (Bokstavs-beteckningarna hänför sig till uppställningen av beskrivnings-systemet.)

- e) Medelfelet för normalfältbredd anges av Gerardy till 0,25 mm. Normalfältbredder med över 0,75 mm avvikelser mellan jämförelseobjekt anger att pappren med stor sannolikhet ej härrör från samma pappersform. Är avvikelsen över 1 mm, stannar pappersarken med till visshet gränsande sannolikhet ej från samma form (s. 43).
- f) Medelfelet för antalet bottenlinjer på 100 mm anges till 2". Om avvikelsen mellan jämförelseobjekten överstiger 6 % är dessa med stor sannolikhet ej identiska; är avvikelsen över 8 % är de med till visshet gränsande sannolikhet ej identiska (s. 43-44).
- b) Avviker avståndet (vid obesurna ark) mellan vänstra arkkanten och kedjelinjen omedelbart till vänster om Vm resp. mellan nedre arkkanten och den bottenlinje som tangerar Vm:s nederkant med mer än 6 mm är arken med stor sannolikhet ej identiska; med mer än 8 mm är de med till visshet gränsande sannolikhet ej identiska. Medelfelet är här 2 mm (s. 45).
- g) Även arkets yttermått (i obesuret skick) kan tjäna som indicium för icke-identitet (s. 46).

Data under punkterna a), c) och d) i beskrivningssystemet är direkt jämförbara och utgör det första undersökningsmomentet när tveksamhet om identitet uppstår.³⁸

Utgående från egenskaper i formsilen (variabelparet e-f och variablerna under b) kan med denna metod i första hand icke-identitet hos jämförda pappersark - antingen i form av helark eller delar därav - fastställas. Genom att icke-identitet mellan jämförelseobjekten kan uteslutas, följer logiskt sett att övriga jämförelseobjekt är identiska. Därigenom kan identitetsbestämningar ske av oäkta och äkta varianter.

Metoden har emellertid vissa begränsningar. För att antalet **bottenlinjer** skall kunna fastställas, måste dessa avteckna sig så distinkt att man kan räkna dem. Detta inträffar:

- a) om pappret är av god kvalitet
- b) om bottenlinjerna ej ligger för tätt
- c) om skrift eller tryck på pappret ej inverkar menligt.³⁹

Gerardy har huvudsakligen undersökt papper från tiden 1450-1650 (s. 26). Uppenbarligen har hans material uppvisat goda betingelser i ovanstående hänseenden. I föreliggande undersökningsmaterial, som i tiden ligger huvudsakligen efter 1650, är dock ingen av dessa betingelser gynnsam:

- a) papprets kvalitet är mycket växlande: bäst är de franska och holländska (majoritet i undersökningsmaterialet), sämst de tyska och svenska (minoritet i undersökningsmaterialet)
- b) bottenlinjerna ligger i allmänhet mycket tätt
- c) utom i undantagsfall (omslag/titelblad samt slutblad i tabulaturer) är papprens yta fullt utnyttjade. Raserade notsystem och oktavmarkeringslinjer i tabulaturerna ligger ofta parallellt med bottenlinjerna och inverkar därigenom störande.

Av ovan angivna skäl har i föreliggande arbete bottenlinjerna i allmänhet ej kunnat räknas. Därför har denna variabel ej kunnat utvärderas och utnyttjas för identitetsfastställanden. Därigenom har man även avhänt sig en utslagsgivande variabel för en Vm-katalog utförd med konventionella skrivtecken; varför en sådan i föreliggande fall ej kunnat upprättas.

³⁸ Beträffande punkt c) bör anmärkas att i föreliggande arbete även randlinjen inräknats i kedjelinjeantalet på avbildningarna i Bilaga, II (däremot ej i Bilaga I). Vid jämförelse med avbildningar och beskrivningar enligt Gerardys metod bör antalet kedjelinjer därför minskas med 1. Normalfältantalet påverkas ej av denna avvikelse.

³⁹ Jfr även kritik av Grosse-Stoltenberg, Beiträge s. 18.

Variabeln **normalfältbredd** har dock noterats. Men enbart denna är ett dåligt differentieringsmedel. I de flesta fall visar sig toleransen 0,75 mm (3 x medelfelet) omfatta ej blott tvillingformen i formparet utan även ett stort antal andra formpar.

I föreliggande undersökningsmaterial finns följande slag av fältindelning (R = randfält, N = normalfält):

R + 13 N + R	R + 16 N + R
R + 14 N + R	17 N
15 N	R + 17 N + R
R + 15 N + R	19 N
16 N	

Av dessa är indelningen R + 15 N + R helt dominerande, därefter kommer R + 16 N + R. Övriga grupper omfattar endast ett fåtal belägg vardera. Fältindelningen blir därmed utslagsgivande för identitetsfastställanden endast i ett fåtal fall.

Inom gruppen R + 15 N + R ligger värdena för normalfältbredden på skalan 23,2-24,8 mm med spridda fall i ytterkanterna och en stark anhopning mot centrum representerad av värdena 24,0-24,1 mm.⁴⁰ Inom gruppen R + 16 N + R med värden mellan 22,1 och 23,7 mm ligger centrum vid 23,1-23,2 mm.

Sannolikhetsgraden 1:400 för icke-identitet (3 x medelfelet) för normalfältbredder angavs till 0,75 mm. Överfört på gruppen R + 15 N + R och beräknat på centrumvärdet 24,1 blir fältbredder överstigande 24,8 och understigande 23,6 mm "med stor sannolikhet icke identiska" för gruppen som helhet. För gruppen R + 16 N + R med centrumvärdet 23,1 förhåller sig fältbredder överstigande 23,8 och understigande 22,4 mm på samma sätt.

För båda grupperna som helheter ryms de högsta värdena inom toleransen 0,75 mm medan endast ett par av de lägsta värdena faller utanför 0,75 mm-gränsen.

Samtidigt som det kan konstateras, att normalfältbredder med avvikelser mellan jämförelseobjekt överstigande 0,75 mm med stor sannolikhet icke är identiska, måste även fastslås att toleransen 0,75 mm är för stor för att man enbart med angivande av normalfältbredder skall kunna fastställa identitet mellan jämförelseobjekt.

Normalfältbredden är dock ej avsedd att användas för identitets fastställanden ensam utan i kombination med bottenlinjeantalet. Eftersom detta ej kunnat utvärderas i föreliggande undersökningsmaterial, måste identitetsfastställanden grundade på nämnda egenskaper i trådsilen utgå.

⁴⁰ Värdena är beräknade genom att avståndet mellan i allmänhet åtta kedjelinjer uppmätts och därefter dividerats med antalet mellanliggande N.

För att bestämma **Vm:s läge på pappersarket** mäts:

- (a) avståndet från arkkanten till den kedjelinje, som ligger närmast Vm samt
- (b) avståndet från undre arkkanten till den bottenlinje, som tangerar Vm:s underkant.

Finns motmärken gäller motsvarande mått åt höger och nedåt. Respektive kedjelinjes nummer från vänster räknat (exklusive randlinje) anges.

Avvikelser mellan jämförelseobjekt med över 6 mm anges beteckna "med stor sannolikhet icke-identitet" och över 8 mm "med till visshet gränsande sannolikhet icke-identitet" mellan jämförelseobjekt.

Av föreliggande undersökningsmaterial kan utläsas, att variablerna (a) och (b) utgör ett gott differentieringsmedel - med en viktig förutsättning, nämligen att pappersarken ej är beskurna.⁴¹ Detsamma gäller även för uppgiften om arkformatet, punkt g) i beskrivningen. Är beskärningen hård på arkets kortsidor och omfattar den även randlinjen kan ej heller kedjelinjerna numreras, eftersom det i detta fall ej med säkerhet kan avgöras vilken kedjelinje, som är den första. I och med detta kan ej heller antalet normalfält fastställas med visshet.

Avståndet (b) ovan innebär i praktiken att man mäter till Vm:s underkant. Avståndet (a) mäts till den kedjelinje, som ligger närmast Vm, alltså ej till Vm självt. Motivering därför torde vara att trådmärket kan deformeras och/eller förskjutas på trådsilen, medan denna förblir konstant: för Vm y) som representerar en formidentisk variant av Vm x) noteras samma avstånd från vänstra arkkanten.

På grund av missuppfattning av författaren rörande avståndet (a) har i föreliggande arbete avståndet arkkant - Vm:s vänsterkant uppmätts.⁴² Detta innebär ett avsteg från Gerardy så tillvida att vänsterkanten av Vm y) och x) ovan kan befinna sig på olika avstånd från vänstra arkkanten. I praktiken har detta avsteg varit av mindre betydelse, eftersom formidentitet på andra sätt har kunnat fastställas.

⁴¹ „Ein gutes Identitätskriterium ist der Randabstand natürlich nur bei unbeschnittenen Bögen" (Gerardy s. 45).

⁴² Gerardy-avstånd kan emellertid lätt uträknas genom att på avbildningen mäta avståndet mellan Vm och närmast till vänster därom liggande kedjelinje och subtrahera detta från det angivna avståndet.

Genom Gerardys beskrivningssystem har skapats säkra grundvalar för bestämning av icke-formidentitet mellan jämförelseobjekt. Vid goda betingelser kan en fullständig beskrivning utföras, vid sämre betingelser kan endast vissa variabler fastställas. Som allmän regel bör dock eftersträvas att så fullständigt som möjligt notera variablerna i beskrivningssystemet vid avbildning av Vm för jämförelsesyfte, även om det senare skulle visa sig vara en överloppsgärning i ett flertal fall. Förutom att dessa blir avgörande i de fall där tveksamhet rörande identitet mellan jämförelseobjekt uppstår, kan de även användas för andra slag av undersökningar av Vm.

4.41 Identitetsfastställanden i undersökningen

I föreliggande undersökning har identitetsfastställanden skett genom att en manuellt utförd avritning på transparent papper omfattande Vm och fyra kedjelinjer lagts över jämförelseobjektet. På avbildningarna har noterats följande variabler enligt Gerardys beskrivningssystem:

- a) (modifierad) formsidans läge. Två former med formsidan vänd åt samma håll har betecknats A, A II resp. Z, Z II.
- b) (modifierad) avståndet mellan vänstra arkkanten och vänstra ytterkanten av Vm samt avståndet från nedre arkkanten till Vm:s underkant. Vid motmärken har uppmätt: motsvarande mått från högra och nedre arkkanten.
- c) (modifierad) vid numrering av kedjelinjerna har även randlinjen inkluderats på avbildningarna i Bilaga II.
- d) fältantal.
- e) fältbredder.
- g) arkets yttermått.

Variablerna e) och g) har dock ej noterats i vissa Vm-former i jämförelsematerialet på grund av att hänsyn till dessa variabler togs först på ett sent stadium av identitetsundersökningarna: Även utan dessa variabler samt variabeln f) (bottenlinjeantal) har identitetsbestämningar kunnat ske med hjälp av karakteristiska detaljer i motivet och Vm:s läge i förhållande till kedjelinjer och arkkanter. Varianter av huvudmärken visar så stor överensstämmelse med grundformen att tveksamhet ej uppstått om formidentitet. Varianter av motmärken har kunnat bestämmas med hjälp av tillhörande huvudmärke.

Vid identitetsfastställanden har kedjelinjerna visat sig vara utmärkta hjälpmedel för att snabbt orientera avbildningen över jämförelseobjektet och för att snabbt kunna utesluta tydliga fall av ickeidentitet. För dessa båda fall är det väsentligt att **kedjelinjerna avbildas heldragna** och ej endast antyds med ett kort streck per linje. Minst fyra kedjelinjer bör avbildas för att man snabbt skall kunna skilja de båda formerna i formparet åt.

5. "Datering med hjälp av vattenmärken" (enl. Gerardy)

"Entscheidend für den Erfolg einer Wasserzeichendatierung ist ... die Kenntnis des Zeitraumes, innerhalb dessen das mit einem Schöpfformenpaar geschöpfte Papier verbraucht wurde."⁴³ Denna tidrymd, **förbrukningstiden**, är avhängig av under hur lång tid pappersformen var i bruk, dess **brukstid**.

Det anges i allmänhet i litteraturen, att en pappersform i ständigt bruk höll högst ett år. Under denna tid tillverkades med ett formpar mellan 600 och 800 ris, dvs. 300.000 - 400.000 ark papper, förutsatt att tillverkningen gällde de vanligaste formaten och att produktionsstörningar på, grund av vattenbrist, brist på lumpor och liknande ej inträffade. Var formen ej i kontinuerlig drift höll den naturligtvis längre. Detta förhållande gäller särskilt beträffande ovanliga papperssorter och -format. Mängden tillverkat papper var i detta fall densamma men producerades under en längre tidsrymd. Den ungefärliga brukstiden för en pappersforma kan fastställas, om man har en obruten serie daterade papper i samma format och från samma tillverkare. Den kan då avgränsas från tidpunkten för det första, uppträdandet av pappret ifråga till den tidpunkt då papper från påföljande form uppträder.

Förbrukningstiden är avhängig av pappersformens brukstid på så sätt att "ehe mit einer Schöpfform Papier hergestellt wurde, konnte auch kein Papier aus dieser Form beschrieben werden... War die Schöpfform verschlissen oder wurde sie aus dem Gebrauch genommen, wurde also kein Papier mehr mit ihr erzeugt, mußte der vorhandene Papiervorrat allmählich zu Ende gehen. Die beiden Zeitpunkte, die die Verbrauchszeit des Papiers eingrenzen, sind von gänzlich verschiedener Art. Der Zeitpunkt des ersten Auftretens ist von absoluter Natur. Er ist mit dem Schöpfbeginn in der Weise verbunden, daß zwischen beiden die Herstellungsdauer, der Transport und der Vertrieb des Papiers liegen. Das Ende der Verbrauchszeit dagegen ist

⁴³ Gerardy s. 64. I detta avsnitt refereras Gerardy s. 63-71.

gleitend, es läßt sich nicht streng definieren, wenn man den gelegentlichen Gebrauch eines Bogens einbezieht.”⁴⁴

Genom empiriska undersökningar av G. Piccard har fastställts, att ett mycket stort antal formidentiska papper från tiden ca 1350 till ca 1650 i regel har förbrukats under en fyraårsperiod, räknat från tidigaste belagda användningsdatum.⁴⁵

Relationen mellan pappersformens brukstid och den procentuella förbrukningen av det papper, som framställdes därmed, har närmare undersökts av Gerardy (s. 65 f.).

Vid en brukstid för pappersformar av $\frac{1}{2}$ år och av ett år förbrukades 70 % av totalproduktionen under själva brukstiden. Därefter förbrukades 27 % under en tidsperiod lika, lång som brukstiden. Slutligen förbrukades 2 % under påföljande tidsperiod, även den lika lång som brukstiden. Den tidsperiod, under vilken resterande 1 % förbrukades, kan ej preciseras. „Leider fehlen Schöpfformen [i Gerardys material] mit einer Schöpfdauer von 2 und 3 Jahren, so daß die Übergänge nicht vorhanden sind; man wird aber ohne große Gefahr interpolieren dürfen.” (Gerardy s. 66.)

Vid en fyraårig brukstid för formparet skedde en jämn förbrukning av produktionen under själva brukstiden, eftersom efterfrågan höll jämna steg med tillverkningen. Vid brukstidens slut förbrukades resten av totalproduktionen till största delen under det påföljande året. Även i detta fall förblir förbrukningstiden av resterande 1 % av produktionen okontrollerbar.

Den tillgängliga mängden av ett visst papper avtar således snabbt vid brukstidens slut och ungefär 12 år därefter återstår endast ca 1 % av totalproduktionen. Om tidpunkten för brukstidens början och slut kan fastställas (genom successionen av formpar av Vm i papper av samma format från samma tillverkare), kan därigenom även den tidsperiod angivas, under vilken 99 % av totalproduktionen förbrukades, genom att till brukstiden lägga $1\frac{1}{2}$ år. Detta förutsätter emellertid att Vm med säkerhet kan hänföras till en viss tillverkare och att

⁴⁴ Gerardy s. 64.

⁴⁵ Det kan här vara på sin plats att erinra, om de invändningar mot Briquets dateringsmetod som påträffas i den senaste tidens litteratur (så även hos Gerardy s. 5-8). Briquet ansåg att de Vm som mest liknar varandra låg närmast varandra i tiden. Han fann genom undersökningar utgående från denna premiss, att förbrukningstiden i genomsnitt var 15 år, vilket alltså är minst tre gånger för mycket.

minst tio belägg för varje på varandra följande formpar påträffas. Eftersom så ingående undersökningar av de enskilda papperskvarnarnas produktion helt saknas, infrias dock ej dessa förutsättningar för avgränsningen av brukstiden, varför den ovan beskrivna dateringsmetoden ej kan användas utan omfattande förundersökningar av de enskilda papperskvarnarnas produktion.

„Da jedoch 70% der Gesamterzeugung im Schöpfzeitraum verbraucht wurden, kann man mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit schließen, daß der *terminus a quo* [= förbrukningstidens början] mit ausreichender Gewißheit durch zehn unabhängige Belege festgestellt werden kann. *Rechnet man zum terminus a quo vier, oder wenn man will, fünf Jahre hinzu,* dann wird nur sehr selten mehr als 1% der Gesamterzeugung außerhalb dieses Zeitabschnittes liegen. Damit muß man sich vorläufig bescheiden, bis weitere Untersuchungen uns das statistische Material liefern, aus dem man weiter reichende Schlüsse ziehen kann.“⁴⁶

⁴⁶ Gerardy s. 69. Kursiverat av Rudén.

6. Sammanfattning

Däriigenom att papper tillverkades för hand med hantverksmässigt framställda redskap; uppvisar varje pappersark från handpapperstiden egenskaper, vilka rätt avlästa ger möjlighet att utnyttja dem som hjälpmedel till att tidsbestämma innehållet i nedskriften på pappret. En grundförutsättning härför är att daterade formidentiska belägg påträffas, genom vilka papprets förbrukningstid kan beräknas. En noggrant beräknad förbrukningstid förutsätter att pappersformens brukstid är känd. Är detta ej fallet, är man hänvisad till en **generellt beräknad förbrukningstid på 4-5 år**. I båda fallen bildar det tidigaste daterade belägget (*terminus a quo*) utgångspunkt. Den bakre tidsgränsen för förbrukningstiden (*terminus ante quem non*) kan fastställas genom daterade belägg, medan den hitre tidsgränsen (*terminus post quem non*) måste beräknas.

För en noggrannare tidsbestämning av handskriften inom gränserna för förbrukningstiden för pappret är man hänvisad till övriga, egenskaper däri och till i övrigt kända därtill relaterade förhållanden. Beträffande odaterade musikalier i handskrift är övriga "egenskaper" ofta av så obestämd art, att datering med hjälp av Vm kan förväntas ge de snävaste gränserna för den tidrymd, under vilken innehållet i handskriften nedtecknades.

I. UNDERSÖKNINGSMATERIALET

1. Metodiska överväganden beträffande val av undersökningsmaterial

Av flera skäl är en samling av musikalier att föredraga som föremål för ett försök att datera med hjälp av Vm framför enstaka musikalier med olika fyndorter, även om dessa skulle bestå av en mer eller mindre enhetlig grupp källor från tiden x till tiden y.

För valet av en samling talar följande **praktiska skäl**:

- (a) En musikaliesamling utgör normalt en avgränsad enhet i rummet. Därigenom kan ett tidsödande hopsamlade av musikalier med olika fyndorter undvikas.
- (b) Det är ofta möjligt att bestämma ungefärliga eller precisa gränser i tiden för samlingens innehåll som helhet, varigenom den kronologiska ramen för Vm-undersökningen är given.
- (c) Om samlingen är omfattande och dess tillkomst sträcker sig över en längre tidsperiod, är det sannolikt att dess innehåll har en viss kronologisk spridning över hela tidsperioden. Man kan i så fall förvänta sig att även Vm har en liknande spridning. Därigenom kan Vm-undersökningen inriktas på att klarlägga bruket av papper under hela den aktuella tidsperioden.
- (d) Är platsen för samlingens tillkomst känd, kan dessutom sökandet efter daterade belegg för Vm inriktas på **ett** bestämt geografiskt område.

Förutom nämnda praktiska skäl för lämpligheten av att välja en samling av musikalier talar följande **relationer inom samlingen**, vilka kan bidra till att precisera de genom Vm beräknade tidsgränserna för nedtecknandet av innehållet i handskrifterna:

- (e) Vanligen innehåller en musikaliesamling handskrifter nedskrivna av flera kopister, såvida det ej är fråga om en utpräglad autograf, samling innehållande en viss tonsättares produktion. Om större delen av samlingen tillkommit på en enda plats, är det sannolikt att åtminstone några uppträdande handstilar och notpikturer återfinns i flera källor. Även om dessa kopister ej är kända till namnet, innebär förekomsten av deras notpikturer en möjlighet till mekanisk skiktning av samlingens innehåll. Är även kopisternas verksamhetstider kända, kan dessutom en viss kronologisk skiktning av samlingen företagas.
- (f) I lyckliga fall kan enskilda handskrifter i samlingen innehålla dateringar, vilka antingen hänför sig till kompositionens

datum (ifråga om autografer), till datum för nedskriften (vilket **kan** sammanfalla med kompositionsdatum) eller för uppförandet. Om sådana dateringar kan påvisas ha skett samtidigt med nedskriften av innehållet i handskriften, gäller de naturligtvis som daterade belägg för pappret ifråga. Därigenom kan de användas till att bestämma papprets förbrukningstid.

Uppsala universitetsbiblioteks Dübensamling (i fortsättningen benämnd DS) är den musikaliesamling, som legat närmast till hands för författaren på grund av att denne katalogiserat samlingen för RISM. DS har därför valts till undersökningsmaterial i föreliggande arbete, trots att forskningsläget beträffande publicerade, daterade Vm från andra hälften av 1600-talet lämnar mycket övrigt att önska.⁴⁷ För en tidsbestämning av källanheterna i DS har författaren därför varit hänvisad till att på egen hand uppsöka daterade belägg för de aktuella Vm.

DS har valts som undersökningsmaterial även av den anledningen att två tyska forskare, Bruno Grusnick och Friedhelm Krummacher, samtidigt men oberoende av varandra nyligen behandlat de vokala delarna av samlingen från skilda utgångspunkter.

Krummacher har i sin avhandling⁴⁸ behandlat DS och dess relationer till andra musikaliesamlingar innehållande källor med kyrkomusik av tonsättare verksamma i det tyska kulturområdet. Hans målsättning

⁴⁷ De viktigaste samlingarna med publicerade avbildningar av Vm kan här nämnas. Trots att några av dem har sent utgivningsår, är samtliga otillräckliga och/eller otillförlitliga beträffande avbildning och datering. Inget av arbetena uppvisar medvetet formpar av Vm.

W.A. Churchill, *Watermarks in paper in Holland, England, France etc. in the 17th and 18th centuries and their interconnections*. Amst. 1935.

G. Clemensson, *Klippans pappersbruk 1573-1923*. Lund 1923.

A.A. Geraklitov, *Filigrani 17 veka.../Watermarks of the 17th century in paper of MSS and printed documents of Russian origin*. Moskva 1963.

E. Heawood, *Watermarks, mainly of the 17th and 18th centuries*. Hilversum 1950. (Monuments chartae papyraceae. 1.)

S.A. Klepikov, *Filigrani i stempeli .../Watermarks and stamps in paper of Russian and foreign production of the 17-20 centuries*. Moskva 1959.

H. Voorn, *De papiermolens in de provincie Noord-Holland*. Haarlem 1960. (De Geschiedenis der nederlandse papierindustrie. 1.)

⁴⁸ Die Überlieferung der Choralbearbeitungen in der frühen evangelischen Kantate. Berl. 1965, s. 88-147.

är „...die Stellung der Choralbearbeitungen in der Überlieferung evangelischer Kirchenmusik zwischen Schütz und Bach zu bestimmen...” (op. cit. s. 7). Överfört till DS innebär detta en analys av relationerna mellan däri befintliga källor innehållande koralbearbetningar och källor i DS innehållande kyrkomusik över huvud taget. Den världsliga vokalmusiken och instrumentalmusiken i DS lämnas därför utan beaktande (op. cit. s. 89).

Bruno Grusnicks arbete⁴⁹ har som målsättning „...der Entstehung und Entwicklung der Sammlung nachzugehen.” (Gru-66 s. 67.) Även i denna undersökning lämnas källor innehållande instrumentalmusik utanför (Gru-66 s. 67).

2. Dateringsmetoder i tidigare undersökningar av Dübensamlingen

Av särskilt intresse för föreliggande undersökning är förhållandet, att det för de ovannämnda forskarna varit väsentligt att angripa dateringsproblemen för att uppfylla målsättningarna; i Grusnicks arbete utgör den kronologiska tillväxten av samlingen själva kärnpunkten. Det är därför befogat att här redogöra för deras dateringsmetoder.

Krummacher eftersträvar att mer översiktligt inordna de viktigaste tyska tonsättarnas produktion i något av de tre decennierna av Gustaf Dübens hovkapellmästartid, dvs. 1660-, 1670- och 1680-talen, motsvarande den kronologiska avgränsning av DS han valt (1663-1690). „Die Datierung der Quellen in Slg Dü ist eine so schwierige Frage, weil (im Unterschied zu den meisten innerdeutschen Sammlungen) die überwiegende Mehrheit der Mss. keine Datierungen aufweist.” (op.cit. s. 130). Tidsbestämning av källanheterna försvåras dessutom av de speciella egenheterna i samlingen, bestående av källanheternas olika proveniens, de många kopisterna och de parallella serierna av stämuppsättningar (ibland flera av samma komposition) samt tabulaturer (op.cit. s. 130). Krummacher anser (liksom även Grusnick) att alla dateringar, som ej finns på källor i autograf, är att betrakta som kopieringsdatum, ej som kompositionsdatum. De ger emellertid en bild av Dübens musikutövande (op.cit. s. 131).

De metodiska hjälpmedel för tidsbestämningar, som han (op.cit. s. 132-137) anger och värderar, består av:

⁴⁹ Die Dübensammlung. Ein Versuch ihrer chronologischen Ordnung, publicerat i STM 46 (1964) [utkom 1965] (citeras Gru-64) och STM 48 (1966) [utkom 1967] (citeras Gru-66). Arbetet fortsätter och avslutas före 1970.

- a) Dübens och andra kopisters numreringar av källorna med bläck (enl. Grusnick „Tintenummer”)
- b) tidsbestämning på grundval av tryckår för tryckförlagor
- c) explicita dateringar i stämuppsättningarna i de fem banden i tabulaturnotering innehållande vokalmusik (VMhs 77-81)⁵⁰, i tabulaturhäftena med signum VMhs 83-86
- d) implicita dateringar i ovanstående tabulaturhäften

a) Dübens bläcknumrering

„Für die chronologische Einordnung undatierter Mss. allein auf Grund der Dübenschen Signaturen sind die Anhaltspunkte ... zu gering.” (op. cit. s. 133). Düben synes vid en bestämd tidpunkt (väl mellan 1675 och 1680) ha försökt bringa reda i och signera sin samling. Detta skedde endast delvis i accessorisk ordning (för varje tillskott till samlingen). Samtidigt signerades även verk, som just kommit till användning vid uppförande.

b) Tryckår för tryckta förlagor

„Die Druckjahre bilden gewiss nützliche *termini ante quos non.*” Men av daterade stämmaterial framgår, att en avsevärd tid förflutit mellan tryckår och tidpunkten för Dübens avskrifter. I synnerhet gäller detta om verk av italienska tonsättare. Beträffande avskrifter av tryck från åren 1660-1680 är antalet daterade källor i DS för litet för att man skall kunna draga generella slutsatser rörande tidsavståndet mellan tryckår och kopieringsdatum.

c) Explicita dateringar i DS

Dateringar på stämmaterial och därtill bilagda tabulaturer till enskilda kompositioner skrevs i regel av Düben själv på egna och andras avskrifter. De är att uppfatta som kopieringsdatum, ej som uppförandedatum (op.cit. s. 134).

De fem tabulaturbanden bär på frampärmens utsida följande dateringar av Düben:

VMhs 77: 1663	VMhs 80: 1665
78: 1665	81: 1665
79: 1664	

⁵⁰ VMhs = Vokalmusik i handskrift.

VMhs 79 och 81 består av enskilda tabulaturhäften som sammanbundits; de övriga volymerna är enhetliga. Krummacher medger på grund av differenser mellan pärmdateringar och dateringar inuti banden ett spelrum på två till tre år för denna tidiga repertoar i DS och fastställer att de cirka 270 kompositioner, vilka ingår i de fem volymerna, förelegat i samlingen senast år 1667 (op.cit. s. 135).

Från Dübens senare verksamhetstid föreligger tabulaturerna inte längre i form av volymer utan i form av häften, vart och ett omfattande ett begränsat antal verk. Tabulaturhäftena saknar dateringar på titelsidan, men dateringar inuti häftena kan med viss försiktighet överföras på övriga verk inom samma häfte, förutsatt att dessa är skrivna på samma lägg eller över två angränsande lägg. Med detta förfaringssätt kan ytterligare cirka 160 kompositioner i tabulaturhäftena inordnas kronologiskt.

För hela DS kan ungefär 550 kompositioner tidsbestämmas med hjälp av dessa explicita och implicita dateringar. „Aber der Wertung der Daten entstehen zusätzliche Schwierigkeiten aus der eigentümlichen Doppelüberlieferung der Werke in Slg Dü” (op.cit. s. 136) i form av tabulaturer och stämuppsättningar till samma verk. Av dessa tillerkänner Krummacher stämuppsättningarna primär rang i kronologiskt avseende (op.cit. s. 137).

Slutligen framhåller Krummacher att en noggrannare tidsbestämning av källenhetererna i DS måste föregås av en utredning av deras proveniens och kopister. Först därefter kan tidsbestämning med hjälp av Vm företagas. Efter en sålunda företagen belysning av källmaterialet i DS kan Dübens bläcknumrering tänkas få förnyad aktualitet som dateringshjälpmedel.

Grusnick anger följande hjälpmedel för tidsbestämning av de enskilda kompositionerna i DS (Gru-64 s. 38 f.):

- 1) Explicita dateringar
- 2) Implicita dateringar
- 3) Dübens “Tintenummer” (TN)
- 4) Tidsbestämning med utgångspunkt från notpikturer
- 5) Tidsbestämning med hjälp av Vm.

1) Explicita dateringar

Ungefär 200 dateringar finns på de över 1500 vokalverken i DS. Av dessa härrör majoriteten från Gustaf Düben, en mindre del från andra kopister. Dessa dateringar är att betrakta som kopieringsdatum.

Övriga dateringar, som befinner sig på autografer, anger kompositionsdatum.

2) Implicita dateringar

I tabulaturbanden och -häftena uppträdande dateringar vid enskilda verk „... machen fast ausnahmslos zugleich ihre Nachbarwerke datierbar.“

3) TN

Dübens “Tintenummer” (TN) **kan** enligt Grusnick användas för kronologisk inordning av kompositionerna i DS. Numreringen omfattar nr 1-525 med smärre luckor och brukas uteslutande för vokalverk med andlig text. Liksom Krummacher gör Grusnick antagligt, att Düben företagit en numrering av sitt notbibliotek, när detta blivit alltför oöverskådligt, med säkerhet senast år 1665 (Gru-64 s. 41). „Dabei ist er nicht streng akzessionistisch vorgegangen. Bei jedem weiteren Versuch zu ordnen hat er dann außer Werken des entsprechenden Zeitpunktes auch immer zugleich aus dem großen ungeordneten Vorrat Stücke herangezogen, die er wahrscheinlich gerade zum praktischen Musizieren brauchte.“ (Gru-64 s. 41.)

Genom jämförelse mellan TN och explicita dateringar framgår att stämmaterial med

TN 1-62 bär dateringar från 1663-64
från TN 63 förekommer dessutom dateringar från 1665
med TN 266 uppnås år 1666
från TN 297 (möjligen redan 294) förekommer dateringar från 1667
från TN 321 förekommer dateringar från 1668
(Verk med Dübendateringar från 1669 förekommer ej i DS)
från TN 364 förekommer dateringar från 1670
TN 404 finns på en av C. Geist år 1671 daterad autograf
TN 424 finns likaledes på en Geist-autograf, daterad 1672
(Verk med Dübendateringar från 1673 förekommer ej)
från TN 453 förekommer dateringar från 1674
från TN 489 - “ - 1675
från TN 517 - “ - 1676. „Mit diesem Jahr endet die Tinten-
numerierung.“ (Gru-64 s. 40.)

Att ett antal verk har högre TN än de rätteligen borde ha haft, förklaras av Grusnick genom Dübens tillvägagångssätt vid signeringen och genom det förhållandet att förslitna stämmor (vanligtvis continuostämmor, som samtidigt tjänade som omslag för stämuppsättningen) skrevs om vid ett visst tillfälle och därvid tilldelades ett TN motsvarande denna senare tidpunkt (Gru-64 s. 41). „Eine Tintenummer kann nicht als Beweis dafür gelten, daß ein Werk in dem der Nummer entsprechenden Jahr in die Dübensammlung gekommen ist, wohl aber

dafür, daß es zu dieser Zeit in der Sammlung vorhanden war. Es darf nicht später eingeordnet werden.” (Gru-64 s. 41 .)

4) Tidsbestämning med hjälp av notpikturer

I DS förekommer enl. Grusnick över 200 kopister. Av dessa är Gustaf Düben (GD) huvudkopist (för så gott som samtliga tabulaturer och för över 400 verk i stämmor) först på avstånd följd av kopisterna i A. Pflegers evangelieårgång (77 verk) och av den kopist Grusnick kallat “Befastru” (51 verk) (Gru-66 s. 66).

Hur relationerna mellan daterade stämmor och tabulaturer, TN och notpikturer kan leda till kronologiska avgränsningar av 'samlingar inom samlingen' visas genom en undersökning av åtta kopister/kopistgrupper: “Befastru”, “Foggia”, kopistskola Dresden, “mellantysk kopist”, “Bicilli”, “Romani”, GD, kopister vilka gjort avskrifter av tidiga tryck (Gru-64 s. 64-75).

5) Tidsbestämning ned hjälp av pappersegenskaper

„Auch die Verwendung bestimmter Papiersorten mit bestimmten Wasserzeichen gibt wichtige Aufschlüsse. Ihre Berücksichtigung ist unerlässlich.” (Gru-64 s. 39.) Genom åtta valda, exempel (däribland Narr/6 - TORSHELLA) påvisas under vilken tidsperiod motsvarande papper brukats med utgångspunkt från daterade källor i DS (Gru-64 s. 73-77).

Med hjälp av ovanstående metodik görs i Gru-66 ett försök till kronologisk inordning av kompositionerna i DS. Ledstjärnan har därvid varit vid vilken senaste tidpunkt ett visst verk (antingen i form av stämmor eller av tabulatur) varit förhanden i DS. „Alle Daten, die hier als sichere, wahrscheinliche oder mutmaßliche gewonnen oder angenommen werden, betreffen die Stellung der Werke innerhalb der Sammlung” (Gru-66 s. 67).

3. Metodik för föreliggande arbete

Med tillämpande av den i föregående avsnitt refererade dateringsmetodiken har Krummacher och inte minst Grusnick uppnått aktningvärda resultat, vilka redovisas i deras arbeten. Att dateringsproblemen i DS ånyo tages upp till behandling i föreliggande arbete beror inte på felsökarnit eller på att ett inringande av den ungefärliga tidpunkten för nedskriften av musikverken i DS skulle vara av någon större betydelse t.ex. för ett fastställande av verk-kronolo-

gier för i DS uppträdande tonsättare, eftersom kompositionerna oftast är kopior av tryck- eller handskriftsförlagor (jfr Gru-66 s. 63). Ett försök att tidfästa nedskriften av källanheten (eller delar därav) med hjälp av Vm är dock av principiellt intresse för metoden att datera musikhandskrifter med hjälp av Vm. Om källanheterna på detta sätt kan tidfästas ges dessutom indirekt upplysningar av både allmän och speciell art om kompositionernas öden i Stockholm, dvs. om en del av Stockholms musikliv.

Med **källanhet** menas i föreliggande arbete en (komplett) **stämuppsättning** till ett eller flera verk noterade på samma stämblad eller, om flera stämuppsättningar förekommer av samma komposition med samma signum Ex. 1-n av dessa. (Beteckningarna Ex. 1-n implicerar ej ett kronologiskt ställningstagande); en fristående **tabulatur** till ett eller flera, verk; en **stämuppsättning plus tabulatur** till samma komposition, vilka förvaras under samma signum; ett partitur till ett eller flera verk; ett **partitur plus stämmor** till samma komposition med samma signum.

För ett försök att tidfästa i första hand källanheterna, i andra hand tidpunkten för nedskriften av innehållet i dessa med hjälp av Vm kan uppställas följande principalschema:

- 1) Med utgångspunkt från de i förordet nämnda frågeställningarna specificeras variablerna Vm, explicita dateringar, notpikturer och TN i källanheterna.
- 2) Förbrukningstiderna för pappren i undersökningsmaterialet bestäms genom identitetsundersökningar av förekommande Vm i ett daterat jämförelsematerial.
- 3) Som resultat av punkt 2 erhålles förbrukningstiden för pappren i källanheterna och därmed möjlighet att med hänsynstagande till övriga i punkt 1 nämnda variabler avgränsa tidrymden för nedskriften av innehållet i dessa.

Innan en undersökning avseende tidfästande av i DS ingående källanheter kan företagas, måste vissa begränsningar av undersökningsmaterialet införas, dels av metodiska skäl, dels av kvantitativa skäl eftersom DS „von weit mehr als dreizehntausend Blättern ... besteht” (enl. Gru-66 s. 66).

4. Metodiska överväganden beträffande avgränsning av undersökningsmaterialet

Kronologisk avgränsning av DS

Eftersom det påvisats att Gustaf Düben är samlingens upphovsman och att tillskott till dennes samling efter hans död (1690) förekommer i ringa omfattning - främst bestående av verk av samlingens donator Anders von Düben - kan DS med viss rätt betraktas som Gustaf Dübens samling. I denna (inskränkta) betydelse användes begreppet DS i föreliggande arbete.

Avgränsning i avseende kopieringsort för källanheterna

Gustaf Düben var i egenskap av medlem av hovkapellet (från 1648) och sedermera hovkapellmästare (från 1663) samt organist vid Tyska kyrkan (från 1662) knuten till institutioner i Stockholm. DS kan därför anses som en stockholmssamling. Eftersom Gustaf Düben dessutom är huvudkopist i DS innebär detta att dess huvuddel kopierats i Stockholm. Denna ort är med andra ord förbrukningsort för huvuddelen av de papper vilka kommit till användning i DS.

Eftersom förbrukningsorten för papprem är känd, ligger det nära till hands att söka fastställa den (lokala) förbrukningstiden för aktuella papper baserad på ett daterat jämförelsematerial, vilket likaledes har Stockholm som förbrukningsort.⁵¹ Till grund för detta övervägande ligger

(a) det faktum att papperstillgången på 1600-talet var begränsad och att huvuddelen av behovet i Sverige måste täckas genom import

⁵¹ Denna viktiga metodiska fråga har väckts av I. Bengtsson, *Att genomskåda papper*. (Understreckare i Svenska Dagbladet 27.4.1952.) "För i Sverige befintliga och nedtecknade handskrifter finns det faktiskt en annan utväg som säkert vore värd att prövas. Detta material består av såväl utländskt (inte minst holländskt) som inhemskt papper. ... Man kan nu med visst fog hävda, att det inte oundgängligen är nödvändigt att exakt bestämma och datera samtliga här använda papperssorter, även om det vore önskvärt. Mycket skulle nämligen vinnas redan om man kunde kartlägga vilka papper och vattenmärken som förekommer och ange när de använts i vårt land. Troligen skulle man få, viktiga tidsbestämningar på så sätt: *det kan mycket väl tänkas att just uppgifterna, om när ett visst papper använts inom landet är värdefullare än tillverkningsåret.* (Kursiverat av Rudén.) ... På den vägen bör man kunna fastslå att ett visst papper använts mellan de och de åren med "maximum" kring ett bestämt år."

(b) antagandet att förbrukare på samma ort, dvs. i föreliggande fall kopister i DS och andra pappersförbrukare i Stockholm - särskilt inom hovstatens eller Kungl. Maj:ts sfär - vid ungefär samma tidpunkt blivit delaktiga av samma (normalt) importerade pappersparti innehållande identiska Vm.

Av detta skäl har här valts att avgränsa undersökningsmaterialet till källenheter kopierade i Stockholm. Eftersom det dock ej alltid entydigt framgår av egenskaper hos källanheterna, vilka därav som kopierats på denna ort (utom i de fall de har svensk text, är kopierade av kända stockholmskopister eller är skrivna på svensktillverkat papper), har här valts att ur undersökningsmaterialet utesluta källenheter som på starka grunder kan antagas vara kopierade utanför Sveriges nuvarande gränser.

Avgränsning av undersökningsmaterialet i avseende på Vm-motiv

De Vm-motiv och underdelningar av dessa i typer som förekommer i den enl. ovan kronologiskt avgränsade DS uppgår överslagsmässigt till minst 300. Antalet enskilda Vm torde kunna uppskattas till minst det dubbla om fullständiga formpar finns. Eftersom identitetsundersökningar är tidskrävande i alla led (innebärande avbildningar av det enskilda Vm, identitetsfastställanden inom samlingen och identitetsfastställanden mellan avbildningar och jämförelsematerial) har i detta arbete företagits ytterligare en begränsning av undersökningsmaterialet: i stället för att söka fastställa förbrukningstiden för samtliga papper i den enl. ovan kronologiskt och i avseende på kopieringsort avgränsade DS, har valts att söka fastställa förbrukningstiden för papper innehållande Vm tillhörande ett visst motiv, nämligen **Narr**.

4.1 Kronologisk avgränsning

Genom ett beklagligt felgrepp vid DS:s katalogisering av bibliotekarien Lagerberg 1885 f. kom samlingen ej att sammanhållas som en avgränsad enhet enligt proveniensprincipen utan katalogiserades och uppställdes tillsammans med övriga musikhandskrifter. Detta förhållande har lett till oklarheter rörande samlingens omfattning i förhållande till de sistnämnda. Folke Lindberg har i sin "Katalog över Dübensamlingen med inledning"⁵² till DS räknat all vokalmusik

⁵² Maskinskriven licentiatavhandling vid Upps. universitet u.å.

i kapslarna med signum VMhs 1-12, 18-47, 50-51, 53-54, 56-57, 61-63, 66-74 (övervägande innehållande stämuppsättningar) och tabulaturbanden och -häftena med signum VMhs 77-86 (op.cit. s. 16). Detta har medfört att även verk av sådan tonsättare som Graun, Hasse, Händel och Roman ingår i hans Katalog över Dübensamlingen. „Doch fallen die nicht zur Slg Dü gehörigen Werke in textlicher, quellenmäßiger oder musikalischer Hinsicht so sehr heraus, daß ihre Aussonderung keine Schwierigkeiten bereitet.“⁵³

Instrumentalmusiken i DS har förtecknats av E. Kjellberg.⁵⁴ Denna omfattar källor med signum Instrumentalmusik i handskrift (IMhs) i kaps. 1, 3-5, 8-11, 13, 15, 18, 53, 55-59, 64-66, 69, 79-80, 134 (enbart stämuppsättningar) samt tabulaturbanden 408-409 (op.cit. s.4). Den kronologiska ramen har av Kjellberg angivits till 1640-1710 (op.cit. s. 10).

Den hitre gränsen för DS har i föreliggande arbete satts till Gustaf Dübens dödsår (1690). Detta innebär att källor, vilka kan tidfästas senare än 1690, faller utanför ramen för detta arbete. Till sådana källor hör:

- a) de ovannämnda, i Lindbergs katalog upptagna verken från tidigt 1700-tal
- b) källor i Kjellbergs katalog, vilka sannolikt kopierats efter 1690.

Bland dessa kan två relativt avgränsade källgrupper avskiljas:

- (1) källor vilka kopierats av eller komponerats av Anders von Düben
med signa. VMhs 8:4, 18:1-7, 14 a, 18, 20-21, 26, 28,
IMhs 13:8-10, 24, 15:9.

- (2) ett antal källenheter innehållande opera- och balettmusik av Campra, Colasse, De la Barre, Desfontaines, Destouches, Gatti, J.-B. Lully, Louis de Lully samt anonyma.⁵⁵
Till denna grupp

⁵³ (enl. Krummacher op.cit. s. 89).

⁵⁴ *Instrumentalmusiken i Dübensamlingen. En översikt.* Stencilerad trebetygsuppsats vid Upps. universitet 1968.

⁵⁵ Jfr C.-A. Moberg, Lully-skolan i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamlingar. (*STM* 7 (1925), s. 64-82, 113-135).

kan även räknas källor, vilka visserligen bär dateringar tidigare än 1690, men vilka i sin funktion av operamusik ej kan anses tillhöra Gustafs samling och förmodligen tillförts DS efter hans död. De framhävs dessutom därigenom att de bär stämbeteckningar på franska, vilket visserligen förekommer men dock hör till sällsyntheterna i Gustafs samling. Till grupp 2 hör följande signa:

VMhs 3:2, 7:1-4, 7 a:1-2, 8:1-3, 12:12, 16:1-2, 24:2, 28:2 a-b, 32 a, 57:23 a-b, 61:1-2, 70:6,
IMhs 10:7, 10, 64:7-10.

Övriga kompositioner, vilka ingår i Lindbergs katalog men kan anses tillkomna senare än 1690, omfattar källenheter med signa:

VMhs 21:3, 24:1, 30:14, 35:24, 38:22, 40:19, 46:10,
47:2-39 12-13, 15, 18, 24,
53:1, 8, 11, 15-16,
54:59 23-29, 29½,
56:5-13, 15-17,
57:18-19, 22,
61:3-4, 11, 11 a, 12, 12 a,
63:1-3, 64:1-2, 65:1-3,
66:6, 9-10, 14, 17, 19-20,
67:3, 6, 10, 13-14,
68:4,
69:1, 4, 15-16, 19, 21 a,
70:1, 4, 9, 9 a, 10, 15, 18.

Till kategorin vokalmusik i handskrift kronologiskt ej tillhörande DS hör även verk bland de av författaren påträffade fragmentariska kompositioner, vilka blivit över från Lagerbergs katalogisering och ej uppmärksammats av Lindberg.⁵⁶ Dessa katalogiserades sedermera under signum VMhs 164 (en kaps.). Hit hör:

VMhs 164:14-20, 31-36, 40-50, 53.

Kjellberg har infört en avgränsning av källor innehållande instrumentalmusik: ”Endast de verk som föreligger i komplett eller nästan komplett skick har beaktats.” (op.cit. s. 1). I föreliggande arbete är dock även sådana källenheter upptagna. De återfinns främst i kaps.

IMhs 133-134.

Av de i Kjellbergs förteckning upptagna verken kan källor med nedanstående signa på grund av besättning, formtyp, notpikturer och övriga egenskaper i källorna antagas vara tillkomna senare än 1690.⁵⁷

⁵⁶ Jfr Krummacher, op.cit. s. 90.

⁵⁷ Jfr dock Kjellberg (op.cit. s. 11): ”Betydligt svårare är att försöka avgöra, vilka verk i UUB som tillhör IM [= instrumentalmusiken] i DS men som torde vara utskrivna efter 1690 och således tillförts samlingen efter Gustav Dübens död.”

IMhs 11:11, 13:20-22, 15:5-8, 10-13, 57:15-18, 64:10, 66:21 b, 79:8, 134:19.

Bland de av Kjellberg ej upptagna verken kan på enahanda grunder källor med följande signa anses vara tillkomna efter 1690:

IMhs 133:1-7, 10-22,

134:1-18, 21, 36-40, 46-49.

Källenheter med i detta avsnitt anförda signa behandlas ej vidare i föreliggande arbete.

Om den hitre tidsgränsen för DS enligt ovan angivna avgränsning kan sättas till ett visst årtal (1690), är den **bakre tidsgränsen** svårare att entydigt infånga.

Följande argument kan anföras:

Gustaf Dübens verksamhet som kopist är tidigast belagd för år 1649 (Gru-66, Tafel XIV). I DS förekommer visserligen två verk av F. Foggia, vilka bär dateringen 1646 (Gru-66 s. 68). Dessa, är emellertid kopierade av den s.k. Foggia-kopisten (Gru-64 s. 67). Dateringen kan därför ej anses vara Dübendatering. En sådan finns däremot på försättsbladet till Gustaf Dübens s.k. övningsbok IMhs 408 med dateringen 1641 (Gru-64 not 3). Volymen i övrigt är skriven av Caspar Zengel, kantor vid Tyska kyrkan och Gustafs lärare. Det är den tidigaste källa, som kan sättas i förbindelse med Gustafs namn. Dess karaktär av övningsbok - den är sammanställd **för** Gustaf Düben, ej **av** denne - kan emellertid motivera att den inte räknas till en samling musikalier, som tillkommit på Gustaf Dübens initiativ. Med hänsyn till denna, ståndpunkt kan det anses befogat att snarare sätta den bakre tidsgränsen för DS till den första belagda tidpunkten för Dübens kopistverksamhet, dvs. 1649. För detta kan även anses tala att Gustafs namn figurerar bland medlemmarna i hovkapellet först från 1648,⁵⁸ samt att han dessförinnan företagit den mångdiskuterade studieresan.⁵⁹

⁵⁸ T. Norlind, Familjen Düben. (*STM* 24 (1942), s. 15.)

⁵⁹ Se supplik från fadern Andreas Düben till Tyska kyrkans föreståndare. (SSA, Tyska församl. sign. K IIIc 2:3. Memorialbok 1681-1708, s. 295-296.) Suppliken är odaterad, men uppenbarligen kronologiskt fel inordnad. Enl. F.L. Gunnar Larsson, som fäst författarens uppmärksamhet på skrivelsen, torde den kunna dateras till ca 1645. Jfr härtill G. Larsson, Stockholm -stormaktstidens musikcentrum, (*Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige*, Sthlm 1967, s. 138)

Det heter i skrivelsen „... Zu welchen dann noch kömpt, dass ich meinen/ eltesten Sohn Gustaff in Teutschland eine Zeit hero nicht/ ohne geringe vnd Zwar meine eigne Kosten vnd geldesspildung gehalten vnd ein Ziemliches an ihn gewandet, vnd/ aber nun mein vermügen denselben lenger draussen Zuhal-/ ten sich nicht weiter erstrecken will, dannenhero ihn wieder/ nach hausse Zunehmen veranlasset vnd nottwendig getrie-/ ben werde:...”

I den mån Vm ger anledning därtill, kommer även källenheter tillkomna tidigare än 1649 att behandlas i det följande. Till dessa hör dock ej två anonyma verk, vilka genom källornas allmänna utseende på goda grunder kan antagas ha tillkommit innan Gustaf Düben föddes (jfr Gru-66 s. 68):

VMhs 69:9 ANONYM, Missa quinque vocum super Im Mayen (Gru-66, Tafel XIII),
4:6a ANONYM, Reminiscere miserationum tuarum.

Till DS räknas i föreliggande arbete även två källenheter, vilka visserligen förvaras utom UUB, men genom att de föreligger i GD-piktur måste anses tillhöra DS:

- 1) en volym i klavertabulatur tillhörig Katedralskolan (tidigare H.A. läroverket) i Skara, deponerad i Skara Stifts- och landsbibliotek med signum 493 b.⁶⁰
- 2) A. DÜBEN, Kunne nu i Swea bygdh the skalder nu framträda,. Aria (S/bc). 1 bl. notskrift i Kungl. biblioteket, Autografsamlingen (Andreas Düben).⁶¹

4.2 Avgränsning av undersökningsmaterialet i avseende på vattenmärkesmotiv

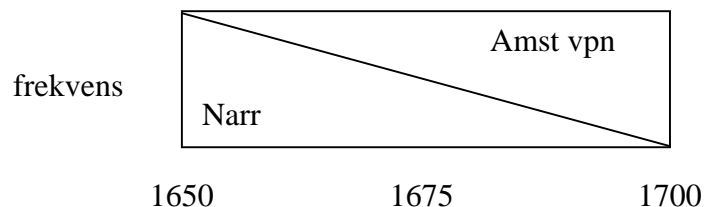
Vid en klassificering av Vm i DS framstod motiven Amsterdams vapen (Amst vpn) och Narr som de vanligaste och mest enhetliga. Av dessa har källenheter innehållande papper med **motiv Narr** utvalts till undersökningsmaterial i föreliggande arbete av följande skäl:

- a) Av nämnda två motiv visade sig på ett tidigt stadium Narr vara mest frekvent.
- b) Narr kunde av förekommande dateringar att döma förväntas sträcka sig över hela den tidsperiod som ovan angivits (1649-1690).

⁶⁰ För källbeskrivning se författarens uppsats i *STM* 47 (1965), s. 51-58.

⁶¹ Verket uppfördes vid Karl X Gustafs begravning 1660 enl. T. Norlind, Familjen Düben. (*STM* 24 (1942), s. 13.) Kompositionen finns enl. Norlind omnämnd med fyndorten Kungl. bibl. i C. Forsstrand, *Från Slottsbacken till Ladugårdslandet*. 2:a uppl. Sthlm 1921, s. 84. Norlind "har dock ej kunnat återfinna den där". (ib.) Verket är kopierat av Gustaf Düben. På grund av att Vm saknas måste det redan på denna, plats avföras ur diskussionen.

- c) Förhållandet frekvens - förekomsttid syntes mellan de båda motiven vara omvänt proportionellt, med Narr dominerande den första hälften av tidsperioden (ca 1650-1675) och Amst vpn dominerande den andra hälften av tidsperioden (ca 1675-1700). (Se fig.)

Eftersom det genom tidigare undersökningar framgått att huvuddelen av DS faller inom den förra hälften av tidsperioden, talar detta förhållande för valet av Narr.

- d) Båda motiven är lika lätta att identifiera vid ögonbesiktning, även när de befinner sig i delar av helark. Reproduktionstekniskt har Narr den fördelen att Vm nästan enbart består av konturlinjer medan Amst vpn dessutom har en mångfald linjer i kronan, i vapenskölden, på lejonerna, i vulsten osv. Den kortare tiden för avritning talar därför till motivet Narrs fördel.

Genom att bestämma förbrukningstiden för papper med det för tidsperioden ifråga typiska Vm-motivet kan de enskilda källanheterna (eller delar därav) i ett på detta sätt avgränsat tvärsnitt genom DS tidfästas. Det urval som därigenom utvunnits ur DS torde dessutom vara tillräckligt stort och mångsidigt för att tillåta vissa slutsatser om kronologin i hela DS.

Även med hänsyn till det andra ledet i målsättningen, nämligen att pröva Vm som dateringsmetod, torde undersökningsmaterialet vara tillräckligt omfattande.

Beskrivning av motivet Narr

Motivet Narr består av en mansbyst, vanligen i profil, med huvudbonad vilken oftast är försedd med två spetsar avslutade med bjällror samt med en kåpa med flikar, liksom avslutade med bjällror. På den mellersta fliken av kåpan finns påhängt en symbol i form av en 4, vilken avslutas med tre ringar (eller klot?).

Typindelning

Med **typ** menas här en underdelning av motivet grundad på gemensamma drag i Vm:s utseende, eller - om flera formpar av Vm med samma utseende (med eller utan bi- och motmärke) förekommer - ett av dessa.

För att undvika omständliga verbala beskrivningar av återkommande relationer mellan huvud-, bi- och motmärken användes snedstreck (/) för att beteckna bimärke och/eller komponent av huvud- eller bimärke, t.ex. Narr/7. För att beteckna motmärke användes bindestreck (-) t.ex. Narr/7 – PVL.⁶² Narr-Vm förekommande i notpapper betecknas med likhetstecken och N (=N) t.ex. Narr/7 - IC=N.

Som överordnad typindelning har här valts antalet flikar på narrkåpan, vilket ger tre grupper: Narr med 5 flikar, med 6 flikar och med 7 flikar, betecknade Narr/5, Narr/6 och Narr/7. Typer av Narr/5 har betecknats med romerska siffror och av Narr/7 med arabiska.

Avbildningar av Vm med motiv Narr i undersökningsmaterialet återfinns i Bilaga II (separat).

Avgränsning i avseende på kopieringsort

Inom den enl. ovan kronologiskt avgränsade DS förekommer åtskilliga källenheter, som tillförts samlingen utifrån, s. k. kontaktbelägg (Krummacher, op.cit. s. 107). För att undersöknings- och jämförelsematerial skall vara direkt jämförbara i dateringshänseende måste ett försök företagas att avskilja de källenheter vilka kopierats utomlands.

Nedanstående egenskaper i källorna tyder på utomsvensk kopieringsort:

- (a) utomsvenska Ortsangivelser
- (b) autografer av tonsättare vilka ej varit verksamma i Stockholm
- (c) autografer av tonsättare vilka ej varit verksamma i Stockholm vid de tidpunkter källorna daterats
- (d) dateringar av kopist vilken vid angivna tidpunkt ej var verksam i Stockholm
- (e) när innehållet i en källgrupp pekar på utomsvenskt geografiskt område och denna är utskriven av en enhetlig kopistgrupp.

I vissa fall uppvisar källorna flera av dessa egenskaper samtidigt.

Med hänsyn till att undersökningsmaterialet avgränsats till Narr-

⁶² Jfr I. Bengtsson, *J.H. Roman och hans instrumentalmusik*, s. 125. - J. LaRue har i artikeln *Abbreviated description for watermarks (Fontes artis musicae 3 (1957), s. 26-28)* föreslagit ett mer ingående beskrivningssystem även innehållande måttuppgifter.

Vm-papper tages i detta avsnitt endast de källenheter som innehåller sådana upp till behandling.

(a) Utomsvenska ortsangivelser

Till denna grupp hör de av Krummacher (op. cit. s. 107) anförda källenheter med signum VMhs 28:5, 35:6, 66:8.

Den av Krummacher upptagna källan 50:4 anses av denne och av Gru-66 (jfr Tafel 31-32) ej vara autograf av Buxtehude, varför ortsangivelsen i “Dietericus Buxtehude, Ecclesiae, quae Helsingore est Germanicae, Organista” ej nödvändigtvis innebär att den kopierats i Helsingör. Den räknas därför tills vidare ej till grupp (a).

I DS finns en grupp handskrifter innehållande vokal- och instrumentalmusik, vilken kopierats av eller ägts av J(?) V(?) Assieg.⁶³ Tre av dessa källor innehållande instrumentalmusik har ortsangivelsen Wien och är daterade 1671.⁶⁴ “Serie Assieg” har som kännetecken en egen numrering (nr 1-40 med luckor, nr 10 förekommer två gånger). På grund av att källorna utskrivits av en enhetlig kopistgrupp och på grund av den egna nummerserien har serie Assieg här förts till grupp (a). Däri förekommer Vm Narr i VMhs 45:6.

(b) Autografer av tonsättare ej verksamma i Stockholm

Hit hör den av Krummacher (op.cit. s. 122) och Gru-66 s. 186 anförda autografen av Buxtehude VMhs 82:40 (tab.).

(c) Exempel saknas.

(d) Dateringar av kopist vilken vid angivna tidpunkt ej var verksam i Stockholm

Det av Krummacher (op.cit. s. 109) anförda VMhs 54:12 i utskrift av C. Geist kan ej a priori antagas vara nedskrivet före Geists ankomst till Stockholm (1670). Det räknas därför tills vidare ej till grupp (d).

(e) Enhetlig kopistgrupp från utomsvenskt geografiskt område

Både Krummacher (op.cit. s. 112-113) och Gru-64 s. 64 f. anför en grupp källor innehållande vokalmusik, vilkens anknytning till

⁶³ Jfr Gru-66 s. 150. Kjellberg op.cit. s. 39-40. Förutom de däri angivna källorna torde även följande tillhöra, serie Assieg: VMhs 27:8, IMhs 8:4 (Assieg-nr 38), 11:10.

⁶⁴ IMhs 11:13, 11:16:1-3l 66:5.

Danzig ej torde kunna betvivlas. Förutom 20 anonyma verk finns i denna "serie Danzig" (Krummacher) verk av C. Bütner, K. Förster d.y., D. Jacobi, P. Rittlinus, T. Strutius och S. Vesi, alla nedskrivna av samma kopist "Befastru" (jfr Gru-64 Tafel 3).

Följande signa, i serie Danzig innehåller papper med Vm Narr och piktur Befastru: VMhs 5:18, 20:9-10, 20:12, 35:8, 39:8.

Serie Danzig med dess 51 källenheter utgör jämte Pflegers evangelieårgång VMhs 72-74 den största enhetliga källgruppen i DS utskrivna av samma kopist(-grupp). (Gru-66 s. 66.)

För källor utskrivna av övriga i Gru-64 s. 67 f. nämnda kopister ("Foggia", kopistkola Dresden, "mellantysk kopist", "Bicilli"- och "Romani"-kopisterna) synes utomsvensk kopieringsort ej tillfullo bestyrkt, varför de tills vidare ej föres till grupp (e).

I källenheter med ovanstående signa kommer i det följande hänsyn att tagas endast till (kompletterings-)stämmor, tabulaturer, titelblad o. dyl., vilka av allt att döma utskrivits av stockholmskopister.

Med undersökningsmaterial (i begränsad mening) avses i fortsättningen de (delar av) källenheter, som innehåller Vm med motiv Narr, vilka kan anses ha kopierats i Stockholm under Gustaf Dübens verksamhetstid som kopist.

Källigheterna redovisas med utgångspunkt från däri förekommande Narr-Vm i Bilaga I. Förutom de delar av källigheterna som innehåller Narr-Vm specificeras där även andra Vm, explicita dateringar, notpikturer och TN.

5. Dübensamlingen i pappershänseende (med hänsyn till tidsbestämning)

Betydelsefullt för ett försök att tidfästa källigheterna i undersökningsmaterialet med hjälp av Vm är följande egenskaper hos dessa, vilka är intimt förknippade med varandra:

- a) använda papperssorter
- b) papprens funktion som skriftbärare samt - därmed sammanhängande
- c) pappersarkens aktuella format.

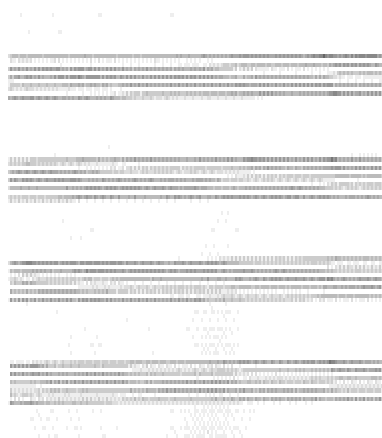
Det som nedan sägs gäller generellt för DS i både vid och begränsad mening.

(a) Använda papperssorter

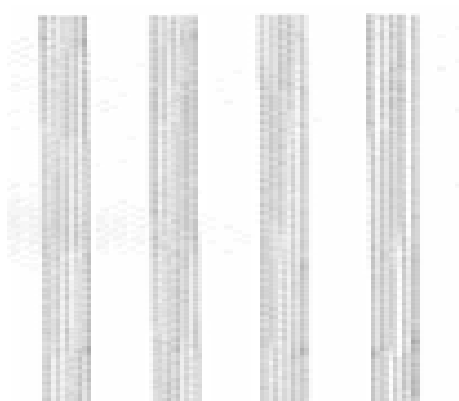
I DS förekommer två sorter av papper, nämligen notpapper, direkt avsett för musikhandskrifter samt vanligt ("ordinärt") skrivpapper, båda huvudsakligen i folioformat.

Notpappret består av pappersark, på vilka ett antal notsystem per sida påtryckts. Notpappret kan indelas i två grupper:

(*folio*), där notsystem har tryckts på varje halvark i stående format och (*kvarto, 4°*), där notsystemen har tryckts på halvarken i liggande format (se fig.).

notpapper (folio)

notpapper (4°)

Det är av viss betydelse att avgöra om notpappren skall anses som tryckpapper (med hänsyn till att notsystemen tryckts) eller som skrivpapper (med hänsyn till att nottecknen skrivs för hand), när det gäller att söka daterade belägg för Vm: är de skrivpapper kan det förväntas att identiska Vm uppträder ungefär samtidigt i vanligt skrivpapper (utan de tryckta notsystemen). Är de däremot tryckpapper bör man söka daterade belägg ej i handskrifter utan i tryck.

Sökandet efter daterade belägg har i föreliggande arbete helt inriktats på handskrifter. Eftersom detta jämförelsematerial ej består av musikalier i handskrift har heller inga daterade notpapper påträffats. I den mån identitetsfastställanden gjorts mellan Vm i notpapper och Vm i jämförelsematerialet, har framgått att ytterst ringa överensstämmelse finns. Det synes därför sannolikt att notpapper är att anse som tryckpapper.

Notpapper förekommer i viss utsträckning i DS, fördelat i källor från hela samlingens tillkomsttid, dock särskilt talrikt de närmaste tre åren efter G. Dübens tillträde som hovkapellmästare, något som framgår av dateringar på stämmaterialen.

Förutom notpapper förekommer övervägande ordinärt skrivpapper i folioformat samt i begränsad utsträckning finare skrivpapper (postpapper) och skrivpapper i median- och regalformat. Dessa papperssorter motsvarar helt vad som för andra ändamål användes under den aktuella tidsperioden, varför daterade belägg för Vm kan förväntas utfalla rikligast i denna grupp.

(b) Papprens funktion

I DS förekommer som nämnts en serie stämuppsättningar och parallellt därmed en serie tabulaturer. Som regel synes fullständig överensstämmelse mellan serierna ha eftersträvats (Gru-64 s. 37).

Notpapper kan naturligt nog endast brukas till stämuppsättningar och partitur. Till de sistnämnda har de dock ej använts i DS. Skrivpapper däremot brukas till alla dessa kategorier.

På grund av att musik noterad i tabulatur kräver mindre åtgång av papper än musik noterad i enskilda stämmor, består huvuddelen av DS i avseende på pappersmängd av stämblad. Tabulaturer finns dels till mindre del bilagda till respektive stämuppsättningar (enstaka verk) dels, och till övervägande del, samlade i volymer (VMhs 77-81, IMhs 408-409, Skara 493) och i häften, vardera innehållande ett mindre antal verk (VMhs 82-86). Från denna gruppering finns endast ett ringa antal avvikelser: enstaka verk i tabulatur har inordnats i kapslarna med tabulaturhäften, respektive enstaka verk i tabulatur eller tabulaturhäften har inordnats i kapslarna med stämmaterial.

Av tabulaturbanden består VMhs 79 och 81 av i efterhand sammanbundna tabulaturhäften, medan VMhs 77-78, 80 liksom IMhs 408-409 samt Skara 493 utgöres av enhetliga lägg.⁶⁵ Tabulaturhäftena består som regel av sammanfogade lägg, dvs. flera enheter bestående av ett (varierande) antal helark av papper (vanligen från samma pappersform) lagda i varandra, har fästs ihop.

I motsats till tabulaturerna, vilka har utskrivits av ett fåtal kopister, visar stämuppsättningarna en oenhetlig bild: vid sidan av sådana som helt utskrivits av en enda kopist vid ett kopieringstillfälle och med användande av samma papper, finns ett långt större antal, i vilka olika kopister medverkat, antingen vid samma kopieringstillfälle eller vid ett senare tillfälle, i båda dessa fall oftast med användande av olika papper. I samma stämuppsättning före-

⁶⁵ Jfr Gru-64 s. 82.

kommer därför ofta olika kronologiska skikt.

Om identiskt Vm förekommer i mer än hälften av en källanhet benämnes denna del här **huvudmaterial**, oavsett om en eller flera kopister medverkat vid utskriften; om identiskt Vm förekommer i mindre än hälften, benämnes denna del **bimaterial**. Bimaterial i stämuppsättningar består ofta av **tilläggsstämmor**, t.ex. ripieni-vokalstämmor eller tillagda, instrumentalstämmor (särskilt i generalbasgruppen) eller **ersättningsstämmor** för förslitna stämmor, vilka oftast tillika utgjort omslag och/eller titelblad för stämuppsättningen ifråga (vanligen continuostämmor). Om flera stämmor med samma stämbeteckning (t.ex. viola III) förekommer inom samma källanhet benämns de **ex.I-n**, utan att den kronologiska relationen dem emellan därigenom impliceras.

I viss utsträckning förekommer även två, eller flera stämuppsättningar till samma verk, i detta arbete betecknade **Ex.I-n**. Ibland rör det sig om en utomsvensk och en svensk kopia av samma verk; oftare föreligger olika versioner av samma verk (varav den ena kan vara en förkortad/förenklad version), eller också har i en version en omtextering till svenska företagits. Även kombinationer av dessa fall förekommer.

Relativt ofta förekommer i DS stämuppsättningar, som innehåller stämmor utskrivna av flera olika kopister utan att det behöver vara tilläggs- eller ersättningsstämmor. Vill man söka avgöra, om stämmorna utskrivits samtidigt, är det ofta lättare att undersöka om samma Vm förekommer i hela källanheten än att jämföra kopisternas verksamhetstider (om dessa är kända). Sannolikheten måste anses mycket hög för ett antagande om samma kopierings-tillfälle för alla stämmor i samma källanhet som innehåller samma Vm, även om flera kopister medverkat vid utskriften. Om papprets förbrukningstid kan bestämmas, erhålles därmed även den kronologiska ramen inom vilken kopieringstidpunkten ligger.

Om en enda kopist däremot har använt papper ned olika Vm, måste med hjälp av papprens förbrukningstider söka fastställas om nedskriften skett vid

- a) ett tillfälle (om de olika förbrukningstiderna för pappren till någon del sammanfaller) eller
- b) vid flera tillfällen (om de olika förbrukningstiderna ej sammanfaller för alla Vm) .

Detsamma gäller även om flera kopister och flera Vm förekommer i samma stämuppsättning.

Kan kopisternas verksamhetstider bestämmas ges givetvis hjälpmedel att inringa kopieringstidpunkten eller -tidpunkterna inom den kronologiska ram som Vm:s förbrukningstid/tider ger. Men i de fall medverkande kopists eller kopisters verksamhetstid är längre än 4-5 år (motsvarande den generella förbrukningstiden för visst papper), torde en tidsbestämning av kopieringstidpunkten kunna ske noggrannare med hjälp av Vm.

I fråga om tabulaturer föreligger felkällor i avseende på datering med hjälp av Vm, vilka blir större ju fler verk som införts på papper med identiskt Vm. Man kan ej a priori antaga att alla verk i ett tabulaturband eller -häfte införts i en obruten följd. Tvärtom visar förekommande dateringar samt olika pikturer, olika bläckfärger och tillfälliga oskrivna sidor inom dessa samt principer för disposition av innehållet att så ej alltid är fallet. Genom tidsbestämning av pappret kan dock *terminus post quem* fastställas för hela handskriften. En ytterligare kronologisk differentiering av innehållet måste företagas utifrån andra slags kriterier.

Beroende på det aktuella tabulaturhäftets (eller det av flera tabulaturhäften sammanbundna tabulaturbandets) omfång och sammansättning av olika papper ges olika precisa möjligheter att bestämma *terminus ante quem non* för de olika läggen i källanheten ([se fig. 1](#)).

- (a) Om tabulaturhäftet omfattar **ett lägg**, kan genom papprets förbrukningstid *terminus post quem* fastställas.
- (b) Om häftet omfattar **två eller flera på varandra följande lägg**, kan *terminus post quem* för varje lägg fastställas. Om förbrukningstiden för endast det sista lägget kan fastställas ges dock en *terminus ante quem* för föregående lägg, förutsatt att läggen begagnats i följd. Detta kan fastställas om uppslaget som sammanbinder läggen har utnyttjats för införande av ett eller flera musikverk. Tabulaturnotering utfördes inuti häften utan undantag över hela uppslaget, ej sidvis.
- (c) Om häftet omfattar **två eller flera lägg inskjutna i varandra** kan *terminus post quem* bestämmas endast för läggens första hälften. Innehållet i läggens andra hälften torde dock ej (utom för det mellersta lägget) kunna tidsbestämmas lika noggrant med hjälp av Vm.

(c) Pappersformatet

Pappersarkens format i en viss källighet (huvudsakligen gäller detta stämuppsättningar) är av största betydelse när man vill fastställa vilka Vm som förekommer däri. Detta försvåras ofta av att pappersarken och därmed Vm har sönderdelats.

Papper tillverkades i form av helark, men eftersom varan var dyrbar användes i allmänhet ej större del av helarket än nödvändigt, vilket särskilt handskrifterna i DS utvisar med all önskvärd tydlighet.

Den allmänna principen för delning av helarket är en successiv tvådelning, först i två foliohalvark (delning vertikalt) och sedan i fyra kvartoark (delning horisontalt) ([se fig. 2-3](#)). Även mindre delar än kvartoark förekommer liksom en annan princip för delning av helarket, nämligen i horisontal led, vilket ger till resultat två halvark i kvartoformat. Ju större helarkets format är, desto större är sannolikheten att det sönderdelas.

På grund av att Vm (huvudmärke och i förekommande fall motmärke) i pappren i DS normalt är placerade mitt på respektive arkhälft, skiljs vid en tvådelning i foliohalvark arkhälften med huvudmärket från den därtill hörande arkhälften (ev. med motmärke). Vid fyrdelning av helarket avskärs dessutom över- och underhälft av huvudmärket och av det ev. förekommande motmärket ([se fig. 3](#)). Förekommer ännu mindre delar av helarket saknas Vm i ungefär hälften av fragmenten.

Förutsatt att delningen skett genom avrivning, kan helarket i allmänhet rekonstrueras, om samtliga delar förekommer inom det aktuella materialet (stämuppsättningen) genom att rivytorna läggs intill varandra. Ofta visar dessa en så, karakteristisk "tandning" att tveksamhet om delarnas samhörighet ej behöver uppstå. Detta förfarande kan dock ej tillämpas om delningen skett med skärverktyg, eftersom delarna därvid oftast beskurets av kopisten.

Om mer papper än vad som motsvarar ett helark med samma Vm använts i samma stämuppsättning, försvåras rekonstruktionen. Består stämuppsättningen av delar av disparata papper, kan ej utan noggrann undersökning därav fastställas, vilka stämmor som är skrivna på vilka papper med vilka Vm. En dylik undersökning är synnerligen tidsödande, och sannolikheten att den misslyckas är större ju färre papper av det aktuella slaget som förekommer inom samlingen som helhet.

Av ovanstående skäl är det ofrånkomligt att ofullständiga Vm (enbart huvudmärke resp. enbart motmärke) eller fragment av Vm (över- resp. underdel av huvudmärke och motmärke) förekommer i riklig mängd, talrikare ju fler källenheter med delade helark som förekommer.

Det aktuella pappersformatet i källenheterna inverkar givetvis även på möjligheten att korrekt avläsa och klassificera Vm: förekommer ett Vm bestående enbart av huvudmärke (utan bi- och motmärken), kan en korrekt avläsning utan jämförelsematerial och identitetsfastställande ske enbart om Vm befinner sig i helark (ev. sammanfogat av delar) eller i undre hälften av ett halvark i kvartofORMAT. Förekommer ett Vm bestående av huvud- och bimärke gäller detsamma. Förekommer Vm bestående av huvud- och motmärke, erfordras tillgång till delar utgörande minst halvark i kvartofORMAT (över- eller underdel). Om i sådant Vm även bimärke förekommer, erfordras minst halvark i kvartofORMAT (underdel).

Men även om en korrekt bestämning av Vm i avseende på, motiv och typ skett genom ögonbesiktning, kvarstår frågan om de avlästa Vm av en viss typ kan återföras till ett eller flera formpar. Den frågan kan besvaras enbart genom identitetsfastställanden.

Den enskilda kompositionens omfattning påverkar givetvis pappersåtgången: en utskrift av ett flerkörigt verk med flera vokal- och instrumentalgrupper erfordrar större utrymme och därmed större pappersåtgång än en "aria" för en sångstämma med generalbasackompanjemang. Detta förhållande påverkar det i DS brukade pappersformatet i förhållande till odelade helark och delade sådana i stämuppsättningarna och i de separata tabulaturbladen men däremot ej i tabulaturhäftena och -banden, eftersom de sistnämnda innehåller flera kompositioner.

Tabulaturerna är i regel utskrivna på lägg i folioformat innehållande odelade helark med samma Vm. De utgör därigenom det gynnsammaste materialet för bestämning av ett enskilt Vm samt av formpar av ett Vm, eftersom sådana par i stor utsträckning förekommer samtidigt inom samma lägg. Samtidigt kan, som nämnts, tidsbestämning av innehållet i lägget i allmänhet endast anges i förhållande till *terminus ante quem non*. Tabulaturhäften förekommer även i lägg i kvartofORMAT med samma betingelsen som ovan för bestämning av Vm och tidsbestämning av innehållet. Enstaka tabulaturblad bilagda en stämuppsättning förekommer oftast i form av delade helark (halvark).

eller mindre). Ifråga om tidsbestämning av deras innehåll torde de kunna jämföras med stämuppsättningar.

Stämuppsättningarna har på grund av det förhärskande formatet av stämbladen av Lagerberg inordnats i två alfabetiska serier: en kvartoserie omfattande VMhs 1-46 och IMhs 1-11 samt en folioserie omfattande övriga kapslar med stämblad. Detta innebär dock ej att samtliga stämblad och tabulaturblad i kvartoserien har kvartoformat eller att samtliga blad i folioserien har folioformat.

I båda serierna är, till skillnad från vad som i allmänhet gäller för tabulaturerna, odelade helark sällsynta. Genom att sammanföra stämbladen, på ovan beskrivet sätt kan helark rekonstrueras.

Om en stämuppsättning är någorlunda omfattande återfinns även däri som regel formpar av sanna Vm. Det kan emellertid ej undvikas att fragmentariska Vm är särskilt talrika i kvartoserien. En typbestämning av sådana Vm är osäker, såvida inte belägg från odelade helark påträffas. Detta gäller särskilt tilläggs- och ersättningsstämmor utskrivna på delar av helark innehållande ofullständiga VM, för vilka övriga delar ej återfinns inom samma stämuppsättning.

Vm i de enskilda stämuppsättningarna och i tabulaturbladen tillåter en precisare tidsbestämning av innehållet i handskriften än Vm i tabulaturhäften och -band, eftersom nedskriften gäller endast ett musikverk.

Sammanfattningsvis kan konstateras att både källenheter bestående av tabulaturhäften och -volymer och av stämuppsättningar ofta innehåller olika kronglogiska skikt, de förra därigenom att flera kompositioner införts med tidsmellanrum, de senare därigenom att tilläggs- och ersättningsstämmor tillförts huvudmaterialet. Om papprets förbrukningstid kan bestämmas med hjälp av Vm, kan man för tabulaturhäften (-volymer) ange *terminus post quem* för innehållet i de enskilda läggen (med olika Vm). I stämuppsättningarna kan genom papprens förbrukningstider kopieringstidrymden för huvud- och bimaternal avgränsas. Tidsbestämning av de enskilda stämmorna försåras emellertid av att Vm ibland ej kan avläsas korrekt på grund av att stämbladen består av delade helark. Detta problem uppstår mera sällan i tabulaturhäften, dock i enstaka tabulaturblad.

6. Notpikturer i Dübensamlingen med hänsyn till tidsbestämning

I det enl. ovan avgränsade undersökningsmaterialet uppträder ett mycket stort antal handstilar och notpikturer.⁶⁶ I den mån stockholmskopisters verksamhetstider är kända kan de som ovan nämnts bidra till att inringa kopieringstidpunkten för en källenhets inom den tidsram som bestäms av förbrukningstiden för Narr-Vm-papper.

Om kopisten är känd till namnet kan verksamhetstiden erhållas ur biografiska data. Detta gäller t.ex. för DS:s huvudkopist GD, vilkens verksamhetstid som kopist upphör senast med hans dödsår (1690). Ett annat exempel är Christian Geist, vilkens verksamhetstid som tonsättare-kopist i Stockholm var 1670-1680. Men fallet Geist kompliceras av förhållandet att han till Stockholm medfört även utom Sverige och före 1670 kopierade källenheter.

Förändringar hos kända kopister i utformningen eller bruket av tecken, vilka kan bindas till en viss tidpunkt, kan ge möjlighet till en indelning av verksamhetstiden i t.ex. en "tidig" och en "sen" period.⁶⁷

Om kopisten däremot ej är känd till namnet, måste hans verksamhetstid inringas med utgångspunkt från explicita eller implicita dateringar i källenhetserna. Detta förhållande är regel inom undersökningsmaterialet. Därför kan snarare förväntas att kopistens verksamhetstid kan inringas med hjälp av papprets förbrukningstid än kopieringstidpunkten med hjälp av kopistens verksamhetstid. Det råder dock en växelverkan mellan kopisters verksamhetstid och papprets förbrukningstider. Bl. a. kan uppträdande notpiktur, även om den kan tidsbestämmas endast ungefärligt, stödja eller fälla rimligheten av papprets förbrukningstid inom samlingen.

I kap. I 4.3 har gjorts ett försök att utesluta källenheter ur undersökningsmaterialet, vilka uppenbarligen kopierats utomlands. En annan väg är att ange kriterier för bestämning av vilka kopister i undersökningsmaterialet som var verksamma i Stockholm under tidsperioden 1649-1690. Notpikturer vilka på dessa två vägar ej kan bestämmas torde kunna föras till gruppen källenheter kopierade utom Sverige.

Som kopister verksamma i Stockholm torde i första hand hovkapellister komma i fråga.⁶⁸ Följande faktorer tyder på stockholms-

⁶⁶ Enl. Gru-66 s. 66 förekommer över 200 kopister i hela DS.

⁶⁷ Hos GD förekommer t.o.m. år 1664 men ej senare en speciell linje, vilken avdelar coritino-stämman i tabulaturer, vilket observerats av Gru-64 s. 72. Jfr därstädes även andra karakteristiska drag i GD:s handstil och notpiktur.

⁶⁸ Jfr G. Larson op.cit. s. 163 f. Se även Kjellberg op.cit. s. 35.

kopister:

- (a) när kopist skrivit svensk text, om denna ej tillagts på notblad, som redan texterats
- (b) när kopist använt svensktillverkat papper
- (c) „Als Stockholmer Helfer sind alle Schreiber zu bezeichnen, die auf denselben Blättern Düben ablösen oder von ihm abgelöst werden... Ebenso erweist sich jeder fremder Schreiber, der mit einem Stockholmer abwechselt, seinerseits als ein Helfer Dübens”⁶⁹
- (d) när kopist skrivit ersättnings- eller tilläggsstämmor till källanhet, oavsett om denna är kopierad i Stockholm eller utomlands
- (e) när kopist begagnat samma papper med identiskt Vm som andra stockholmskopister
- (f) när kopist medverkat vid utskriften av transponerad eller på annat sätt förändrad version av en komposition
- (g) när kopist medverkat vid utskriften av verk komponerat av i Stockholm verkande tonsättare.

Attribution av notpikturer till stockholmskopister har framför allt utförts av Grusnick. Bland de tidigare kopisterna i undersökningsmaterialet förekommer “A-Sthm”⁷⁰ och “B-Sthm”.⁷¹ Till de senare kopisterna i undersökningsmaterialet hör DBH-gruppen, vilken varit verksam vid avskrifter av Buxtehude-verk. “DBH,a” förekommer omkring 1674/75, “weder vorher noch nachher” (Gru-66 s. 162). Verk kopierade av “DBH,b-f” behandlas av Gru-66 s. 183-185 och pikturprov ges, Tafel 34-41.⁷²

Även annorstädes i Gru-66 attribueras notpikturer till stockholmskopister och ges pikturprov i avbildningar.

Kjellberg har fäst uppmärksamheten på två stockholmskopister betecknade “P 1” och “P 2”.⁷³

I undersökningsmaterialet har notpikturer granskats i varje källanhet för sig ur synvinkeln relationen mellan alla notpikturer och

⁶⁹ Gru-66 not 34. Även citerat av Kjellberg op.cit. s. 34.

⁷⁰ Gru-64 s. 72, Gru-66 Tafel 19: Enl. Gru-66 s. 115 är denna, piktur „... mit einer Ausnahme... nur von 1664-1667 nachweisbar”.

⁷¹ Gru-66 s. 76, Abb. 4. s. 77

⁷² Ovannämnda notpikturer betecknas i föreliggande arbete A-Sthlm, B-Sthlm, DBHa-f.

⁷³ Op.cit. s. 33 f., pikturbild 1-3. P 1 benämns i föreliggande arbete “Marginal-kopisten”, eftersom han alltid förser notbladen med marginalstreck.

och alla Vm i samma källenheter. Därvid har det för författaren varit väsentligare att söka bestämma om stockholmskopister medverkat vid utskriften av den speciella källenheten än att söka belägga en viss notpiktur i flera källenheter. Inte oväntat visar det sig dock att flera källenheter med samma Narr-Vm kopierats av samma kopist. Detta tyder otvivelaktigt på ett intimt kronologiskt samband mellan dessa källenheter. I den mån en viss notpiktur återfinnes i källenheter med olika Narr-Vm, kan dessa variabler i samverkan bidra till ett avgränsande av kopieringstidrymden och dessutom av kopistens verksamhetstid.

Förutom de i ovanstående avsnitt nämnda notpikturerna, uppvisar ett par andra så karakteristiska drag att de någorlunda lätt kan igenkännas bland de många notpikturerna i DS utan att sådana specialmetoder som grafografi behöver tillgripas.⁷⁴ Av denna anledning kan författarens attributioner av notpikturer inom undersökningsmaterialet ej göra anspråk på fullständighet, hur önskvärd en sådan än skulle vara. Det bör även betonas att undersökningsmaterialet bildar utgångspunkt för bestämning av viss kopists verksamhetstid, dvs. denna bestäms på grundval av Narr-Vm-papprens förbrukningstider. Om kopist verkat före eller efter aktuella pappers förbrukningstid(-tider) framgår ej av undersökningsmaterialet.

Följande pikturer tillhöriga stockholmskopister har här givits beteckningar:

Omslagskopisten. Denne kopist har enbart skrivit titlar på omslag, vilka i övrigt ej innehåller text eller nottecken.

Veni-kopisten (Gru-66 Tafel 15).

GD-I ([pikturbild 1](#)). Denna piktur tillhör en „Stockholmer Helfer, dessen Handschrift der Dübens so ähnlich ist, daß man sie allgemein für seine gehalten hat". (Gru-66 not 94.)

K 1 ([pikturbild 2](#)). Även denna piktur är i vissa fall svår att skilja från GD. Den uppträder i fagottstämman till IMhs 4:2 i växling med GD.

K 2 ([pikturbild 3](#)). Sannolikt utgör denna piktur ett annat (senare) stadium av A-Sthlm. Bl.a. tyder klavernas utseende och det karakteristiska "bomärket" vid kompositionernas slut på detta. Kopisten skriver svensk text i VMhs 18:24.

⁷⁴ Se härtill I. Bengtsson & R. Danielson, *Handstilar och notpikturer i Kungl. Musikaliska akademiens Romansamling*. Upps. 1955. (Studia musicologica Upsaliensia. 3.)

K 3 ([pikturbild 4](#)). Även denna piktur har likheter med GD. Sopran I till VMhs 3:9 har påbörjats av GD och fullföljts av K 3.

K 4 ([pikturbild 5](#)). Kriterier enl. ovan e, g (VMhs 46:3).

K 5 ([pikturbild 6](#)). Kriterier d (VMhs 10:8), f (VMhs 10:5 a).

Notpikturer i källenheter innehållande Narr-Vm specificeras i Bilaga I under respektive Vm. Pikturer, vilka ej givits beteckningar enligt ovan, betecknas och numreras på nytt för varje källighet. Notpikturer betecknade t.ex. Sthlm II resp. Anon II inom en viss källighet innebär således icke att identitet påvisats med pikturer, vilka betecknas på samma sätt i andra källigheter. Däremot betecknar "Kopist = " att identitet föreligger med kopist i (del av) källighet med det signum, som följer likhetstecknet.

Inom varje källighet specificeras "kopist" endast när annan piktur än närmast föregående uppträder.

Verksamhetstiderna för vissa stockholmskopister redovisas i kap. IV.2.

7. Sammanfattning av kap. I

I enlighet med målsättningen att söka tidfästa källigheter i DS med hjälp av Vm och samtidigt pröva metodens användbarhet och noggrannhet har DS valts till undersökningsmaterial för föreliggande arbete. För ett val av en samling musikalier och just denna samling talar en rad praktiska skäl samt att DS nyligen varit föremål för undersökningar rörande bl.a. dess kronologiska tillväxt.

Samtidigt som resultaten av dessa undersökningar kan användas för att kontrollera riktigheten av tidsbestämningar med hjälp av Vm, torde de senare även i vissa fall kunna korrigera nämnda resultat.

Av metodiska skäl och på grund av det stora antalet Vm-motiv i DS har ett undersökningsmaterial i begränsad mening utvalts, bestående av sådana källigheter eller delar därav, som innehåller Vm med motiv Narr, vilka kan anses ha tillkommit i Stockholm under Gustaf Dübens verksamhetstid som kopist.

Detta tvärsnitt genom DS torde vara av sådan omfattning att det dels ger hållpunkter för tidsbestämning av andra källigheter i DS, dels medger slutsatser om Vm som dateringshjälpmedel i det aktuella fallet.

Papprets funktion i undersökningsmaterialet som bärare av noterad

musik medför vissa komplikationer i förhållande till papper som brukats som bärare av annat innehåll. Dessa rör svårigheten att bestämma Vm på grund av att helarken oftast sönderdelats när enskilda stämmor noterats därpå och i fråga om tabulaturhäften och -volymer spörsmålet om samtliga däri befintliga kompositioner noterats under en tidsrymd, som sammanfaller med den i andra sammanhang bestämbara förbrukningstiden för det aktuella pappret.

Genom att vissa notpikturer attribuerats till stockholmskopister har förutsättningar skapats för ett inringande av dessa kopisters verksamhetstider och i viss mån även för avgränsning av kopieringstidrymderna för berörda delar av källanheterna.

II. JÄMFÖRELSEMATERIALET

1. Metodiska riktlinjer beträffande val av jämförelsematerial

Med utgångspunkt från undersökningsmaterialet som det ovan avgränsats kan följande krav uppställas på ett jämförelsematerial innehållande Vm på daterade papper i avseende på kronologisk ram, förbrukningsort samt slag, format och tillstånd av pappersark.

(1) Jämförelsematerialet bör med hänsyn till den i detta arbete valda kronologiska avgränsningen av DS omfatta tidsperioden 1649-1690. För att om möjligt belägga Dübens kopistverksamhet före 1649 är det dock befogat att den kronologiska ramen utsträcks till något år tidigare.

(2) Pappren bör i överensstämmelse med bruket av papper i DS bestå av ordinärt skrivpapper. Om notpapper se kap. I.5.

För att eliminera osäkerhetsmoment vid typbestämning och identitetsfastställanden av Vm måste ett krav på odelade helark uppställas.

(3) För att tillåta en bestämning av den lokala förbrukningstiden för pappren i undersökningsmaterialet måste jämförelsematerialet bestå av papper, som förbrukats och daterats i Stockholm.

Denna Ortsbestämning måste dock här uppfattas i en något vidare bemärkelse än den rent geografiska, eftersom både hovkapellet och hovkansliet (eller delar av dessa ibland följde regenten/förmyndarna på resor runt landet i både fredliga och krigiska värv. Med "Stockholm" menas därför hovkapellet's aktuella uppehållsort. Denna vidare innebörd av begreppet torde dock i dateringshänseende spela en ringa roll, eftersom pappersförråd synes ha medförts från huvudstaden.

(4) Tidigare undersökningar har visat att förbrukningstiden för ett visst papper normalt sträcker sig över flera år. Förbrukningstidens början kan enl. Gerardy med betryggande grad av sannolikhet fastställas genom tio från varandra oavhängiga daterade belägg. Detta uttalande gäller visserligen ett visst Vm:s uppträdande relaterat till den tidpunkt pappersformparet togs i bruk. Det kan dock direkt överföras till att gälla en lokal förbrukningstid: när användes pappret första gången i Stockholm? En annan fråga gäller om man på grundval av daterade belägg även kan ange den tidpunkt när papper ur ett (importerat) pappersparti upphörde att brukas i Stockholm, dvs. den lokala förbrukningstidens slut. Jämförelsematerialet bör därför vara så beskaffat att man däri kan återfinna en löpande följd av dateringar, helst månad för månad, på papper med identiskt Vm, vilka använts av samma eller flera förbrukare i Stockholm.

(5) För att kunna använda uppträdande dateringar för tidsbestämning av papprens förbrukningstid erfordras att dessa hänför sig till beläggets utskriftsdatum, dvs. endast originalhandlingar, ej kopior och renskrifter kan komma ifråga som otvetydigt daterade belägg.

Sådana kan bestå av volymer, häften och ned till enstaka odelade helark. Om dessa innehåller samma Vm inom enheten, gäller de som ett enda daterat belägg "ehuru ett kvalificerat sådant",¹ förutsatt att intet tvivel råder om när enheten tagits i bruk. Volymer och häften ger sällan upplysning om den kontinuerliga pappersförbrukningen hos samma förbrukare, något som däremot enstaka daterade helark gör.

Sökandet efter daterade belägg bör enligt ovanstående principer inriktas på arkivserier innehållande daterade handlingar, helst sträckande sig över hela den aktuella tidsperioden, i vilka varje handling består av minst ett odelat helark av ordinärt skrivpapper. Dessa handlingar bör vara utställda i "Stockholm" och ha anknytning till hovkapellets "miljö" Av praktiska skäl är det fördelaktigt om den enskilda arkivserien har ett enhetligt innehåll.

Som resultat av en systematisk genomgång av flera sådana serier härrörande från olika förbrukare i Stockholm, kan tidpunkten för ett visst pappers första och sista uppträdande däri bestämmas. Hur en på detta sätt **belagd lokal förbrukningstid** förhåller sig till en generellt beräknad förbrukningstid skall senare beröras.

Till våra dagar bevarade handlingar som uppfyller ovan ställda krav består nästan uteslutande av skrivelser till eller från myndigheter eller av domstolshandlingar. Fem serier av detta slag har valts till jämförelsematerial i föreliggande arbete.

Däriigenom kommer jämförelsematerialet huvudsakligen att återspegla bruket av papper i kanslier i motsats till privatmannens bruk, ett förhållande som givetvis även inverkar på papprets förbrukningstid.² Gustaf Dübens ställning som hovkapellmästare torde dock kunna rättfärdiga antagandet att DS ej huvudsakligen är att betrakta som en privatmans samling utan fastmer som en ämbetsmans bruksbibliotek. Det synes därför som om undersökningsmaterial och jämförelsematerial kan betraktas som jämförbara i dateringshänseende.

I det aktuella jämförelsematerialet består skrivelser **till**

¹ Liljedahl, op.cit. s. 247.

² Här kan erinras om att Gerardys iakttagelser rör just kanslipapper.

myndigheter huvudsakligen av skrivelser från andra myndigheter i Stockholm eller av suppliker. De utställande myndigheterna är huvudsakligen Kungl. Maj:t och de olika kollegierna i rikets centralförvaltning.

2. Beskrivning av jämförelsematerialet

Som gemensamt drag hos undersökta serier av daterade belägg gäller att antalet skrivelser per år växer under den aktuella tidsperioden. Antalet belägg per Vm inom samma serie bör därför teoretiskt sett bli färre i tidsperiodens början än i dess slut. Vidare gäller att de enskilda seriernas omfattning i hyllmeter grovt motsvarar DS:s (med undantag för de nedan nämnda RA-konc. och RA-Ad.)

På grund av att handlingarna i serierna i vissa fall har bundits och folierats, i andra fall har samlats i obundna buntar utan foliering (båda kategorierna dessutom av varierande tjocklek) är det svårt att få något begrepp om hur många helark som granskats i jämförelsematerialet, oavsett om de innehåller Vm Narr eller ej. Som måttstock har här valts volymbunt. Antalet helark kan redovisas endast för serien KA KBr.

SSA. Som huvudserie för daterade belägg har använts "Suppliker till magistraten [i Stockholm]" i Stockholms stadsarkiv. Denna serie betecknas i det följande SSA. Undersökta årgångar sträcker sig f.o.m. 1641 t.o.m. 1690. Antalet undersökta buntar är 99.

Materialet består av suppliker, huvudsakligen i ekonomiska ärenden, från enskilda och sammanslutningar, riktade till magistraten i Stockholm. Supplikerna har till mindre del utskrivits av supplikanterna själva, till övervägande del dock av yrkesskrivare. Utställelseort är ej enbart Stockholm utan dessa fördelar sig över hela landet. Trots detta har alla suppliker i föreliggande undersökning värderats likvärdigt i avseende på datering.

Datering av utskriften förekommer förhållandevis sällan. I stället finns på handlingarna antecknat insereringsdatum. Tidsdifferensen mellan utskrifts- och insereringsdatum framgår i de fall supplikerna har båda slagen av datering. I allmänhet uppgår differenserna endast till ett par dagar, upp till ca en vecka. Denna ringa differens kan i det större sammanhanget negligeras och insereringsdatum därmed jämföras med utskriftsdatum i avseende på "otvetydigt date-

rade belägg". Om utskriftsdatum finns, gäller dock detta.

Varje supplik består normalt av ett helark. Ena yttersidan innehåller adressen (och utslaget av domen), den andra yttersidan innehåller början på eller hela texten. Inuti helarket finns ofta bilagor såsom protokollsavskrifter i målet eller besvärsskrivelser. Eftersom bilagornas kronologiska förhållanden till den egentliga suppliken ej kan bestämmas utan studium därav, har hänsyn ej tagits till dem i denna undersökning.

Supplikerna ligger i varje årgång kronologiskt ordnade efter insereringsdatum. Materialet är lätt att handha vid identitetsundersökningen, eftersom supplikerna ej inbundits i volymer utan ligger lösa i buntar.

KA. Med denna serie avses Kungliga brev (**KBr**) riktade till kammaren, kammarkollegiet och förvarade i Kammararkivet i Stockholm. Undersökta årgångar omfattar åren 1646-1654, 1659-1667, 1669-1690. Antalet undersökta volymer uppgår till 50 och omfattar ca 17.500 helark.

Utställelseorten skiftar med regentens/förmyndarens aktuella uppehållsort. Kansliet följde regenten på resor av fredlig eller krigisk art över hela landet. Dess pappersförråd synes dock till övervägande del ha medförts från Stockholm, som även är den huvudsakliga utställelseorten.

KBr är daterade. Dateringen är dock ofta ifylld i efterhand i samband med regentens namnunderskrift, vilket kan utläsas av bläckfärgen. Tidsdifferensen mellan utskriftsdatum och underskriftsdatum kan dock negligeras, eftersom den torde röra sig om högst ett par dagar.

Varje KBr utgörs av ett helark, bestående av adressida och textsidor. Till dessa är ibland fogade suppliker (betecknade **KA-S**), vilka föranlett skrivelsen. Dessa är som regel odaterade, men som *terminus post quem non* gäller datum för KBr.

KBr ligger i varje årgång kronologiskt ordnade efter behandlingsdatum i kammaren, i huvudsak dock samlade månadsvis.

Materialet är tungt att handha därigenom att KBr sammanförts till lägg, bestående av ett varierande antal skrivelser lagda i varandra, vilka i denna form bundits till volymer. Varje lägg består därför av ett antal textblad (t.ex. fem) följda av samma antal adressblad. Av dessa är i nämnda fall textblad 1 och adressblad 5 samhöriga.

Varje volym inledes som regel med ett register över KBr däri.

Eftersom tidpunkten för dettas utskrift ej otvetydigt kan fastställas, har Vm däri i denna undersökning lämnats därhän.

RA konc. Med denna serie avses koncept till Kungl. brev, förvarade i Riksarkivet, Stockholm (RA). Undersökta årgångar omfattar åren 1659-1677 motsvarande 27 buntar. Utställelseorten skiftar på samma sätt som i serien KA KBr. Dateringarna gäller utskriftsdatum.

Koncepten består fram till ca 1677 huvudsakligen av ett eller flera helark, därefter övervägande av delade helark, varför materialet från den tidpunkten ej motsvarar ovan uppställda fordringar.

Koncepten ligger kronologiskt ordnade efter utskriftsdatum i obundna buntar, vilket gör att det är lätt att handskas med vid identitetsundersökningar.

RA Ad. I RA återfinns även serien "Koncept till adelsbrev". Materialet är naturligt nog ej särskilt omfattande: det består för den aktuella tidsperioden endast av 9 buntar. Symptomatiskt är att årgångarna 1650-1654 är mest omfattande. Undersökta årgångar omfattar åren 1647-1649, 1651-1692.

Materialet delar alla egenskaper med RA konc. förutom att det genomgående består av helark.

ULA-Ö. Med denna serie avses "Örebro länsstyrelses arkiv" i Uppsala landsarkiv. I detta arkiv har utnyttjats delserien D I f: Kammarkollegii skrivelser; vilken omfattar 9 volymer. Undersökta årgångar omfattar åren 1648-55; 1659-91.³

Skrivelserna är huvudsakligen utställda i Stockholm; dateringarna gäller underskriftsdatum.

Skrivelserna är kronologiskt ordnade i bundna volymer, delvis av nyare datum, i vilka flera årgångar skrivelser sammanförts. Materialet är lättarbetat därigenom att textblad och adressblad i varje skrivelse ligger omedelbart intill varandra.

³ Skrivelser för åren 1656-58 återfinnes i D Ia:5. Denna volym har dock ej kunnat undersökas, emedan den är skadad och ej får utlånas.

I nämnda fem arkivserier är bruket av papper och därmed förekomsten av olika Vm mest enhetligt i ULA=Ö med relativt talrika belägg per Vm och minst enhetligt i SSA med relativt få belägg per Vm. KA, RA konc. och RA Ad. intar en mellanställning. Beläggen i SSA tenderar även till en relativt större kronologisk spridning, i motsats till ULA-Ö med en relativt mindre kronologisk spridning. KA, RA konc. och RA Ad. intar även i dessa avseenden en mellanställning.

Eftersom arkivserierna volymmässigt är omfattande men förbrukningstiden för papper normalt sträcker sig över åtminstone ett par år genomfördes identitetsundersökningar till en början endast på skrivelser från var fjärde månad (februari, maj, augusti, november). Senare - i samma serie eller i andra serier - utsträcktes undersökningen till varje månad. De daterade beläggen fördelar sig därför något olika för olika tidsperioder och arkivserier. Detta förhållande är visserligen till men för en jämförelse av pappersförbrukningen månad för månad mellan de olika serierna men har ringa praktisk betydelse när det gäller att bestämma förbrukningstidens början och slut hos ett visst papper.

I nämnda jämförelsematerial har identitetsundersökningar företagits av de Narr-Vm, som förekommer i undersökningsmaterialet, och förekommande dateringar har antecknats.⁴⁾ Dessa konkreta belägg för bruket av ett visst papper - från dess första till dess sista uppträdande i Stockholm - bildar tillsammans **papprets belagda förbrukningstid**, såsom den kan utläsas av nämnda fem arkivserier.

Daterade belägg av i undersökningsmaterialet förekommande Narr-Vm anges i Bilaga I. Beläggen har där specificerats i avseende på form av VM, arkivserie (upprepas ej vid följd av belägg från olika månader inom samma serie), år och månad (betecknade med månadssiffra efter kolon) samt antal belägg per månad (inom parentes efter månadssiffran).

Om daterade belägg ej påträffats i jämförelsematerialet anges "Daterade belägg saknas".

⁴ Ett mindre antal stickprov har även tagits i annat daterat jämförelsematerial. Detta specificeras särskilt i Bilaga I.

III. PAPPERSSITUATIONEN I STOCKHOLM

1. Papprets distributionstid i förhållande till generellt beräknad, lokal och belagd förbrukningstid

Som jämförelsematerial har valts papper använda i "Stockholm" under åren ca 1649-1690. Det har ovan antytts, att huvuddelen av de där brukade pappren var importerade. Dessutom förekommer även svensktillverkade papper i jämförelse- och undersökningsmaterialen. Trots att flera svenska papperskvarnar grundades eller var i drift under den här aktuella tidsperioden, måste dock huvuddelen av det svenska pappersbehovet täckas genom import, ett förhållande som rådde till ett stycke in på 1800-talet. Detta förhållande har varit det huvudsakliga skälet till att jämförelsematerialet valts på lokal basis. Det är nämligen för syftet att tidsbestämma undersökningsmaterialet väsentligare att bestämma mellan vilka tidpunkter papper ur ett visst pappersparti användes i Stockholm - den belagda (lokala) förbrukningstiden - än att veta vid vilken tidpunkt papper därur över huvud taget togs i bruk, t.ex. i tillverkningsortens närhet.

På grund av transporttiden från tillverkningsorten till Stockholm samt lagrings- och distributionstiderna där är det möjligt att förbrukningstiden för ett visst pappersparti ej helt eller ej till någon del sammanfaller med en generellt beräknad förbrukningstid (enligt formeln *terminus a quo* + 4-5 år) räknat från första användningstillfället över huvud taget för detta papper.

Transporttiderna torde i detta sammanhang kunna lämnas därhän; även om transporttiden för ett visst pappersparti skulle uppgå till en månad eller något mer (antingen från utlandet eller från ort i landet till Stockholm), har detta ingen större betydelse för tidsrelationen mellan första belagda användningstillfälle i Stockholm eller över huvud taget för papperspartiet.¹

Under hur lång tid papperspartiet eventuellt lagrades hos grossister i tillverkningslandet kan ej fastställas.

Frågan gäller då om man på annat sätt än med hjälp av Vm kan skapa sig en bild av under hur lång tid papperspartier vanligen distribuerades till de enskilda förbrukarna i Stockholm. Om denna lag-

¹ Det bör dock påpekas, att skeppsfarten på Stockholm låg nere under vintermånaderna, dvs. ungefär från december/januari till april/maj.

rings- och distributionstid räknad från papperspartiets ankomst till Stockholm till dess det var helt distribuerat överskrider gränsen 5 år, överskrides därmed även en generellt beräknad lokal förbrukningstid för detta papper. Om den däremot kan påvisas vara i allmänhet väsentligt kortare än en generellt beräknad förbrukningstid, beroende på att en begränsad mängd papper av samma slag med samma Vm inkom till Stockholm, finns kanske anledning att förmoda att den lokala förbrukningstiden är i lika mån kortare. Någon principiell skillnad i detta avseende mellan inhemska och importerade papperspartier torde inte råda, åtminstone inte i det här aktuella jämförelsematerialet, som huvudsakligen speglar bruket av papper i rikets centralförvaltning.

Nedanstående anteckningar om lagrings- och distributionstider gäller ej enbart papperspartier med Narr-Vm eftersom Vm ej alltid specificeras i de räkenskaper, som skall behandlas.

Hur lång distributionstiden var för ett visst pappersparti kan ej bestämmas ifråga om den privata marknaden.² Tidrymden var naturligtvis beroende av papperspartiets storlek, sort och kvalitet samt av efterfrågan. Som regel torde den sistnämnda dock ha varit stor. Säkrare uppgifter kan emellertid erhållas om distributionstider för papperspartier avsedda för Kungl. Maj:ts behov.

1.1 Lagrings- och distributionstider vid Kungl. klädeskammaren

Lagring och distribution av till kronan levererat papper sköttes under den här aktuella tidsperioden av Kungl. klädeskammaren. I klädeskammarräkningarna kan inköp och distribution följas år från

² Pappersförsäljning i minut skedde sedan medeltiden av krämare, klädeshandlare, apotekare, boktryckare och likställda. Se G. Piccard, Die Wasserzeichenforschung als historische Hilfswissenschaft. (*Archivalische Zeitschrift* 12 (1956), s. 91.) - Import av papper till Stockholm kan följas i stadens tullhandlingar (SSA, Stockholms stads verifikationer). I denna serie, som sträcker sig från 1643, saknas årgångarna 1653, 1662-1665, 1668. Både export och import över Dalarö-tullen är specificerade i avseende på mottagare, varumängd och -slag, samt pris. Dessutom anges varje skepps destinations- resp. avgångshamn, vilket gör det möjligt att noggrant följa export och import.

år.³ Där specificeras beställare, leverantör, kvantitet, pris samt distribution till de skilda förbrukarna.

År 1663 har av hovintendenten Johan Lejoncron. beställts och av inspector Daniel Junge levererats 426 ris "NarrenKappPapper" av olika kvaliteter.⁴ Av Jochim Pötter & Hinrich Thun har levererats 1000 ris papper.⁵ Ur Junges parti distribuerades under året 131 ris.⁶

Återstod vid årsskiftet 1663/64 (KKR 1663 s. 222):

<u>Daniel Junge</u>	<u>Pötter & Thun</u>
295 ris	1000 ris

För år 1664 inga inköp noterade. Återstod vid årsskiftet 1664/65
(KKR 1664 s. 207)

227 ris	525 ris
---------	---------

År 1665 levereras av Harry Classon "18 böcker helt fint förgylt Påstpapp[er]" samt 0,5 ris fint papper. (KKR 1665 s. 19)

Återstod vid årsskiftet 1665/66 (KKR 1665 s. 203):

		<u>Harry Classon</u>
178 ris	398 ris	0,5 ris + 18 böcker

För år 1666 är inga inköp noterade. Classons parti användes av Kungen för eget behov.

Återstod vid årsskiftet 1666/67 (KKR 1666 s. 227)

2,5 ris	150 ris	-
---------	---------	---

År 1667 tillkom endast 10 ris "Ähr tagit till Vpbörd af förre Åhretz Vthgiff". Dessa distribuerades under årets lopp.

³ SA, H.K.M. Klädeskammarräkning (citeras KKR). Följande årgångar har genomgåts; 1663-67, 1670-73, 1675, (ärg. 1659-62 innehåller ej uppgifter om papper, ärg. 1668-69 är defekta och fuktskadade och innehåller ej uppgifter om papper). Årgångarna består av verifikationer (sist) och en därpå grundad balansräkning. I varje band finns i allmänhet en tabellarisk uppställning över debet och credit. För årgångarna 1672-75 återfinnes denna i ett särskilt band "KlädeCammar Rechning^ars Parzel Extracter Pro Annis 1672, 1673, 1674 och 1675" (citeras KKR-PE).

⁴ KKR 1663 s. 27, verifikation av 20 aug. f. 266.

⁵ KKR 1663 s. 23, verifikation 31 dec. f. 262.

⁶ Distributionen kan i KKR följas i avseende på kvalitet, mängd, förbrukare och ändamål. Då dessa uppgifter ej är av omedelbart intresse för föreliggande arbete, har de här utelämnats. Anmärkningsvärt är dock att skrivpapper ofta används till "Placatz Afftryckiande". Som förbrukare anges oftast hovkansliet och kollegierna.

Vid årsskiftet 1667/68 återstod (KKR 1667 s. 268):

– 57,5 ris

Därmed har Daniel Junges parti, som inkom i Klädeskammaren 1663 distribuerats helt. Distributionen har skett under en femårsperiod.

Junges parti innehöll olika kvaliteter, vilkas distributionstid i detalj kan följas därigenom att priserna specificerats. Eftersom partiet innehöll "NarrenKappPapper" kan det vara av intresse att närmare granska distributionstiderna. Sannolikt står de olika kvaliteterna för olika typer av Vm, vilket gör det än mer motiverat att följa distributionen.

Utgångsläget 1663 är (KKR 1663 s. 221):

<u>4 7/10 D</u>	<u>4 4/5 D</u>	<u>4 3/5 D</u>	<u>4 2/5 D</u>	<u>4 1/5 D</u>	<u>4 D</u>
64 ris	77 ris	72 ris	86 ris	96 ris	31 ris

Distribution under 1663 (KKR 1663 s. 222):

0	3	3	0	95	30
---	---	---	---	----	----

Återstod vid årsskiftet 1663/64:

64	74	69	86	1	1
----	----	----	----	---	---

Återstod vid årsskiftet 1664/65 (KKR 1664 s. 207):

30	54	62	79	1	1
----	----	----	----	---	---

Återstod vid årsskiftet 1665/66 (KKR 1665 s. 203)

5	40	61	72	–	–
---	----	----	----	---	---

Av kvaliteten 4 1/5 D och 4 D har som synes allt utom 1 ris distribuerats under samma år som partiet inkom. Återstående 1 ris av vardera kvalitet har distribuerats under år 1665. Detta ger för dessa två kvaliteter en distribution inom en treårsperiod.

Vid årsskiftet 1666/67 återstod (KKR 1666 s. 226, priserna nedskrivna):

<u>3 11/12 D</u>	<u>4 D</u>	<u>3 5/6 D</u>	<u>3 2/3 D</u>
–	–	–	2,5 ris

Tiden för lagring och distribution av kvaliteterna 4 7/10 D, 4 4/5 D och 4 3/5 D är 3 år (1663-66).

Kvaliteten 4 2/5 D slutdistribueras under 1667 (KKR 1667 s. 268), vilket ger en lagrings- och distributionstid på 5 år (1663-67).

För de olika kvaliteterna i Junges parti är distributionstiden således mellan 3 och 5 år.

För åren 1668-69 saknas explicita uppgifter om inköp och distribution. Det framgår dock av KKR 1670 att inga leveranser skett under dessa år. Vid ingången av år 1670 fanns - fortfarande av Pötter & Thuns leverans 1663 - "till behåll" 17,5 ris (KKR 1670 s. 238).

År 1670 skedde ånyo en större leverans till Klädeskammaren. Presidenten i Göteborg, Abraham van Eijk levererade "604 Rijss Ordinarie Papper" och "6 rijss Påst Papper"⁷, vilket beställts av Kammar-

⁷ KKR 1670 s. 39, verifikation 31 maj f. 278.

kollegium⁸.

Pappersförrådet vid Klädeskammaren bestod därmed av följande partier:

<u>Pötter & Thun</u>	<u>van Eijk</u>
17,5 ris	610 ris

Vid årsskiftet 1670/71 återstod därav (KKR 1670 s 239)

13,5 ris	449,5 ris
----------	-----------

År 1671 upphandlade Kammarkollegium av handelsmannen och rådmannen Hans Prijtz (Prytz) 600 ris "heel fijnt Skrijfpapper"⁹

Vid årsskiftet 1671/72 återstod (KKR 1671 s. 155):

<u>Pötter & Thun</u>	<u>van Eijk + Prytz</u>	(ej specificerat i KKR)
13,5 ris	694,5 ris	(huvudparten Prytz' leverans?) ¹⁰

År 1672 levererade Hans Prytz återigen 412 ris på beställning av Kammarkollegium (KKR 1672 s. 69). Samma år skedde även en leverans av svensktillverkat papper från Östanå papperskvarn¹¹: "Såsom ... Cammar Collegium hafwer af ... her Professoren Mr Martino Brünnero optingatt sextijo två Rijss tryckpaper och tolf Rijss skrifpaper, här üti landet tillwärcatt och förbehrett (?) ..." ¹² Genom dessa leveranser uppgick förrådet 1672¹³ (enl. KKR 1672 s. 89) till

<u>Pötter & Thun</u>	<u>van Eijk (?) + Prytz¹ + Prytz²</u>	<u>Brunnerus</u>
13 ris	1082 ris (ej specificerat i KKR)	72 ris

⁸ KA, Expensräkningar. Pnpper, vol. 7, nr 345 (Brev till generaltullförvaltare Drakenhjelm av 28 febr. 1668) "Sex hundrade fyra Rijss fijnt Narrenkappe och Amsterdams Wapens Papper ... och Sex Rijss fijnt Postpapper". Tidpunkten för detta papperspartis ankomst till Stockholm kar. utläsas av tullhandlingarna SSA, Stadens verifikationer 1670 1e1, f. 196. Det ankom till Dalarö-tullen den 11.5 1670 med skepp från Holland och levererades som synes omgående till Klädeskammaren.

⁹ KKR 1 671 s.33, verifikation f. 242-243 av 25 maj. Enligt tullhandlingarna SSA, Stadens verifikationer 1671 191 f. 148 kom detta parti från Bordeaux och ankom till Dalarö-tullen den 29 april.

¹⁰ enl. "Kongl: Ma ij:t Kläde Cammar Rechningars Parzel Extracter" 1672-75 (en vol. opaginerad, citeras KKR-PE) skall partierna uppgå. till 13 + 670 ris. Att döma av KKR 1672 stämmer dessa siffror.

¹¹ KKR 1672 s. 69. verifikation f. 310 den 22 sept.

¹² I KKR 1672 s. 69 och i balansräkningen s. 89 anges summan 72 ris sammanlagt.

¹³ För att i fortsättningen särskilja olika leveranser av samma leverantör betecknas dessa NN¹, NN² osv.

Vid årsskiftet 1672/73 återstod (KKR 1672 s. 203):

6,5 ris ¹⁴	506,5 ris	72 ris
-----------------------	-----------	--------

År 1673 levererades av Brunnerus 84 ris skrivpapper och av Prytz 800 ris.¹⁵ Därmed uppgick förrådet till (KKR-PE 1673):

<u>Pötter & Thun</u>	<u>van Eijk (?) + Prytz¹ + ² + ³</u>	<u>Brunnerus¹ + ²</u>
5,5	506,5 + 800	72 + 84

Vid årsskiftet 1673/74 återstod (KKR-PE 1673):

1	560,5	79 (av Brunnerus ²)
---	-------	---------------------------------

År 1674 inköptes endast 0,5 ris. Vid årsskiftet 1674/75 återstod (KKR-PE 1674):

-	159,5	74
---	-------	----

Därmed var Pötter & Thuns parti, som levererats 1663 slutdistribuerat. Detta innebär en distributionstid på 12 år (1663-1674), vilket måste anses vara en mycket hög siffra. Beträffande van Eijks parti och Prytz olika leveranser kan ingenting med säkerhet sägas, eftersom deras partier står upptagna till samma pris (4 1/3 D). Brunnerus' första leverans synes ha distribuerats under år 1673 (distributionstid 1 år) "till aftryckningar".

År 1675 tillfördes 8,5 ris "Cassan för Contant". Dessutom levererade Brunnerus ytterligare 150 ris.¹⁶

Vid årsskiftet 1675/76 hade Prytz¹⁻³ + de ny tillkomna 8,5 ris distribuerats och av Brunnerus²⁻³ återstod endast 2 ris (KKR-PE 1675).

Prytz¹⁻³ står alla upptagna till 4 1/3 D, vilket gör det omöjligt att sluta sig till det år under vilket Prytz¹⁻² slutdistribuerats. För Prytz³ är distributionstiden 3 år (1673-75). Gränsåren för Prytz² är 1672 och 1675, för Prytz¹ 1671 och 1675. Distributionstiden torde dock vara kortare än dessa gränsår utvisar.

¹⁴ Enl. KKR-PE 5,5 ris.

¹⁵ KKR 1673 s. 40, verifikation f. 196 av 15 sept.

¹⁶ KKR 167,5 s. 37. Verifikationen f. 307 är av Brunnerus egen hand, varför den kan förtjäna att citeras i sin helhet: "Anno 1675, ..(?) i Julio hafwer iag genom Borgaren på ...(?) Zacharias Larsson lefwererat till Mons' Jonas fougstedt [klädeskammarförvaltare] öfwer (?) min papperquarn ett hundrade och femtio rijss papper a otta Dr koppermt, effter Kungl. Cammar Collegium betingande. Hwilket härmed efter Welb^{te} herr fougstedts påfordran jag bewittnar Stockholm den 4 Aug. 1675 Martinus Brunnerus".

Brunnerus² började distribueras under år 1673 och torde ha slutdistribuerats under år 1675 (distributionstid 3 år). Brunnerus³ distribuerades sånär som på två ris under leveransåret.

Ovanstående undersökning av längden av de tidsperioder vilka avgränsas av tidpunkten för ett visst papperspartis ankomst till Stockholm (ungefärligen motsvarande den tidpunkt då det levererades till Klädeskammaren) till dess det slutdistribuerats ger vid handen att lagrings- och distributionstiderna under åren 1663-1675 växlar mellan mindre än ett år upp till tolv år. Utom i ett fall överskrides dock ej en lagrings- och distributionstid på fem år; i flera fall har denna visats vara kortare, i andra är den sannolikt kortare.

Det synes mindre sannolikt att förhållandena före 1663 och efter 1675 skulle skilja sig avsevärt från dessa resultat. Därför har en genomgång av KKR under nämnda tidsavsnitt ansetts överflödigt i detta sammanhang.

Ovanstående siffror synes kunna tala för att den tidsperiod, under vilken pappret användes i Stockholm (papprets lokala förbrukningstid), till största delen ryms inom en generellt beräknad förbrukningstid utgående från *terminus a quo* över huvud taget för däri ingående Vm med tillägg av 4-5 år.

Siffrorna ovan ger en konkret bild av lagrings- och distributionstiderna för papperspartier avsedda för "Kungl. Maj:t". Dessa är av stort intresse för överväganden om längden av den **lokala förbrukningstiden för ett visst pappersparti**, eftersom denna i varje fall inte torde vara kortare än distributionstiden. Räkenskaperna är dock inte tillräckligt specificerade för att tillåta slutsatser om de ev. delposterna (de olika Vm) i leveranserna utom i fallet Daniel Junge. Två delposter i Junges parti har lagrats i ett år innan de började distribueras. Om denna lagringstid frånräknas erhålles distributionstider på mellan två och tre år. Det förekommer dock andra (mindre) papperspartier, vilka distribueras redan under leveransåret, samt Pötter & Thuns stora parti på 1000 ris, vilket har en distributionstid på 12 år. Det förefaller dock osannolikt att detta helt skulle ha innehållit papper med samma Vm, eftersom det beräknas att ett pappersformpar var utslitet efter framställning av 600-800 ris.

Om man försiktigtvis lägger till ett år till distributionstiden kan man beräkna lokala förbrukningstider till mellan 2 och 13 år. Som normala torde förbrukningstider på upp till 4-5 år kunna gälla

för partierna eller delposterna. Hur förbrukningstiden för papper med identiskt Vm förhåller sig till förbrukningstiden för papperspartierna eller delposterna kan inte med säkerhet sägas. Sannolikheten talar dock för att de förstnämnda är något kortare.

På dessa dock osäkra premisser synes det tillrådligt att beräkna den **lokala förbrukningstiden för papper med visst Vm generellt**, dvs. enligt formeln *terminus a quo* + 4-5 år.

Exaktare gränser för ett visst pappers uppträdande i Stockholm kan erhållas genom tidigaste och senaste belägg i ett daterat arkivmaterial, den **belagda förbrukningstiden**. Om denna överskrider gränsen 5 år är den naturligtvis normgivande för den lokala förbrukningstiden av aktuellt papper. Om den underskrider 5 år torde det dock vara tillrådligt att räkna med en generellt beräknad lokal förbrukningstid på 4-5 år.

2. Furnissörer av papper till kopisterna i Dübensamlingen

Ovanstående framställning av lagrings- och distributionstider i Stockholm bygger på räkenskaper för papper använda av "Kungl. Maj:t". Kungl. Maj:t var dock ej den enda pappersförbrukaren i Stockholm.

Av de tidigare nämnda tullhandlingarna för Stockholm kan utläsas att pappersimporten var avsevärd. Bara år 1670, för att taga ett exempel importerades 7.500 ris papper, omfattande både tryckpapper, olika slags skrivpapper och specialpapper.¹⁷ En sammanställning av importörer för nämnda år upptar 53 namn. Somliga var storimportörer. Deras årsimport når ibland upp till mängder, som motsvarar årstillskotten till Klädeskammaren.¹⁸ Hur lång lagrings- och distributionstiden för dessa papperspartier var kan ej dokumentariskt beläggas. Rimligtvis torde dessa dock motsvara vad som ovan visats gälla partierna i Klädeskammaren.

¹⁷ Uppgifter i detta avsnitt är hämtade ur SSA, Stadens verifikationer 1670 1:1.

¹⁸ Som exempel kan nämnas

Jean de Flon	4	papperspartier på sammanlagt	364 ris skrivpapper
Joachim Green	2	"-"	872 ris
Jacob de Jonghe	3	"-"	345 ris
Scipio Mijtens	3	"-"	664,5 ris
Jean Simons	3	"-"	256 ris

Förutom de importerade papperspartierna förekom, som senare skall visas i en exkurs, även andra svensktillverkade papper i omlopp än de ovan i KKR nämnda. Om ovanstående iakttagelser generaliseras, står det klart att det under tidsperioden 1649-1690 (eller åtminstone under dess senare hälft fanns åtskilliga papperspartier i omlopp i Stockholm, både importerade och inhemska, både sådana avsedda för kronans behov och för andra pappersförbrukare.

Under sådana omständigheter vore det av särskilt intresse att söka fastställa varifrån kopisterna i DS erhållit sina papper. Det var författarens förhoppning att i KKR finna uppgifter om distribution till hovkapelletts kopister. Sådana har dock ej påträffats i de undersökta årgångarna. Detta kan möjligen förklaras av att DS i pappershänseende består av mycket små kvantiteter av papper med identiska Vm och att i KKR upptagna distribuerade partier i intet fall understiger 0,5 ris (250 ark). Därför kan kopisternas anskaffande av papper endast iakttagas indirekt genom att undersöka i vilka arkivserier de daterade beläggen av i undersökningsmaterialet förekommande Narr-Vm-papper återfinns. Serien SSA kan ej anses falla under begreppet Kungl. Maj:t och kronan, däremot de övriga serierna. Om daterade belägg påträffats enbart i SSA och ej i övriga serier, talar detta för att pappren ej distribuerats genom Kungl. Maj:t utan anskaffats av kopisterna på andra vägar.

Av 139 Narr-Vm i undersökningsmaterialet, vilka återfinns i daterade belägg, förekommer ca 50 fall där detta förhållande råder. Anmärkningsvärt är bland dessa det relativt stora antalet källenheter per Vm, som belagts enbart i SSA. Av de återstående ca 90 Vm förekommer ytterst få exempel på belägg enbart i en serie. De är i stället fördelade på flera serier (däribland även ofta i SSA), vilket kan tolkas så att papper med samma Vm upphandlats av eller distribuerats till olika förbrukare ungefär samtidigt.

Det synes därför som om kopisterna i undersökningsmaterialet erhållit papper både ur kronans förråd och på andra vägar.

IV. DATERING MED HJÄLP AV VATTENMÄRKEN

A. Dateringsmetodiska frågor

1. Avgränsning av kopieringstidrymd för källenheter i undersökningsmaterialet

I kap. III har förhållandet mellan generellt beräknad, lokal och belagd förbrukningstid berörts. Det angavs där, att den **lokala förbrukningstiden** för papper med visst Vm inte torde kunna preciseras bättre än en **generellt beräknad förbrukningstid**, dvs. enligt formeln (lokal) *terminus a quo* + 4-5 år, samt att den till huvuddelen torde rymmas inom gränserna för en generellt beräknad förbrukningstid för detta papper, oavsett förbrukningsort. Om det kan påvisas, att den **belagda lokala förbrukningstiden** överskrider den generellt beräknade, gäller naturligtvis den förra.

Av största intresse för en tidsbestämning av undersökningsmaterialet är frågan, om den i jämförelsematerialet belagda förbrukningstiden kan visas gälla utan reservationer, även när den **underskrider** gränserna för en generellt beräknad lokal förbrukningstid. Om så är fallet kan den tidrymd, under vilken nedskriften av innehållet i källanheterna i undersökningsmaterialet skett (här kallad **kopieringstidrymden**) i flera fall reduceras med flera år i förhållande till en beräknad förbrukningstid. Denna fråga kan angripas genom undersökning av ställningen av explicita dateringar i undersökningsmaterialet i förhållande till den i jämförelsematerialet belagda förbrukningstiden.¹

Följande analyser grundas på Narr-Vm-papper. Som inledning skall redogöras för relationen mellan antal typer av Narr-Vm och antal källenheter i undersökningsmaterialet, för fördelning av längden av belagda förbrukningstider i jämförelsematerialet samt för relationen mellan explicita dateringar och *terminus a quo*.

¹ För att förebygga missförstånd skall här påpekas, att de explicita dateringarna i undersökningsmaterialet givetvis räknas som "daterade belägg" för pappret ifråga. Ur metodisk synvinkel är det dock väsentligt att här skilja mellan belägg i undersöknings- och jämförelsematerialet.

1.1 Relationen mellan typer av Narr-Vm och antal källenheter

Förutom 8 typer av Narr-Vm i notpapper förekommer 222 Narr-Vm i runt tal 600 källenheter. Undersökningsmaterialet är dock något mindre omfattande, beroende på att flera typer av Narr-Vm ibland förekommer inom samma källenheter.

Av nedanstående tabell framgår, att av 222 olika Vm 127 förekommer endast i enstaka källenheter. Det skall dock anmärkas, att förekomsten inom källenheten kan variera mellan 1/4 helark och en hel volym. Den andra ytterligheten är ett fall med samma Vm förekommande i 25 källenheter. Det är dock sällan samma Vm förekommer i mer än 5 källenheter. Därav framgår att de enskilda Narr-Vm är spridda över hela undersökningsmaterialet, vilket i sin tur är ett tvärsnitt av DS. Förbrukningstiderna för de enskilda Narr-Vm-pappren kommer därigenom att på samma sätt vara spridda inom DS:s kronologiska ram. Det förekommer dock tidsperioder, under vilka ett större antal källenheter nedskrivits med användande av visst Narr-Vm-papper.

Antal förekomster av olika Narr-Vm	i antal källenheter
127	enstaka
28	vardera 2
20	3
14	4
6	5
7	6
3	8
1	9
2	10
1	11
1	12
2	13
1	14
1	17
1	19
2	21
1	26
3	ej specificerat antal*

* Narr/7 typ 103, Narr/7/IB, Narr/7- PLB

1.2 Längden av belagda förbrukningstider i jämförelsematerialet

Av undersökningsmaterialets 222 Narr-Vm i ordinärt skrivpapper har 84 typer ej belagts i jämförelsematerialet. 10 typer finns ej daterade i jämförelsematerialet. Därigenom återstår 128 Vm, vilka återfinns i daterade belägg i jämförelsematerialet. Ur dessa har här utvalts de 108 Narr-Vm, vilka i jämförelsematerialet uppträder i mer än ett daterat belägg. Den belagda förbruknings-tiden för dessa papper varierar mellan 2 månader upp till något under 13 år eller specificerat:

Belagd förbrukningstid kortare än	1 år	38 Vm	35 %
-"-	2 år	20 Vm	18 %
-"-	3 år	12 Vm	11 %
-"-	4 år	15 Vm	13 %
-"-	5 år	9 Vm	8 %
-"-	6 år	5 Vm	4 %
-"-	7 år	1 Vm	1 %
-"-	8 år	4 Vm	3 %
-"-	9 år	saknas	
-"-	10 år	1 Vm	1 %
-"-	11 år	2 Vm	2 %
-"-	12 år	saknas	
-"-	13 år	1 Vm	1 %
-"-	längre än	13 år	<u>saknas</u>
		108 Vm	97 %

Av dessa faller den belagda förbrukningstiden för 94 Vm eller 87 % inom gränserna för en generellt beräknad förbrukningstid på 5 år, räknat från lokal *terminus a quo*. Motsvarande siffror för en beräknad förbrukningstid på 4 år är 85 Vm eller 78 %. Gränsen 5 år överskrides av 14 Vm eller 13 % och gränsen 4 år av 17 Vm.

Det kan vara av intresse att närmare granska om dessa fall av långa belagda förbrukningstider fördelar sig jämnt över tidsperioden 1649-1690, eller om frekvensen därav är särskilt hög under en viss del av tidsperioden. Om det t.ex. skulle visa sig att de belagda förbrukningstiderna överskrider gränsen 4 år mot slutet av tidsperioden, kunde allmängiltigheten av Gerardys avgränsning av beräknad förbrukningstid till 4-5 år ifrågasättas.

Om *terminus a quo* tagas som utgångspunkt, fördelar sig antalet Narr-Vm-papper, vilkas belagda förbrukningstid överskrider 4 år, uppdelat på de olika decennierna sålunda:

för 1660-tal	4 fall
1670-tal	4 fall
1680-tal	9 fall

(för 1640-, 50- och 90-tal saknas exempel).

De aktuella *termini a quibus* ligger mellan 1663 och 1683. Om denna tidsperiod delas på mitten, blir ställningen följande:

1663-1673	5 fall
1673-1683	13 fall, med koncentration till åren 1679-1683.

Dessa siffror visar en tendens till flera belagda förbrukningstider längre än 4 år mot slutet av undersökningsperioden än i dess början och talar för att en beräknad förbrukningstid på 5 år snarare än 4 år gäller från ca 1680 i de fall denna gräns ej överskrides av den belagda förbrukningstiden.

Vid en närmare granskning av Narr-Vm-papper med långa förbrukningstider med *terminus a quo* från 1679 framträder en grupp på sex Vm, vilka med stor sannolikhet härstammar från samma tillverkare, nämligen Narr/7 - PD typ 01-06. Dessa täcker med belagda förbrukningstider från 1679 till 1689 större delen av 1680-talet. Uppenbarligen har i detta fall ett eller flera stora papperspartier inköpts från samma tillverkare och därefter förbrukats under en lång följd av år. Därmed torde den synnerligen starka dominansen för 1680-talet i ovannämnda avseende kunna förklaras. Kvar står dock, att kopieringstidrymden för källenheter med Vm Narr/7 - PD typ 01-06 som regel ej kan avgränsas snävare än 5 år.

Om de belagda förbrukningstiderna för de enskilda Narr-Vm-pappren granskas, framgår av Bilaga I att huvuddelen av beläggen som regel faller inom den första hälften av förbrukningstiden. Dessutom framgår att de exceptionellt långa förbrukningstiderna (över 4 år) ofta beror på enstaka isolerade belägg i slutet av dessa.

Narr/7 - PT har en belagd förbrukningstid på över 12 år (1671:8-1684.1)² Det senaste belägget utgörs av en odaterad supplik i serien KA KBr, behandlad 28.1 1684. Övriga belägg är daterade 1671:8-1674:5, vilket inskränker förbrukningstiden till mindre än 3 år.

Narr/5 - MLI har en belagd förbrukningstid på 10 år (1666:11-1676:11). Det senaste belägget utgörs av en supplik i SSA insinuerad 1676:11. Övriga belägg är daterade 1666:11-1668:8, vilket ger en central förbrukningstid på mindre än 2 år.

Narr/7 typ 09 (1676:8-1679:11, 1684:2), typ 15 (1683:2-1686:6, 1689:2) och Narr/7 - GB typ 02 (1663:5-1666:8, 1670:8) har en belagd förbrukningstid på 7-8 år. Om det sista daterade belägget frånräknas, återstår en central förbrukningstid på 3-4 år.

Narr/7 - PD typ 06 har en belagd förbrukningstid på 6-7 år (1683:10-1689:11). Frånräknas det sista daterade belägget (Z II-form vilken ej förekommer i DS) återstår en central förbrukningstid på något över 4 år (-1687:11).

² Siffran efter kolon vid årtalsangivelser betecknar månad.

Narr/7 - EP typ III (belagd förbrukningstid 1681:11-1683:8, 1686:2) har, om det sista daterade belägget frånräknas, en central förbrukningstid på mindre än 3 år.

Narr/7 - PD typ 04 har en belagd förbrukningstid på 5-6 år (1679:8-1685:5). Om det sista daterade belägget frånräknas återstår en central förbrukningstid p mindre än 3 år (-1682:5).

Det finns emellertid fall, när belagda förbrukningstider längre än 4 år ej kan reduceras på detta sätt:

Narr/7 typ 102 har en belagd förbrukningstid på över 10 år (1667:9-1678:3). Papper med detta Vm förekommer i jämförelsematerialet i flera avgränsade perioder: 1667:9-1668:6, 1670:10-1672:11, 1675:10, 1677:2-1678:3, vilket torde innebära att detta papper tillförts förbrukarna vid flera olika tillfällen. Huvuddelen av beläggen faller inom perioden 1670-1672.

Narr/7 - PD typ 01 har en belagd förbrukningstid på 9-10 år (1679:11-1689:4). Beträffande detta papper fördelar sig beläggen relativt jämnt över hela förbrukningstiden.

Narr/5 - MLO har en belagd förbrukningstid på 7-8 år (1666:12-1674:1). Beläggen är relativt jämnt fördelade över hela förbrukningstiden.

Narr/7 - PD typ 02 har en belagd förbrukningstid på 6-7 år (1679:8-1686:7). Huvuddelen av beläggen faller inom förbrukningstidens första hälft.

Narr/7 - PD typ 05 har en belagd förbrukningstid på 5-6 år (1683:11-1689:2) med under denna tid jämnt fördelade belägg.

Narr/7/PR och Narr/7 - TI har belagda förbrukningstider på 5 år (1681:11-1686:11 resp. 1680:5-1685:5) med relativt jämnt fördelade belägg.

Narr/7 typ 02 och Narr/7 - PD typ 03 har belagda förbrukningstider på 4-5 år (1674:11-1679:10 resp. 1680:8-1685:4).

Alla här nämnda fall utgör undantag från Gerardys regel om en beräknad förbrukningstid på 4-5 år. I relation till övriga belagda förbrukningstider är antalet ringa. I förhållande till en beräknad förbrukningstid visar fördelningen av belagda förbrukningstider stor överensstämmelse därigenom att det går en markant gräns mellan antalet belagda förbrukningstider kortare än 4-5 år och sådana som är längre. Denna fördelning överensstämmer även väl med de resultat som nåtts vid undersökningen av distributionstider för papperspartier i KKR.

Att just 1680-talet kommit att framstå som ett decennium med onormala förbrukningstider torde mera bero på tillfälligheter än på en generell förändring av förbrukningstidens längd utöver den av Gerardy beräknade tidsperioden 4-5 år. I flera fall beror den exceptionellt långa förbrukningstiden på att enstaka belägg för pappret uppträder isolerade från övriga belägg. Om sådana belägg från-

räknas erhålles en central förbrukningstid för pappret, vilken i regel ej överstiger 4 år. I föreliggande arbete anges dock alltid den belagda förbrukningstiden för pappret. Även om denna överskrider 4 år, finns i flera fall möjlighet att avgränsa källanhetens kopierings-tid[s]rymd inom dess gränser.

1.3 Relationen mellan explicita dateringar i undersökningsmaterialet och tidigaste daterade belägg

Av 222 typer av Narr-Vm förekommer 139, vilka återfinns i åtminstone ett daterat belägg i jämförelsematerialet. Eftersom explicita dateringar (här betecknade **e-dateringar**) förekommer i endast ringa mån på papper innehållande Narr-Vm och daterade belägg i vissa fall saknas i jämförelsematerialet, återstår 36 typer av Narr-Vm i papper, vilka är daterade både i undersöknings- och jämförelsematerialet. Dessa fördelar sig kronologiskt från 1649 till 1687. Eftersom detta direkt jämförbara material är av ringa omfattning har här även medtagits Narr-Vm med endast enstaka daterade belägg i jämförelsematerialet liksom e-dateringar i undersökningsmaterialet på papper med andra Vm än Narr, förutsatt att nedskriften skett av samma kopist och/eller vid av allt att döma samma kopieringstillfälle.

I nedanstående tabell redovisas i kolumn

- 1: Vm-typ
- 2: antal källanheter i vilka Vm ingår
- 3: e-dateringar i källanheterna, varvid "t" före årtal anger att dateringarna enbart förekommer i tabulaturkällanheter. Siffrorna efter kolon anger månad
- 4: antal explicit daterade källanheter
- 5: i jämförelsematerialet belagd förbrukningstid för i undersökningsmaterialet förekommande form av Vm
- 6: antal daterade belägg i jämförelsematerialet.

kol. 1	kol. 2	Undersöknings- materialet		Jämförelse- materialet	
		dat.	antal	dat.	Antal
kol. 1	kol. 2	kol. 3	kol. 4	kol.5	kol. 6
Narr/5 typ III	(1)	t 1666:5	(1)	1667:2	(1)
IV	(3)	t 1670:1-2	(1)	1667:11	(1)
XVIII	(1)	t 1659:4-12	(1)	1657:1-1660:12	(6)
Narr/5 - DV	(2)	1654:8	(1)	1654:3-8	(4)
Narr/5 - ICO typ II	(4)	1662-1663	(3)	1662:10-1667:5	(3)
Narr/5 - MLO	(19)	1671	(1)	1666:12-1674:1	(12)
Narr/5 - PHO	(2)	1667	(1)	1667:5-1668:4	(10)
Narr/5 - PQV	(9)	1679:12	(1)	1679:9-11	(3)
Narr/5 - PR	(5)	1649:9-1651	(3)	1649:9-1650:12	(2)
Narr/6 - TORSHELLA	(26)	1676:5-9, 1690:2	(3)	1675:2-1676:11	(21)
Narr/7 typ 03	(1)	1677:8	(1)	1677:5-11	(4)
05	(4)	1663	(4)	1662:5-1663:6	(15)
09	(5)	t 1681:2-5	(1)	1676:8-1684:2	(33)
15	(6)	t 1684:2	(1)	1683:2-1689:2	(22)
16	(1)	1681	(1)	1680:5-1681:11	(3)
25	(7)	t 1667:3-7	(2)	1661:8-1663:7	(33)
26	(6)	t 1681:2	(1)	1681:11	(1)
29	(6)	t 1667:7	(1)	1663:2-6	(4)
31	(3)	1673:3	(1)	1669:11-1673:5	(7)
35	(1)	1674:1	(1)	1674:5	(1)
39	(4)	t 1676:9	(1)	1676:8-1679:9	(4)
40	(3)	1672:4-8	(3)	1672:5-1676:2	(5)
106	(4)	1663	(2)	1663:2-1666:5	(28)
108	(2)	1663	(2)	1663:2-11	(37)
Narr/7/GB	(10)	1664	(7)	1663:11-1664:11	(5)
Narr/7/GD (felv.)	(3)	t 1676:3	(1)	1674:10-1675:7	(7)
Narr/7 - GB typ 02	(3)	t 1664, 1666	(2)	1663:5-1670:7	(42)
Narr/7 - GD	(2)	1670:10	(1)	1670:11	(1)
Narr/7 - IB	(10)	t 1670:8	(1)	1668:8-1672:4	(46)
Narr/7 - IC typ 03	(2)	1672:8	(1)	1669:10	(1)
Narr/7 - LM	(12)	t 1687:6	(1)	1686:4	(1)
Narr/7 - LP (3)		1654	(1)	1654:5	(1)
Narr/7 - PD typ 02	(6)	t 1681:12	(1)	1679:8-1686:7	(ca 50)
- PD typ 03	(16)	1680	(1)	1680:8-1685:4	(6)
Narr/7 - PM typ I	(1)	1663:4	(1)	1662:11-1663:2	(13)
Narr/7 - PVL typ 03	(12)	t 1681:10	(1)	1680:5-1684:1	(32)

Om "överensstämmelse" anges med toleransen ± 6 månader räknat från tidigaste daterat belägg i jämförelsematerialet finns i 15 fall av 36 överensstämmelse mellan tidigaste e-datering i undersökningsmaterialet och tidigaste daterat belägg i jämförelsematerialet. (Utsträcks toleransen till 9 månader ökar antalet fall av överensstämmelse till 21.)

Noteras bör dock att antalet belägg per datering både i undersöknings- och jämförelsematerialet ofta understiger 10, vilket är det antal, som Gerardy anger för att med tillräcklig sannolikhet kunna bestämma förbrukningstidens början. Det bör emellertid understrykas att överensstämmelse föreligger trots de få beläggen.

Att notera är vidare att "t-dateringarna" i 13 fall av 15 är senare än tidigaste daterade belägg i jämförelsematerialet, vilket torde förklaras av att dateringarna skett ett stycke in i de som regel flera verk omfattande tabulaturhäftena och -volymerna. En t-datering (Narr/5 typ III) förekommer dock mer än 6 månader tidigare i undersökningsmaterialet än i det enda belägget i jämförelsematerialet.

Beträffande återstående Vm (Narr/5 - MLO, Narr/6 - TORSHELLA, Narr/7 typ 05, 16 och 31, Narr/7 - IC typ 03) har tidigare belägg påträffats i jämförelsematerialet än i undersökningsmaterialet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att överensstämmelse finns mellan e-dateringar och tidigaste daterade belägg. Trots att underlaget för data i tabellen är litet, kan en tydlig tendens till tidigare belägg i jämförelsematerialet än i undersökningsmaterialet skönjas. Den i jämförelsematerialet påträffade tidigaste dateringen kan därför sägas överensstämma med eller vara något tidigare än e-dateringarna i undersökningsmaterialet.

Enligt Gerardy kan *terminus a quo* (förbrukningstidens början) fastställas med tillräcklig sannolikhet först med 10 daterade belägg för pappret ifråga. (Som förut nämnts räknas dateringar både i jämförelse- och undersökningsmaterialen som daterade belägg.) Eftersom det här påvisats, att överensstämmelse i stort råder mellan tidigaste daterade belägg i båda materialen - dock med undantag för t-dateringar - även vid ett mindre antal belägg än 10 i jämförelsematerialet, torde *terminus a quo* för Narr-Vm-papper kunna sättas till tidpunkten för det tidigaste daterade belägget, vare sig det ta befinner sig i jämförelse- eller i undersökningsmaterialet.

1.4 Relationen mellan explicita dateringar i undersökningsmaterialet och den i jämförelsematerialet belagda förbrukningstiden

I närmast föregående tabell förekommer 28 fall av belagda förbrukningstider med mer än ett daterat belägg i jämförelsematerialet. I 25 fall ligger e-dateringarna inom dessa eller skiljer på någon månad.

Markanta avvikelser visar Narr/7 typ 25 och 29, vilka har belagd förbrukningstid 1661:8-1663:7 resp. 1663.2-1663:6 men e-dateringar från 1667, dvs. 6 resp. 3 år senare än *terminus a quo*. En undersökning av övriga Narr-Vm ingående i källenheter innehållande dessa Vm visar, att båda Vm förekommer i samma källenheter. Dessutom förekommer tillsammans med Narr/7 typ 25 även typ 24, vilken har en belagd förbrukningstid 1662:11-1663:2.

Narr/7/GD har belagd förbrukningstid 1674:10-1675:7 men e-datering 1676:3, I samma källenheter som detta Vm förekommer även Narr/6 - TORSHELLA, vilket har belagd förbrukningstid 1675:2-1676:11.

Beträffande nämnda tre Vm föreligger alltså en bristande överensstämmelse (mer än ± 6 månader mellan belagda förbrukningstider och e-dateringar). Detta förhållande kan förklaras av att de sistnämnda enbart förekommer i tabulaturkällenheter.

Det kan därför konstateras, att e-dateringarna ligger inom den belagda förbrukningstiden utom i undantagsfall, vilka utgörs av dateringar i tabulaturkällenheter. Även vid belägg till antalet mindre än 10 och vid belagda förbrukningstider kortare än 4-5 år har detta förhållande i undersökta utsnitt av undersökningsmaterialet visats råda. Det vill därför synas, som om den för undersökningsmaterialet gällande användningstiden för visst Narr-Vm-papper omfattar den tidrymd, som erhålles när e-dateringar och belagda förbrukningstider sammanläs, även när denna understiger en generellt beräknad (lokal) förbrukningstid. Det skulle därför vara möjligt att precisera den tidrymd, under vilken källenheter nedskrivits till mindre än 4-5 år i de fall minst två daterade belägg från olika månader påträffats i något av undersöknings- eller jämförelsematerialet. Om dessa förutsättningar saknas måste man dock låta sig nöja med en generellt beräknad förbrukningstid, räknat från tidigaste daterade belägg. Att döma av relationen mellan längden av belagda förbrukningstider och antal Vm (se ovan 1.2) torde minst 75 % av Narr-Vm-papper med mindre än två daterade belägg falla inom en generellt beräknad förbrukningstid på 4 år.

1-5 Narr-Vattenmärken i notpapper

Av nedanstående översikt över notpapper med Narr-Vm framgår att antalet källenheter per Vm är ringa utom vid Narr/7 - EP=N och Narr/7 - IC=N. Det sistnämnda förekommer däremot i 48 källenheter, vilket placerar det som det utan tvekan mest frekventa enskilda Vm i hela undersökningsmaterialet. Daterade belägg i jämförelsematerialet av

Vm	Antal källenheter	Explicita dat.	antal	Dat. i jämf. material	antal
Narr/5=N typ 01	(1)	-		-	
Narr/7=N typ 02	(1)	-		-	
Narr/7=N typ 03	(1)	-		-	
Narr/7- AHB=N typ 04	(2)	-		-	
Narr/5 - AM=N typ 05	(1)	-		[1663:8]	(1)
Narr/7 - HG=N typ 06	(1)	[1681,1685]	(2)	-	
Narr/7 - EP=N typ 07	(4)	-		-	
Narr/7 - IC=N typ 08	(48)	1663-1666	(32)	-	

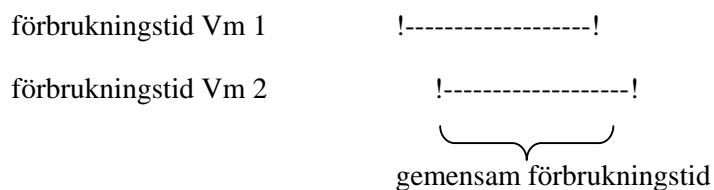
detta Vm saknas, däremot finns 32 explicita dateringar i undersökningsmaterialet, vilka fördelar sig på följande sätt:

1663 (19), 1664 (1), 1665 (11) och 1666 (1) (på papper med annat Vm). Förbrukningstiden är 4 år, varav huvuddelen faller inom de tre första åren, vilket ej överskrider en generellt beräknad förbrukningstid.

För övrigt saknas explicita dateringar och daterade belägg av notpapper med Narr-Vm utom i två fall, vilka dock ej kan tillmätas någon större betydelse: de explicita dateringarna för notpapper typ 06 befinner sig i två källenheter med utomsvensk proveniens, vilka därmed är uteslutna ur undersökningsmaterialet. Dateringen för notpapper typ 05 befinner sig i ett belägg bestående av ordinärt skrivpapper. Det kronologiska förhållandet mellan skrivpapper och notpapper är dock ej utrett, varför denna datering måste utnyttjas med stor försiktighet.

1.6 Avgränsning av kopieringstidrymd med hjälp av flera Narr-Vm

När papprens förbrukningstider belagts eller kan beräknas generellt, är det lockande att undersöka om inte en mer avgränsad sannolik kopieringstidrymd kan härledas i sådana källenheter, i vilka flera Narr-Vm-papper förekommer. En förutsättning är emellertid att käll-enheterna utskrivits av samma kopist och/eller vid samma kopieringstillfälle. Om två eller flera Narr-Vm-papper förekommer i källenheten, torde den sannolika kopieringstidrymden befinna sig i det tidsavsnitt, som är gemensamt i de aktuella Narr-Vm-papprens förbrukningstider:

I uppställningen nedan har belagda förbrukningstider angivits om dessa överstiger 4 år, i övriga fall har förbrukningstiden beräknats till 4 år. Som jämförelse har explicita dateringar i undersökningsmaterialet angivits med "e". Om datering återfinns enbart i tabula-turkällenheter har detta markerats med "e t". Av utrymmesskäl har ordet "typ" utelämnats i Vm-beteckningarna.

Narr/5 - MLO	1666:12-----1674:1
Narr/7 - PT	1671:8-----1684:1
	e 1 671
Narr/5 - PHO	1667:5----- 1671:5
Narr/5 - AD	1666:8 -----1670:8
	e 1667
Narr/5 - PQV	1679:9 -----1683:4
Narr/7 133	1679:7 -----1683:7
Narr/7 - PD 01	1679:11 -----1689:9
	e 1679:12
Narr/7 05	1662:5 -----1666:5
Narr/7 106	1663:2 -----1667:2
Narr/7 108	1663:2 -----1667:2
	e 1663
Narr/7 09	1676 8 -----1684:2
Narr/7 - PVL 03	1680:5 -----1684:5
Narr/7 26	1681:11 -----1685:11
	e t 1681:2-5
Narr/7 25	1661:8 -----1665:8
Narr/7 29	1663:2 ----- 1667:2
Narr/7 24	1662:11 -----1666:11
	<u>e t 1667</u>

Narr/7 29	1663:2-----1667:2
Narr/7 25	1661:8-----1665:8
	<u>e t 1667:7</u>
Narr/7 26	1681:11-----1685:11
Narr/7 133	1679:7-----1683:7
	e t 1681:2
Narr/7 40	1672:5-----1676:5
Narr/7 - IC 03	1669:10-----1673:10
	e 1672:4-8
Narr/7 106	1663:2-----1667:2
Narr/7 05	1662:5-----1666:5
	e 1663
Narr/7 108	1663:2-----1667:2
Narr/7 05	1662:5-----1666:5
	e 1663
Narr/7 GD	1674:10-----1678:10
Narr/6 – TORSHELLA	1675:2-----1679:2
	e t 1676:3
Narr/7 - IB	1668:8-----1672:4
Narr/7 23	1667:5-----1671 :5
	e t 1670:8
Narr/7 - IC 03	1669:10-----1673:10
Narr/7 40	1672:5-----1676:5
Narr/5 - MLO	1666:12-----1674:1
	e 1672:8
Narr/7 - PD 02	1679:8-----1686: 7
Narr/7 - PD 04	1679:8-----1685:5
Narr/7 133	1679:7-----1683:7
	e t 1681:12
Narr/7 - PVL 03	1680:5-----1684.5
Narr/7 09	1676:8----- 168422
	e t 1681:10

I de 16 fall där kombinationen flera Narr-Vm i samma källenheter och explicit datering förekommer, visar sig de gemensamma förbrukningstiderna sammanfalla med eller obetydligt avvika från explicita dateringar i 14 fall. Större avvikelser från den gemensamma förbrukningstiden visar ej oväntat de två "t-dateringarna" i källenheter innehållande Narr/7 typ 25 och 29. Därmed har visats att det är möjligt att precisera den sannolika kopieringstidrymden till mindre än 4 år med hjälp av den gemensamma förbrukningstiden för flera Vm, om de uppträder i samma källenheter. Om förbrukningstiderna däremot ej till någon del sammanfaller, torde sannolikheten vara mycket stor för att de olika delarna av källenheter kopierats vid olika tillfällen.

1.7 Sammanfattning av 1.1-6

- 1.1 Källanheterna i undersökningsmaterialet, vilket är ett tvärsnitt av DS, innehåller 222 olika Narr-Vm i skrivpapper och 8 Narr-Vm i notpapper. Dessa är fördelade i i huvudsak enstaka källanheter inom DS:s kronologiska ram (1649-1690).
- 1.2 En enl. Gerardy generellt beräknad förbrukningstid på 5 år överskrides i 14 fall av 108 belagda förbrukningstider i jämförelsematerialet. Detta beror i vissa fall på enstaka belägg i slutet av den belagda förbrukningstiden. Huvuddelen av de daterade beläggen återfinns som regel inom förbrukningstidens första hälft.
- 1.3 Tidigaste daterade belägg i jämförelsematerialet överensstämmer med eller är något tidigare än de explicita dateringarna i undersökningsmaterialet.
- 1.4 De explicita dateringarna i undersökningsmaterialet ligger på få undantag när (vilka huvudsakligen utgörs av dateringar i tabulaturkällanheter) inom den belagda förbrukningstiden.
- 1.5 I det enda fall explicita dateringar förekommer i notpapper med Narr-Vm överskrides ej en generellt beräknad förbrukningstid.
- 1.6 Om flera papper med Narr-Vm förekommer i samma källanhet, kan kopieringstidrymden avgränsas till den för de aktuella pappren gemensamma förbrukningstiden.

Trots att relativt få källanheter innehåller explicita dateringar, vilka kan jämföras med daterade belägg, synes följande slutsatser ha giltighet för föreliggande arbete:

- a) Papper som använts för att notera musik har synbarligen ej längre förbrukningstid än samma papper som använts till andra ändamål.
- b) Som "tumregel" för datering med hjälp av Vm har en enl. Gerardy beräknad lokal förbrukningstid på 4-5 år visat sig ha giltighet.
- c) Den belagda förbrukningstiden för papper i jämförelsematerialet, vilken ofta är kortare än 4 år, har visat sig vara giltig även för papper i undersökningsmaterialet med undantag för tabulaturkällanheter bestående av häften och volymer.
- d) Kopieringstidpunkten för källanheter bestående av stämmor och tabulaturer i form av lösa blad ligger med stor sannolikhet inom den belagda förbrukningstiden eller inom den för flera papper i samma källanhet gemensamma förbrukningstiden.

1.8 Regler för avgränsning av kopieringstidrymd

Med ledning av ovanstående slutsatser och med hänsyn till slaget av källenheter kan den tidrymd avgränsas, under vilken innehållet på Narr-Vm-papper i källenheter nedskrivits (kopieringstidrymden):

1. Kopieringstidrymd för källenheter bestående av separata blad (eller ark) anges på följande sätt:
 - 1.1 Om explicit datering finns, anses denna som kopieringstidpunkt för innehållet på papper, som bär dateringen.
 - 1.2 Om explicit datering saknas, anges
 - a) beräknad förbrukningstid för pappret enligt formeln *terminus a quo* (= tidigaste daterat belägg i jämförelse- eller undersökningsmaterialet) + 4 år, om denna underskrider den belagda förbrukningstiden, annars gäller denna.
 - b) belagd förbrukningstid (alltid inom parentes om belägg finns från åtminstone två olika månader). Inom denna tidrymd befinner sig med stor sannolikhet kopieringstidpunkten.
 - 1.3 Om flera Narr-Vm-papper i samma källenheter har beräknade förbrukningstider (eller belagda förbrukningstider i de fall dessa överstiger 4 år), som till någon del sammanfaller, anges den för dessa papper gemensamma förbrukningstiden. Inom denna befinner sig med stor sannolikhet kopieringstidpunkten.
2. Beträffande tabulaturhäften och -volym avgränsas kopieringstidrymden på följande sätt:
 - 2.1 Om källenheter innehåller papper med ett enda Narr-Vm och saknar explicit datering av den första eller den sista kompositionen däri, anges tidigaste daterade belägg som *terminus post quem* för nedskriften.

Om den första kompositionen är explicit daterad, anses detta datum som *terminus post quem* för nedskriften.

Om den sista kompositionen är daterad, anses detta datum som *terminus ante quem* för nedskriften av innehållet i källenheter.
 - 2.2 Om tabulaturhäfte eller -volym innehåller successiva lägg bestående av olika Narr-Vm-papper, betraktas dessa som enskilda källenheter, vilkas kopieringstidrymd avgränsas av tidigaste daterade belägg för de enskilda Narr-Vm-pappren eller av explicit datering enl. 2.1
 - 2.3 Om tabulaturhäfte eller -volym innehåller flera i varandra inskjutna lägg av Narr-Vm-papper, anges den sannolika kopierings-

tidrymden genom den för aktuella papper gemensamma förbrukningstiden (jfr 1.3).

Tidsperioderna anges med år och månadssiffra (t.ex. 1678:3-1680:5), varvid den exakta månadssiffran vid tidsperiodens hitre gräns måste betraktas som fiktiv ifråga om beräknade förbrukningstider. Den har dock utskrivits, eftersom den utgör ett ordningselement vid den kronologiska inordningen.

Kopieringstidrymderna redovisas i kap. V: Kronologisk förteckning över kopieringstidrymder i undersökningsmaterialet, vilket kan betraktas som sammanfattning för föreliggande arbete. Där i anges även de dateringar, som gjorts i Gru-66 för jämförelse.

Som ovan nämnts (IV.1.2) förekommer ca 85 Narr-Vm i undersökningsmaterialet, vilka ej belagts. I ett avsnitt skall källenheter innehållande sådana skärskådas. En möjlighet att inringa kopieringstidrymden för dessa är på grundval av de kopisters verksamhetstider, vilka kan bestämmas med ledning av kap. V.

Slutligen skall undersökas om kopieringstidrymderna stöder eller kullkastar Grusnicks slutsats att TN kan användas som dateringshjälpmedel i DS.

B. Tillämpning

2. Verksamhetstider för vissa stockholmskopister i Dübensamlingen

Nedanstående kronologiska förteckning över vissa stockholmskopisters verksamhetstider har uppställts med utgångspunkt från i kap. V angivna kopieringstidrymder. Den borte tidsgränsen utgörs av tidigaste daterade belägg för pappret resp. tidigaste explicit daterade komposition utskriven av kopisten. Den hitre tidsgränsen utgörs av den belagda (eller vid enstaka belägg) beräknade förbrukningstidens slut av kronologiskt senaste papper på vilket kopisten medverkat resp. av senaste explicita datering av komposition utskriven av kopisten.

Det bör observeras, att nedanstående verksamhetstider grundas på tidsbestämning av Narr-Vm-papper. Ingen hänsyn har här kunnat tagas till sådana fall, då kopisten förekommer på andra papper (inom samma källenheter eller i andra källenheter). Detta är givetvis en begränsning, eftersom det är möjligt att kopisten förekommer i källenheter, vilka har en kopieringstidpunkt som ligger utanför de här för kopisten angivna tidsgränserna. Om man bortser från denna begränsning gäller dock de här erhållna verksamhetstiderna för kopisterna även för källenheter, vilka ej skrivits på (belagda) Narr-Vm-papper.

I nedanstående förteckning anges efter verksamhetstiden och inom parentes antalet (delar av) källenheter utskrivna av kopisten på tidsbestämda papper. Denna siffra utgör ett mått på tillförlitligheten av tidsbestämningarna: ju flera kopieringstidrymder som bestämts för källenheter utskrivna av kopisten ifråga, desto noggrannare kan gränserna för kopistens verksamhetstid avgränsas.

Kopist	Verksamhetstid
GD	1649:5-1690:12
Anm.:	Tidigaste e-datering 1649:9, senaste e-datering 1690:2 Därav framgår att GD som kopist ej kunnat beläggas vid en tidigare tidpunkt än 1649 i undersökningsmaterialet.
B-Sthlm	1649:5-1655:2 (2)
Veni-kopisten	1651:12-1652:12 (3)
Kopist Gru Tafel 32	1662:10-1667:5 (1)
A-Sthlm	1663-1670:6 (10)
Anm.:	Det bör observeras att "A-Sthm" (Gru-64 s. 72) här uppdelats på A-Sthlm och K 2. Sannolikt representerar dessa pikturer emellertid två stadier av samma kopist. VMhs 22:11 [Ex: 2] med TN 342 kan med samma rätt tillskrivas både K 2 och A-Sthlm och markerar därmed övergången mellan de båda stadierna i kopistens piktur. Den sammanlagda verksamhetstiden blir då 1663-1686:11 (på Narr-Vm-papper). Enl. Gru-66 s. 115 [ist] „der Schreiber A-Sthm ... mit einer Ausnahme (TN 342 - wahrscheinlich späte Numerierung) nur von 1664-1667 nachweisbar, Deshalb muß angenommen werden, daß alle Werke, bei denen sich seine Handschrift findet, bis spätestens 1667 in der Sammlung waren.“ Grusnick förleds av detta antagande till en serie feldateringar. Mer därom nedan.
Marginal-kopisten	1663-1674:1 (12)
Kopist Gru Tafel 22	1665:2-1672:4 (2)
Anm.:	Enl. Gru-66 s. 137 är denna piktur „... nur für 1670/71 nachweisbar...“
Kopist Gru Tafel 20	1667:5-1670:5 (3)
K 2	1667:11-1686:11 (3)
Anm.:	Jfr A-Sthlm.
K 1	1672:8-1677:7 (11)
DBHa	1679:8-1686:7 (3)
Anm.:	Enl. Gru-66 s. 162 förekommer denna piktur „um1674/75 ... weder vorher noch nachher...“
GD-I	1679:8-1690:4 (8)
Kopist 44:9	1679:9-1679:12 (3)
Kopist Gru-66 s. 95	1679:9-1685:4 (3)
Anm.:	De tre källenheterorna utskrivna av denne kopist inordnas av Gru-66 s. 95 1664-65.
Kopist 1:6	1679:11-1689:4 (1)
K 3	(?) 1680:4-1684:4 (1)
Anm.:	Tidsbestämningen av pappret osäker.
DBHc	1680:5-1689:2 (2)
DBHb	1681:11-1690:11 (16)
DBHd	1686:1-1687:1 (1)
DBHe	1688:9-1689:1 (4)
Kopist Gru Tafel 33	1690:1-1694:1 (1)

Verksamhetstiderna för kopisterna **K 4** och **K 5** har ej kunnat bestämmas på grundval av papprens förbrukningstider: De kan sannolikt ej förläggas tidigare än 1680-talet, möjligen först på 1690-talet.

K 4 förekommer i undersökningsmaterialet i fem källenheter (VMhs 31:23, 38.2, 46:3, 45:16, 41:21), i de båda sistnämnda på papper med Vm Narr/7 typ 113 (ej belagt) i växling med Vm 7 prov/AJ - CDG.

K 5 förekommer i undersökningsmaterialet i 13 källenheter, varav 9 på papper med Vm Narr/7 - EP typ I (ej belagt).

Kopist 6:24 har enbart skrivit tilläggsstämmor (mest teorbastämmor till VMhs 25:4, 46:24 och 66:4 på papper med Vm Narr/7 - EP=N (ej belagt). Eftersom en komposition av Geist ingår bland dessa källenheter, kan verksamhetstiden ej sättas tidigare än 1670.

Omslagskopisten förekommer på papper belagda 1666:12-1682:8. Eftersom kopisten enbart skrivit titlar på omslag, vilka ej bär notskrift och han ej kan påvisas ha kopierat musik, synes det troligt att han ej är att anse som kopist i DS. Han synes i stället ha försett källenheter med omslag efter samlingens fullbordande, antagligen i Stockholm, eventuellt först sedan samlingen nått Uppsala. Därvid har han utnyttjat papper som även förekommer i DS, sannolikt genom att taga det från oskrivna blad i källenheter.

3. Ej belagda Narr-Vm

Som tidigare nämnts har ca 85 Narr-Vm i skrivpapper ej kunnat beläggas i jämförelsematerialet eller i daterade belägg i undersökningsmaterialet. Till detta finns flera orsaker:³

1) Pappret och därmed Vm är alltför fragmentariskt för att med rimlig arbetsinsats kunna identifieras i jämförelsematerialet. Detta gäller i synnerhet Vm i kvarto-ark, där endast undre hälften av figuren återstår (kåpans bjällerkrans med den påhängda "4:an" och de tre ringarna) och när inga bimarcken finns. Den del av figuren som dock återstår är emellertid tillräcklig för att göra det möjligt att hänföra Vm till grupperna Narr/5 eller Narr/7. Detta förhållande gäller:

Narr/5 typ XI, XIV-XV,

Narr/7 typ 58, 95, 114-115, 118 a-b, 119 a-b, 129, 135.

Också när endast överdelen av figuren återstår försvåras identifieringen av Vm. Även i detta fall kan Vm hänföras till grupperna Narr/5 eller Narr/7.

Detta förhållande gäller:

Narr/5 typ X,

Narr/7 typ 52, 96, 100, 117, 120-121.

³ I det följande hänvisas till berörda Vm och källenheter i Bilaga I och II.

Med hjälp av kopisternas verksamhetstider torde det vara möjligt att tidfästa nedskriften av åtminstone delar av berörda källenheter.

- 2) En annan anledning kan vara att papprets förbrukningstid ligger helt utanför den här valda tidsperioden (1649-1690), i synnerhet utanför dess hitre gräns. Det är mindre sannolikt att notpikturer, vilka givits specialbeteckningar i detta arbete, återfinns på sådana papper, möjligen med undantag för DBH-gruppen.

Hit torde kunna räknas:

Narr/7 typ 06, 17, 18?, Narr/7/AJ - AI, Narr/7/AJ - CDG, Narr/7/HG typ 02, Narr/7 - AI, Narr/7 - EP typ I?, V och VII.

- 3) Pappret har sannolikt ej brukats i Stockholm och återfinns därför ej i jämförelsematerialet. Detta torde vara fallet när notpiktur på sådana papper ej kan tillskrivas stockholmskopister enligt ovan kap. 1.6 anförda kriterier. I detta fall finns anledning att förmoda kontaktbelägg, Hit hör:

Narr/5 typ II	kopist: Befastru ⁴
Hit torde även höra:	
Narr/5 typ IX	kopist: "fremd" enl. Gru-66 s. 83 ⁵
Narr/5 typ XII	I den enda källan, i vilken detta Vm ingår, finns tre Vm, ett därav med kopist GD, övriga två med kopist Anon
Narr/5 - BD form A II-III	Detta Vm förekommer i två källor (VMhs 69:6 och 69:6a). „Die Notenschrift beider Manuskripte stimmt überein“ enl. Gru-66 s. 116. Av outgrundlig anledning tillfogar Grusnick „Außerdem findet sich bei 69:6a ein Wasserzeichen, das nur bis 1667 vorkommt.“
Narr/5 - MG	kopist: "fremd" enl. Gru-66 s. 100
Narr/5 - ND(?)	kopist: "Dresden" enl. Gru-66 s. 83
Narr/7 typ 49	kopist: Anon
59	kopist: Anon
60a	kopist: Anon
75	kopist: "fremd" enl. Gru-66 s. 78
Narr/7 typ 87, Narr/7/BI (i samma källan)	2 kopister "fremd" enl. Gru-66 s. 123
Narr/7 typ 118a	kopist: Anon

⁴ Detta Vm återfinns i källor utslutna ur undersökningsmaterialet i kap. I-4.3 och bör därför ej ingå i Bilaga I-II, där det av misstag införts.

⁵ "Fremd" innebär enligt muntligt meddelande från Grusnick enbart "anonym", ej ställningstagande för eller emot attribution av notpikturen till svensk resp. utomsvensk kopist.

Narr/7/AJ - IV	kopist: Anon
Narr/7 - RB(?)	kopist. "fremd" enl. Gru-66 s. 123
Narr/7 - ej avläsbart motmärke	kopist. "fremd" enl. Gru-66 s. 89

4) Pfliegergruppen

På denna plats måste stämuppsättningar innehållande A. Pfligers kompositioner tagas upp till behandling, både med avseende på proveniens och tidsbestämning.

Den största gruppen stämuppsättningar utskrivna av en enhetlig kopistgrupp (med undantag av källenheter kopierade av GD) är Pfligers evangelieårgång VMhs 72-74 (jfr Gru-66 s. 125 f.). Denna omfattar 75 verk och "die Stimmensätze sind einheitlich von mehreren Schreibern geschrieben" (Gru-66 s. 126). "Außer dem Evangelien-Jahrgang gibt es noch 5 andere Werke Pfligers in der Sammlung, die dieselbe Handschrift aufweisen..." (ib. Jfr även Gru-66 not 126.) Dessa notpikturer har ej påträffats i samband med kompositioner av andra tonsättare än Pflieger och antages därför av Grusnick tillhöra kopister ej verksamma i Stockholm (jfr Gru-66 not 120).

De i evangelieårgången och de övriga fem verken ingående Narr-Vm på papper med Pfliegergruppens notpikturer omfattar:

Narr/7 typ 102	(belagt i Sthlm	1667:9-1678:3)
Narr/7 typ 103	(-"-	1670:8-1672:2)
Narr/7/IB	(-"-	1667:11-1669:2)
Narr/7 – FLB	(-"-	1668:3-1671:7).

Dessa Vm förekommer enbart i källenheter innehållande Pfligers kompositioner. Detta förhållande innebär otvivelaktigt att Grusnicks antagande om utomsvensk kopieringsort är riktigt, trots att pappren belagts i det i Stockholm utskrivna jämförelsematerialet. Därför kan ej alltför stor vikt läggas vid de för Stockholm belagda förbrukningstiderna för pappren. Dessa omfattar dock en begränsad tidrymd med en gemensam förbrukningstid i Stockholm ca 1668-1671, något som i viss mån stöder Grusnicks uttalande „Somit kann es keinen Zweifel daran geben, daß A. Pfligers Evangelien-Jahrgang 1668 in Dübens Händen war.“ (Gru-66 s. 126.)

I nämnda källenheter förekommer även Narr-Vm, vilka ej belagts. I den mån stockholmskopister ej uppträder på sådana papper finns starka skäl att hänföra pappren till grupp 3.

Detta gäller papper med Vm

Narr/7 typ 60b

Narr/7 typ 101

Narr/7 typ 130

Narr/7 typ 131.

I en källenheter i evangelieårgången (VMhs 72:12) förekommer även i piktur tillhörande Pfliegergruppen Vm Narr/5 - AD (belagt i Stockholm 1666:8-1669:8).

Pappret i denna källenheter kan därför föras till grupp 3, trots att papper med identiskt Vm bevisligen även använts av stockholmskopisten GD i två tabulaturkällenheter (VMhs 86:15 och 86:67),

I VMhs 31:1 (kopist "fremd" enl. Gru-66 s. 127) förekommer två Vm:

Narr/7 - PB typ 01 (ej belagt) samt

Narr/7 - PT (belagt i Stockholm 1671:8-1684:1). Detta Vm förekommer även i IMhs 3:17a (kopist anonym).

Det synes sannolikt, att åtminstone Narr/7 PB typ 01 bör föras till grupp 3.

På grund av att de belagda förbrukningstiderna för papper innehållande A. Pfligers verk är koncentrerade till tidsperioden ca 1668-1671 synes det sannolikt, att även ej belagda Vm i källenheter utskrivna av kopistgruppen Pflieger resp. kopistgruppen Gru-66 not 126 har förbrukningstider, som nära sammanfaller med dessa.

5) Stockholmskopister har haft tillgång till andra papper än de i jämförelsematerialet belagda.

I den mån kopisternas verksamhetstider är kända kan sådana papper i aktuella källenheter ungefärligen tidsbestämmas.

Hit hör:

Narr/5 typ V, XIII

Narr/5/DD?

Narr/5/RB

Narr/5 - BD form A

Narr/5 - PBD

Narr/7 typ 01, 02a, 07, 34, 36, 41, 45, 47, 50, 51, 55, 57, 64,
69?, 73, 78, 86, 88?, 97, 110, 113, 122, 124, 134

Narr/7/GC

Narr/7/HG typ 01

Narr/7/HG - PB

Narr/7/RH

Narr/7 - IDE

Narr/7 - PM typ II

Sannolikt hade dessa papper kunnat beläggas, om ytterligare en

eller ett par arkivserier - kanske med mer utpräglad "borgerlig" karaktär - hade valts som jämförelsematerial. Eftersom det emellertid är mycket tidsödande att dels leta fram en serie, som motsvarar ovan ställda krav på jämförelsematerial och dels undersöka den och antalet Vm dessutom uppgår. till endast 36, har författaren avstått från detta företag med hänsyn till det relativt ringa utbytet i förhållande till tidsinsatsen.

6) Narr-Vm i notpapper

Som tidigare nämnts har förbrukningstiden kunnat bestämmas för endast ett notpapper med Narr-Vm (Narr/7 - IC=N) med hjälp av explicita dateringar i undersökningsmaterialet. I jämförelsematerialet, som består av ordinärt skrivpapper, har inga säkert daterade belägg, för Vm i notpapper påträffats.

På samma sätt som skett med skrivpapper innehållande Narr-Vm, kan notpapper innehållande Narr-Vm granskas med hänsyn till papprets användning i Stockholm, något som framgår av notpikturerna i källanheterna. Om dessa notpikturer kan tidsbestämmas, kan kopieringstidrymden för källanheterna avgränsas.

Följande notpapper har använts av stockholmskopister:

Narr/7=N typ 02

Narr//5/AM=N typ 05

Narr/7 - EP=N typ 07.

Om stockholmskopisters notpikturer ej återfinns på notpapper, finns anledning att förmoda att sådana källanheter har utomsvensk proveniens. Detta gäller:

Narr/5=N typ 01

kopist "Dresden" enl. Gru-66 s. 82

Narr/7=N typ 03

kopist "fremd" enl. Gru-66 s. 99

Narr/7 - AHB=N typ 04

Anm.: Detta papper förekommer i två källanheter VMhs 54:11 (kopist "fremd" enl. Gru-66 s. 109) och VMhs 3:9 (violetta-st kopierad av GD). Sannolikt har GD tagit detta kvarto-ark från källanheten 54:11 och använt det till källanheten 3:9, vilken i övrigt kopierats av honom.

Narr/7/HG=N typ 06

två anonyma kopister.

4. Kopieringstidrymd för kompositioner utskrivna av stockholmskopister på papper med ej belagd förbrukningstid

Med hjälp av de enl. ovan kap, IV.2 bestämda verksamhetstiderna för vissa stockholmskopister kan (delar av) källenheter på följande papper tidsbestämmas (med de reservationer som tidigare anförts). Som föremål för sådan tidsbestämning kommer grupperna 1) och 5) samt 6) i kap. IV.3 ifråga. Som jämförelse anges tidsbestämningar enl. Gru-66. I övrigt hänvisas till specifikationer i Bilaga. I. Rörande förkortningar hänvisas till förkortningslistan i inledningen till denna bilaga.

Kopist GD (verksamhetstid 1649:5-1690:12)

Om enbart GD uppträder som kopist i viss odaterad källenheter och hänsyn ej togs till egenheter i dennes piktur eller till andra dateringshjälpmedel än pappersdata, blir resultatet en presumtiv kopieringstidrymd på över 40 år.

Tryckåret för förlagor i tryck kan dock i vissa fall medverka till att den bakre tidsgränsen för kopieringstidrymden kan flyttas fram. Detta gäller följande verk:

IMhs

8:16 J.H. SCHMELZER, Sonata duodecima (ur Sacro-profanus concentus tr. 1662)
(tab) Vm: Narr/7 typ 01

VMh s

10:19 G. CARISIO, Jesu dulcis memoria (tr.1664) = 81:154 TN 480
(st) Vm: Narr/7 typ 78
Gru-66 s. 106: 1665

Anm. Gru-66 vill i not 75 låta påskina att bc-st skulle ha kopierats senare än övriga två st i källenheter. Detta förefaller föga sannolikt, eftersom alla tre st har samma Vm.

IMhs

10:14 ANONYM, Pavane [a-moll] (tr.1670)
(tab) Vm: Narr/7 typ 52

11:26a J. PEZELIUS, Sonator ur Hora decima (tr. 1670)

11:26d ANONYM, [Svit, C-dur]
(trb I-st) Vm. Narr/7/GC

Om GD emellertid utskrivit del av källenheter tillsammans med annan tidsbestämd kopist, kan motsvarande precisering av kopieringstidrymden göras. Detta gäller:

GD + K 1 (verksamhetstid 1672:8-1677:7)

IMhs

1:11 H. GROH, [Svit, e-moll]
(vl I-st) Vm: Narr/7 typ 45

Anm.: Möjligen har denna svit ingått i Grohs Tafel-Ergötzung. Jfr E.-H. Meyer, Die mehrstimmige Spielmusik s. 209: „Heinrich Groh (2. Hälfte des 17. Jahrhunderts) Tafel-Ergötzung (12 Suiten). Marburg? 1676: Verschollen“.

På papper med identiskt Vm har GD skrivit bc-st [ex. 1] till

VMhs

26:7 C. GEIST, Orietur sicut sol salvator = 84:44 TN 431
vilken därmed kan föras till samma tidsperiod.

IMhs

8:25 J(?) A.STRUNCK, Sonata [d-moll]
(st) Vm: Narr/7 typ 51
11:26a J. PEZELIUS, Sonata ur Hora decima (tr. 1670)
11:26d ANONYM, [Svit, C-dur]
(st) flera cornetto I-st Vm Narr/7 typ 55

Anm.: Jfr ovan

11:27 ANONYM Sonatella [C-dur] Kopist: GD
11:27a ANONYM, samma Sonatella [G-dur] Kopist: K 1
(st) med vissa undantag
Vm: Narr/7 typ 56

GD + K 3 (1680:4-1684:4)

VMh s

3:9 P.F. BENDICTUS, O Jesu mi o candor lucis (tr. 1673)= 85:91
(st) vok-st [ex. 1], vl I-II, vla IV
Vm: Narr/7/IG typ 01
Gru-66 s. 165: 1675

Anm.: Tidsbestämningen av K 3:s verksamhetstid är osäker.

Enbart GD har kopierat delar av källenheter med följande Narr-Vm vilka ej belagts

Narr/5 typ V, typ X, typ XV

Narr/5/RB

Narr/7 typ 02a, typ 50, typ 58, typ 73, typ 86, typ 95-96, typ 97, typ 110, typ, 114-115,
typ 118b, typ 120, typ 129, typ 134-135

Narr /7/RH

Narr/7 - IDE

Källenheter kopierade av övriga tidsbestämda stockholmskopister

A-Sthlm (1663-1670:6)

VMhs

42:22 J. ST, Kommt ihr schnöden Adams Kinder (st) Vm: Narr/7 typ 41
Gru-66 s. 116: 1667

Imhs

3:7a K. FÖRSTER, Sonata [B-dur] = 3:9b
(st) bc [ex.1]
Vm: Narr/7 typ 47

Veni-kopisten (1651:12-1652:12)

VMhs

- 38:20 ANONYM, Benedicam Dominum TN 235
 (st) Vm- Narr/5 - PBD
 Gru-66 s. 69: ca 1651

K 2 (1667:11-1686:11)

VMhs

- 22:11 K. FÖRSTER, O plausus orantes TN 342
 [Ex. 2] (st) vl I
 Vm: Narr/5 typ XI
 Gru-66 s. 120: 1668

DBHb (1681.11-1690:11)

Vm. Narr/7/HG - PB

Vmhs

- 86:52 A. HAMMERSCHMIDT, Meinen Jesum lass ich nicht (tr. 1658/59)
 (tab)

- 82:24 W.C. BRIEGEL, Schmecket und sehet (tr. 1680)
 (st) A rip [övriga st saknas]

- 82:26-27 W.C. BRIEGEL, Fürchtet den Herrn [slutet]
 W.C. BRIEGEL, Drei schöne Dinge sind
 (tab) f. 20-23

På samma papper men av annan kopist har skrivits

VMhs

- 54:4 D. EBERLIN, Ich kann nicht mehr ertragen
 (st) tit-bl/bc

Källenheter kopierade på ej tidsbestämt papper av tidsbestämt Narr-Vm-papper av ej tidsbestämd stockholmskopist**K 4** (1680-90-tal?)

Vm: Narr/7 typ 113

VMhs

- 45:18 ANONYM, O süsßer Tag nun wird der Geist
 (st) utom violone, bc
- 46:3 W.C. BRIEGEL, Singet fröhlich Gott (förkortad version av 82:20)
 (st) utom vla I-II, violone
- 46:21 ANONYM, Wer will uns nun scheiden
 (st) utom vla I, violone, teorba, bc

K 5 (1680-90-tal?)

Vm: Narr/7 - EP typ i (ej belagt) delar av

VMhs

- 1:14, 4:7, 10:5a, 10:8, 11:17a, 38:2, 41:15, 42:6, 46:8, 51:11, 67:24 (se Bilaga I)

Vm: Narr/7/AJ - CDG (ej belagt)

VMhs

- 67:26 ANONYM, Hinweg mit aller Eitelkeit
 (st) utom S, vl II, bc [ex. 2]

Till denna grupp hör även källenheter med följande Vm:

Narr/5 typ XIII

Narr/5/RB

Anm.: „Das Wasserzeichen (Narr/RB) weist auf 1665 hin“ anger Gru-66 s. 94 av obekant anledning.

Narr/7 typ 06-07, 36, 64, 69, 100, 119b, 121-122

Narr/7/AJ - AI

Narr/7/HG typ 02

Narr/7=N typ 02

Narr/7 - EP=N typ 07

En anledning till att kopisterna ej tidsbestämts är att notpikturerna i denna grupp ej har granskats tillräckligt noggrant i syfte att identifiera dem. Det är därför sannolikt, att en närmare granskning av dem skulle kunna leda till en avgränsning av verksamhetstiden för åtminstone några kopister med hjälp av Vm. Detta gäller speciellt kopister av tabulaturkällenheter, vilka ej särskilt undersökts i föreliggande arbete, eftersom en sådan undersökning trots allt måste anses ligga i periferin för arbetet.

På indirekt väg kan dock *terminus post quem* för nedskriften av somliga källenheter anges. Därmed kan även en ungefärlig gräns för kopistens verksamhetstid liksom även för papprets användningstid anges. Detta gäller kompositioner komponerade av C. Geist, utskrivna av honom själv eller av andra stockholmskopister. Eftersom Geist-kompositioner i DS nästan undantagslöst har komponerats i Stockholm, kan år 1670, då Geist kom till Stockholm, sättas som *terminus post quem*.

Detta förhållande föreligger vid

Narr/7 typ 06, Kopist 25:12, Kopist 6:13

VMhs

25:12	C. GEIST, Exaudi Deus orationem (st) bc [ex. 1-2]	Kopist: Sthlm	TN 435
53:3	S. CAPRICORNUS, Der gerechten Seelen (st) utom teorba [ex. 1-2], bc [ex. 2]	Kopist = 25:12	

Samma kopist har här medverkat vid utskriften av stämmor till två verk, varav ett av Geist. År 1670 kan sannolikt sättas som *terminus post quem* för både kopisten och pappret.

På papper med samma Vm men med annan kopist har skrivits

VMhs

6:13	D. BUXTEHUDE, Jesu meines Lebens Leben (st) fl	Kopist: Sthlm	TN 416
9:21	S. CAPRICORNUS, Jesu benigne (st) fl I-II	Kopist: 6:13	TN 361

Narr/7 - EP=N typ 07, Kopist 46:24

VMhs

25:4	C. GEIST, Altitudo quid hic jaces (st) teorba	Kopist= 46:24	TN 510
------	--	---------------	--------

- 46:24 ANONYM, Wohl dem der ein tugendsam Weib hat TN 286
 (st) v1 I-II [ex. 2], teorba Kopist: Sthlm
 66:4 J.H. SCHMELZER, Venito ocyus
 [Ex. 2] (st) teorba Kopist= 46:24

Samma kopist har medverkat vid utskriften av tre verk, varav ett av Geist autogr. (dat 1670:12); till ett annat finns en utskrift av Geist (dat. 1669:1). År 1670 kan sannolikt sättas som *terminus post quem* för både kopisten och pappret.

På papper med samma Vm men med annan kopist har skrivits VMhs

- 41:1 ANONYM, Ecce cor meum
 (st) v1 II

Sammanfattningsvis måste konstateras att den tidrymd, under vilken ett visst ej belagt Narr-Vm-papper använts, har avgränsats endast i 10 fall utifrån tidsbestämda stockholmskopisters verksamhetstider. Därmed kan ytterligare ett fåtal källenheter (eller delar därav) med samma papper men med andra (ej tidsbestämda) kopister tidfästas. Detta blygsamma resultat beror delvis på att identifiering av stockholmskopister och en sorgfällig undersökning av viss notpikturs förhållanden i flera källenheter ej genomförts, eftersom detta kan anses ligga vid sidan om huvudundersökningen (jfr kap. I.6).

Med hjälp av dessa kopisters verksamhetstiden är det dock möjligt att göra motsvarande avgränsningar av kopieringstidrymden för källenheter innehållande ej tidsbestämda Vm med andra motiv än Narr med den reservationen, att kopisten kan uppträda tidigare eller senare på sådana papper än på Narr-Vm-papper.

5. Relationer mellan olika kopieringstidrymder inom samma källenheter respektive mellan olika källenheter innehållande samma komposition

Dateringsmetoden medför automatiskt att de olika kronologiska skikten i samma källenheter samt tidsrelationerna mellan flera stämuppsättningar av samma komposition eller mellan stämuppsättning och tabulatur till samma komposition blottas:

Både Krummacher och Grusnick har behandlat frågan om tidsförhållandet mellan stämuppsättningar och tabulaturer till samma komposition. Krummacher anser att „Der Schriftbefund legt eher primären Rang der Stimmen nahe" (op. cit. s. 137) och Grusnick "daß Stimmen

und Tabulaturen in der Regel von derselben Zeit sind..... Für die späteren Jahre, etwa 1675-1687, muß man allerdings feststellen, daß Düben häufiger Tabulaturen nachgeschrieben hat" (Gru-64 s. 80). Sammanställningen nedan bygger på kopieringstidrymder enligt kap. V. Den innehåller därför enbart parallellkällor till samma komposition eller olika kronologiska skikt av samma källanhet kopierade på Narr-Vm-papper. Materialet blir med nödvändighet ej speciellt omfattande men rymmer dock ett 30-tal fall av konkordanser mellan stämuppsättning (här räknas enbart huvudmaterial) och tabulatur. En viss snedvridning av bilden beror på att ibland endast en (senare) stämuppsättning eller tabulatur av två eller flera källor till samma komposition innehåller Narr-Vm-papper och därför förtecknats här. Därför inträffar ibland att en tabulatur har tidigare kopieringstidrymd än en viss stämuppsättning till samma komposition. Detta är emellertid undantagsfall. Nedanstående uppställning är kronologisk. Kopieringstidrymder anges enl. kap. V. Konkordanser markeras med "+" före signum.

VMhs

+ 19:13	G. DÜBEN, Veni sancte spiritus tab, vok-st, bc instr-st	Dat. 16.5 1651 1651:12-1652:12
53:10:6	G. CARISSIMI, Salve rex Christe (st)	1651:12-1655:12 (-1652:12)
11:20	Samma verk (st)	Dat. 1665
+ 53:10:12	G. CARISSIMI, Simile est regnum (st)	1651:12-1655:12 (-1652:12)
12:2	Samma verk (tab)	1661:3-1665:3 (-1661:8)
53:10:1	G. CARISSIMI, Omnes gentes gaudete (st)	1651:12-1655:12 (-1652:12)
11:15	Samma verk (st) utom bc	Dat. 1664
53:10:21	G. CARISSIMI, Veni sponsa Christi (st)	1651:12-1655:12 (-1652:12)
12:6	Samma verk (st) A, T II, B, bc S I-II, T I	1657:2-1661:2 (-1660:7) 1663-1666
+ 53:10:20	G. CARISSIMI, Insurrexerunt in nos	
+ 53:10:19	G. CARISSIMI, Emendemus in melius (st)	1651:12-1655:12 (-1652:12)
83:13, 83:13a	Samma verk (tab)	1675:2-

	VMhs		
+	45:5	G. COCCI, O pulcherrima (st) utom tilläggsstämmor	1662:9-1666:9 (-1663:2)
	86:62/63	Samma verk (tab)	1680:7-1684:7 (-1600:8)
	IMhs		
+	11:15	ANONYM, Sonata [D-dur] (st) (tab)	Dat. 1663 [1667]
	VMhs		
	41:12	C. BERNHARD, Fürchtet euch nicht (st) utom bc [ex. 2] bc [ex. 2]	Dat. 1663 1673:11-1677:11 (-1674:5)
	40:4	ANONYM, Deus qui sedes super trorum (st) utom tit-bl/bc [ex.1], bc [ex.2], violone bc [ex.2]	1663-1666 1688:6-1690:12
+	81:84	ANONYM, Heu mihi Domine (tab)	1663:11-1667:11 (-1664:11)
	41:19	Samma verk (st) utom B, bc	1667:5-1671:5 (-1670:5)
	44:9	ANONYM, 2 Arien bey einem Begräbnis (tab) till båda, S till båda (tab) ritornell till Warum soll (st) S/bc (Nun gute Nacht), S/bc med ritornell. (Warum)	1664:3-1660:3 (-1667:11) 1676:9-1680:9 (-1679:8)
	18:24	"Så hav god natt" (st) B	1679:9-1683:9 (-1679:12) 1681:4-1685:4
+	38:13	ANONYM, Beati omnes (st) vl S, A I-II A [ex 1], T, violone, bc [ex.2]	1664:3-1668:3 (-1667:11) 1675:2-1679:2 (-1676:11)
	86:21	Samma verk (tab)	1676:9-
	42:14	ANONYM, In te Domino speravi (st) utom vla V, be [ex.1-2] bc [ex.2]	Dat. 1665 1688:6-1690:12
	2:3	V. ALBRICI, Si vivo mi Jesu [Ex.1] (st) S I-II, T bc [ex.2]	Dat. 1665 1679:11-1689:4
+	83:77	ANONYM, Lauda anima mea (tab)	1666:12-1674:1
	43:6	Samma verk (st) utom omslag	1673:11-1677:11 (-1674:5)
+	11:18	G. CARISSIMI Parce heu, parce jam (tab) [Ex.1] (st) utom bc	1666:12-1674:1 1675:2-1679:2 (-1676:11)
	85:30	Samma verk (tab)	1675:2-1679:2 (-1676:11)
+	82:2:3	V. ALBRICI, Amo te laudo te (tab)	1666:12-1674:1
	47:4	Samma verk (st) utom violone	1674:4-1678:4 (-1675:12)

	VMhs		
+	82:2:7	G. BART, Mundi delitiae valete (tab)	1666:12-1674:1
	3:4a	Samma verk (st)	1675:2-1679:2 (-1676:11)
+	83:60a-b	S. CAPRICORNUS, Zwei Lieder von dem Leyden (omslag/tit-bl) (tab)	Dat. 1667 [1667]
+	86:53	S. CAPRICORNUS, Miserere mei Deus I (tab)	[1667]
	10:6	Samma verk (st) vok-st, vla I-IV	1668:8-1672:8 (-1672:4)
	19.4	G. DÜBEN, Ein getreues Herze wissen (tab) (st) S, vl I-II	Dat. 1667 1674:4-1677:8
	10:15	S. CAPRICORNUS, Tibi tibi Domino (st) bc/tit-bl/omslag	Dat. 1668
	86:55	Samma verk (tab)	1669:11-1673:11 (-1673:5)
	12:17	D. DANIELIS, Salve mi Jesu [Ex.2] (st) bc [ex.2] övriga st	1668:8-1672:8 (-1672:4) 1679:7-1683:7 (-1682:8)
	32:13	S. PRUCHNER, Laudate pueri Dominum (st) utom S och vl II [ex.2], brazzia I [ex.2], violone, bc, omslag S och vla II [ex. 2]	1668:8-1672:8 (-1672:4) 1679:7-1683:7 (-1682:8)
	85:23a	A. PFLEGER, O divini amor numinis (tab)	1668:8-
	31:19	Samma verk (st) be [ex.2]	1679:11-1689:4
	83:38	S. CAPRICORNUS, Da mihi Domino Deus meus (tab)	1669:8-
	9:10	Samma verk (st) vl II, vla. I-II	1680:8-1685:4
	84:58	S. CAPRICORNUS, Judica Domino (tab)	1671- (-1674:1)
	10:1	Samma verk (st) bc	1673:11-1677:11 (-1674:5)
	6:13	D. BUXTEHUDE, Jesu meines Lebens leben (st) bc [ex.2]	1672:9-1674:5
	82:37:1	Samma verk (tab)	1680:8-1685:4.
	82:37:6		
+	54:17	C. GEIST, Domine qui das salutem II (st)	Dat. 1672:8
	84:15	Samma verk (tab)	1672:9-1674:5
+	54:16	C. GEIST, Domine in virtute tua (st)	1672:8
	84:16	Samma verk (tab)	1672:9-1674:5

VMhs		
+ 32:11	D. POHLE, Nur in meines Jesu Wunden (st) utom bc [ex.2]	1672:9-1674:5
	bc [ex.2]	1579:11-1689:4
82:42:20	Samma verk (tab)	1681:10 -
40:6	C. PETER, 2 Arien auf Osterfest (tab)	1672:9-1676:9 (-1675:2)
	(st) vla III-IV	1672:9-1676:9 (-1675:5)
85:91	P.F. BENEDICTUS, O Jesu mi o candor (tab)	1674:8-1677:11 (-1675:2)
3:9	(st) vla III	1675:2-1679:2 (-1676:11)
25:2	C. GEIST, Alleluja absorpta est mors [Ex.1] (st) b	1675:2-1679:2 (-1676:11)
84:68	Samma verk (tab)	1676.3-1679:2
+ 29:9	H. DUMONT, Domine Deus meus [Ex.1] (st)	1675:2-1679:2 (-1676:11)
85:28	Samma verk (tab)	1675:2-1679:2 (-1676:11)
85:29	H. DUMONT, O Domine Deus meus (tab)	1675:2-1679:2 (-1676:11)
29:15	Samma verk [Ex.1] (st) bc	1675:2-1679:2 (-1676:11)
	[Ex.2] (st) B utan text	1688:6-1690:12
+ 40:7	ANONYM, Diligam te Jesu (tab)	1675:12-1679:12 (-1678:3)
	[Ex.2] (st) vl I-II	1682:1-1686:1 (-1682:5)
	[Ex.1] (st)	1692:2-1696:2
+ 45:6	ANONYM, Quid mihi o bone Jesu (tab)	1675:12-1679:12 (-1678:3)
	(partitur, st)	1682:1-1686:1 (-1682:5)
+ 31:12	A. PFLEGER, Laetatus sum in his (st) utom bc [ex.1-3]	1676:8-1684:2
85.39	Samma verk (tab)	1679:7-1681:12
+ 86:27	S. CAPRICORNUS, Crescite et multiplicare (tab)	1676:9-
9:8	Samma verk (st) utom vl 1	1678:5-1682:5 (-1678:8)
+ 25:11	C. GEIST, Emendemus in melius (st) utom violone, bc [ex.1-2]	Dat. 1676:9
86:19	Samma verk (tab)	Dat. 1676:9
27:2a	M. HAHN, Meine Sünden sind schwer übergross (tab)	1678:5-1682:5 (-1678:8)
	(st) bc	1682:1-1686:1 (-1682:5)
21:14	K. FÖRSTER, Così va che serve donna (st) utom S/bc, B	1678:5-1682:5 (-1678:8)
38:8	Samma verk (st) bc	1679:9-1683:9 (-1682:11)

VMhs		
+ 3:7	M. BENEDICTUS, O anima jam veni (st) utom bc	1679:7-1683:7 (-1682:8)
85:41	Samma verk (tab)	1679:7-1681:12
+ 31-14	A. PFLEGER, Laudate Dominum II (st)	1679:7-1683:7 (-1682:8)
85:38	Samma verk (tab)	1679:7-1681:12
+ 31:13	A. PFLEGER, Lauda Jerusalem (st) utom B solo, S rip	1679:7-1683:7 (-1682:8)
85:37	Samma verk (tab)	1679:7-1681:12
+ 38:1	D. BUXTEHUDE, Accedite gentes (st) utom bc [ex.3]	1679:7-1683:7 (-1682:8)
82:34	Samma verk (tab)	1679:7-1683:7 (-1682:8)
+ 3.8	P.F. BENEDICTUS, O dulcissime salvator (st) utom bc [ex.2]	1679:8-1686:7
85:42	Samma verk (tab)	1679:8-1681:12
85:43	J.P. KRIEGER, Quis me territat (tab)	1679:8-1681:12
70:5	Samma verk (st) B	1686:1-1690:1 (-1687:1)
50:17	D. BUXTEHUDE, Fürchtet euch nicht [Ex.1] (st) [Ex.2] (st) bc [ex.1-2]	1679:8-1683:8 (-1662:8) 1690:9-1694:9 (-1690:10)
57:12	J.P. KRIEGER, Haurietis aquas (st) violone	1679:9-1683:8 (-1682:8)
85:44	Samma verk (tab)	Dat. 1687:12
+ 29:13	H. DUMONT, Jubilemus exultemus (st) B, vl I-II, bc [ex.3]	1679:9-1683:7
86:40	Samma verk (tab)	1679:9-1683:9 (-1679:12)
35:12	F. TUNDER, Streuet mit Palmen (st) S I [ex.1] (tab)	1679:11-1689:4 1683:11-1689:2
51:26	D. BUXTEHUDE, Sicut Moses exaltavit (st) violone	1680:5-1685:5
82:42.3	Samma verk (tab)	Dat. 1681:2
5:2	W.C. BRIEGEL, Es ging ein Sähmann (tab)	1680:5-1684:5 (-1684:1)
82:7	Samma verk (tab)	1681:8-1685:8
5:2	W.C. BRIEGEL, Lasst uns jauchzen (st) T	1680:5-1684:5 (-1684:1)
82:10	Samma verk (tab)	1681:8-1685
+ 29:16	H. DUMONT, O dulcedo amoris = 29:8a (st)	
+ 29:17	H. DUMONT, Paratum cor meum = 29:8a (st)	
+ 29:18	H. DUMONT, Quemadmodum desiderat = 29:8a (st)	

VMhs			
29:20	H. DUMONT, Vulnerasti cor meum = 29:8a (st) S I [ex.2]	1680-5-1684:5 (-1684:1)	
29:8a	Samma verk (tab)	1681:4-	
57:11	J.P. KRIEGER, Exulta jubila (st) bc [ex.2]	1681:2-1685:2	
83:73	Samma verk (tab)	1681:2-	
+ 29:8	H. DUMONT, Benedicam Dominum = 29:8a (st)	1681:2-1682:5	
29:8a	Samma verk (tab)	1681:4-	
29:8	H. DUMONT, Quis mihi det Domine = 29:8a (st) violone	1681:2-1682:5	
29:19	Samma verk (st) S I	1681:4-1685: 4	
29:8a	Samma verk (tab)	1681:4-	
+ 29:10	H. DUMONT, Domine in virtute tua = 29:8a (st)	1681:4-1682:5	
29:8a	Samma verk (tab)	1681	
82:42:8	D. BUXTEHUDE, Lauda Sion (tab) 1681:5-10		
51:1	Samma verk (st) bc [ex.2]	1682:5-1686:5 (-1683:12)	
+ 82:42:17	B. BUXTEHUDE, Komms tu Licht der Heiden (tab) Dat.	1601.10	
6:15	Samma verk (st) utom fl I	1681:11-1685:11 (-1683:12)	
70:8	D. BUXTEHUDE, Schwinget euch Himmel (st) utom S II, vi I-II, violone	1681:11-1686:2	
	S II, v1 1-11	1686:11-1690:11	
85:11	Samma verk (tab)	1686:4-1687:6	
57:1	P.F. BENEDICTUS, O sors optata [Ex.1] tit-bl/omslag/tab (st)	1681:11-1686:2 1686:11-1690:11	
+ 50:13	D. BUXTEHUDE, Eins bitte ich vom Herrn [Ex.1] (st)	1686:1-1689:6	
85:8	Samma verk (tab)	1686:4-1687:6	
+ 57:6	J.A. KRESS, Dulcis Jesu pie Deus (st) utom S [ex:2], violone, bc [ex. 2]	1686:1-1690:1 (-1687:1)	
85:12	Samma verk (tab)	1686.4-1687:6	

En granskning av de 37 fallen av parallellkällor, vilka har kopieringstidrymder mellan 1651 och 1692, visar att Grusnick har rätt i att stämupsättning och tabulatur till samma komposition „in der Regel von derselben Zeit sind“. Denna överensstämmelse är dock (i detta speciella material) mer uttalad efter 1675 än före detta år,

delvis på grund av att samma papper använts till både stämmor och tabulaturer. Detta nära tidssamband mellan parallellkällor torde innebära, att kopierings- och tidrymderna för dem snarare är att söka inom den gemensamma förbrukningstiden för papper i de aktuella källanheterna. Det finns emellertid några fall, där tidsdifferensen mellan parallellkällor uppgår till över 10 år. Mest markant är detta förhållande ifråga om den tidiga stämuppsättningen VMhs 53:10 innehållande kompositioner av Carissimi.

Uppställningen redovisar även de i kap. V förekommande fallen av olika kronologiska skikt i samma källanhet. I vissa källanheter kan utläsas att tilläggs- och ersättningsstämmor utskrivits i nära tidssamband med tabulatur till samma verk, i flertalet fall dock endast att en viss komposition av någon anledning framtagits av Düben eller hans medhjälpare och därvid kompletterats. För en specificerad bild av de enskilda kompositionernas öden, så som den avspeglar sig i källanheterna, räcker ej hänsynstagande enbart till papper med Narr-Vm.

C. Värdering

6. Tintenummer (TN) kontra vattenmärken som dateringshjälpmedel i Dübensamlingen

Om man med utgångspunkt från kopieringstidrymderna i kap. V uppställer en numerisk lista över TN, framgår - trots de luckor som betingas av undersökningsmaterialets relativt begränsade omfattning - att källenheter med höga TN i allmänhet har senare kopierings-tidpunkter än källenheter med låga TN. Detta förhållande talar i princip för riktigheten av Grusnicks slutsats att TN kan användas som kronologiskt ordningselement: TN anger att en viss komposition vid den tidpunkt, som kan utläsas av TN, förelegat i DS, "Es darf nicht später eingeordnet werden" (Gru-64 s. 41)⁶. Med hjälp av TN är det m.a.o. möjligt att ange den hitre tidsgränsen (*terminus ante quem*) för en viss kompositions förhandenvarande i DS. Detta dateringshjälpmedel har dock vissa begränsningar

- a) "Gustav Düben hat seine Numerierung nur auf geistliche Werke angewandt" (Gru-64 s. 41)⁷. Därför kan kompositioner med världslig text och instrumentalmusikverk ej kronologiskt inordnas på grundval av TN.
- b) TN har i allmänhet endast åsatts stämuppsättningar. Därför kan tabulaturkällenheter, vilka ej innehåller kompositioner, som är explicit daterade eller dessutom förekommer i stämuppsättningar med TN, ej tidfästas med hjälp av TN.
- c) Om blad innehållande TN till viss källenheter gått förlorat, kan inordning endast ske indirekt, om parallellkällor (t.ex. i form av tabulatur) eller källenheters kopist kan tidsbestämmas.
- d) Explicit daterade kompositioner med TN bär årtal från 1663 till 1676. De delar av DS, vilka kronologiskt sett är senare än denna tidsperiod (i föreliggande undersökningsmaterial 1677-1690), kan därför ej inordnas kronologiskt med hjälp av TN med undantag för *post quem*-dateringar av andliga vokalmusikverk.

⁶ Om anledningar till undantag från denna regel se Gru-64 s. 40-41.

⁷ I Gru-66 påvisas några undantag från denna regel: kompositioner med världslig text har åsatts TN. Kjellberg har op.cit. s. 44, 50 observerat, att två instrumentalmusikverk likaledes har TN (TN 1 och 2).

- e) Tidsförhållandet mellan kopieringstidpunkt för källanheten och tidpunkten för åsättande av TN är i flera fall oklart: detta kan ha skett samtidigt eller vid olika tidpunkter. Mest iögonenfallande är detta förhållande ifråga om källanheter, vilka kopierats utanför Stockholm och åsatts TN först i Stockholm. Ett annat fall utgör gruppen kompositioner kopierade före 1663, vilka först därefter åsatts TN.
- f) I källanheter utskrivna i Stockholm, antingen av flera kopister samtidigt eller av en och samma eller flera kopister vid olika tillfällen., kan man ej med hjälp av TN tidsbestämma de olika kronologiska skikten inom källanheten.

I föreliggande undersökning, som genom den valda metoden automatiskt inriktats på tidsbestämning av de olika kronologiska skikten i varje källanhet, har datering med hjälp av Vm - med en viktig förutsättning, nämligen att Vm kunnat beläggas - visat sig överlägsen datering med hjälp av TN på följande punkter:

- 1) Kopieringstidrymden har kunnat bestämmas oberoende av kompositionens art (andligt eller världsligt vokalverk eller instrumentalverk).
- 2) Den bakre tidsgränsen för nedskriften av källanheten har kunnat bestämmas oberoende av slag av källanhet (stämuppsättning, tabulatur, partitur).
- 3) Även ofullständiga källanheter har kunnat tidsbestämmas i den mån Vm kunnat identifieras.
- 4) Även (delar av) källanheter kopierade tidigare eller senare än tidsperioden 1663-1676 har kunnat tidsbestämmas.
- 5) I den mån flera Narr-Vm-papper förekommer inom samma källanhet har antingen bekräftelse erhållits på antagandet att delarna är samtidigt utskrivna, eller har de olika kronologiska skikten kunnat tidsbestämmas.

En nackdel med Vm är att kopieringstidpunkten i allmänhet ej kan preciseras till ett bestämt år inom den sannolika kopieringstidrymden, vilken ibland kan överstiga fem år.

Ett indirekt bevis för användbarheten av TN som hjälpmedel för en kronologisk inordning av kompositionerna i DS kan utläsas ur sammanställningen av kopieringstidrymder i kap. V. Det visar sig nämligen, att Grusnicks tidsbestämningar oftare ligger utanför den däri angivna kopieringstidrymden, när TN saknas för kompositionen ifråga. Som allmän tendens kan iakttagas, att Grusnick före år 1663 anger senare

tidpunkt för kompositionens förhandenvarande i DS och efter detta år tidigare tidpunkt än kopieringstidrymderna utvisar. Vidare visar sig - i synnerhet ifråga om tabulaturer - "Schriftbild und Wasserzeichen" vara otillförlitliga hjälpmedel för bestämning av *terminus ante quem* för kompositionen i DS.

I nedanstående fall, som består av direkt jämförbara källenheter, ligger tidsbestämningar av Grusnick utanför i kap. V angivna kopieringstidrymder (enstaka stämmor har här förbigåtts). Inom parentes eller citationstecken har Grusnicks motiveringar angivits.

1649:9-1651:5 VMhs 86:14 (tab)	Gru-66 s. 75: 1655-62
1651:12-1652:12 VMhs 53:10a-c 11:2, 11:19, 33:8	Gru-66 s. 71: ca 1657 Gru-66 s. 74: „in der Nachbarschaft von Caps. 53:10”
1652:3-1652:8 VMhs 11:8	Gru-66 s. 74: „in der Nachbarschaft von Caps. 53:10”
1652:7-1652:12 VMhs 43:15	ANONYM, Ecce quomodo Gru-66 s. 95: 1664-65 „ ... nach Schriftbild und Wasserzeichen...” (s. 93)
43:15	VESI, Laudate pueri II Gru-66 s. 99: 1665 (TN)
1654:3-1658:3 VMhs 29:14 (tab)	Gru-66 s. 86: 1663/64 (kopist)
1664:3-1667:11 VMhs 21:9 (st)	Gru-66 s. 168: 1676 (TN)
1666:11-1676:11 VMhs 47:1 (st) 83:55 (tab)	Gru-66 s. 78: „in die Zeit vor 1663...” Gru-66 s. 94: 1664-65 „ ... nach Schriftbild und Wasserzeichen...”
1666:12-1667:5 VMhs 85:62 (tab) 86:13 (tab)	Gru-66 s. 86: 1663/64 „Das Schriftbild der Tabulatur...” Gru-66 s. 94: 1664-65 „... nach Tabulatureschrift und Wasserzeichen...”
1667:5-1670:8 VMhs 86:15-15a	Gru-66 s. 93: 1664-65 „... nach dem Schriftbild und den Wasserzeichen...”
1668 VMhs 86:49 (tab)	Gru-66 s. 94: 1664-65 „... nach Tabulatureschrift und Wasserzeichen...”
1668:6-1670.2 VMhs 85:26a-b (tab)	Gru-66 s. 107: 1666 (datering på stämupsättning, TN) „Auch für die Tabulatur darf nach ihrem Schriftbild dieselbe Zeit angenommen werden.”

- 1668:8-1671:5
VMhs 83:58a-b
Gru-66 s. 93: 1664-65 „... nach dem Schriftbild und den Wasserzeichen...“
- 1668:10-1669:4
VMhs 86:39a
Gru-66 s. 92-93 „... das ... Stück ist also zweifellos 1665 .. nachgetragen worden.“
- 1668:11-1670:5
VMhs 27:15 (st)
Gru-66 s. 153: 1674 (TN)
- 1670:10-1673:3
VMhs 86:72a
Gru-66 s. 86: 1663-64 (kopists verksamhetstid)
- 1672:9-1675:2
VMhs 5:4
Gru-66 s. 139: 1671 (TN)
- 1675:2-1676:11
VMhs 22:16 (st)
Gru-66 s. 154: 1674: (Vm)
- 1675:12-1678:3
VMhs 40:7 (tab)
Gru-66 s. 134: 1670-74 „Dieses Manuskript ist von verschiedenen Schreibern zu verschiedenen Zeiten geschrieben worden. Das Schriftbild der späteren Stimmen und die Tintenummer weisen auf 1674 hin. Die früheren Stimmen sind nicht später als 1670 anzusetzen. Sie weisen dasselbe Wasserzeichen auf wie Geists "*Vide pater mi*", und ein zweites Wasserzeichen, das 1667-1671 vorkommt“.
- 1676:8-1679:9
VMhs 46:20 (st)
Gru-66 s. 152: 1671-74
- 1676:8-
VMhs 82:42 (tab)
BUXTEHUDE, Salve desiderium Gru-66 s. 162:1674/75
„Auch dieses Stück haben wir bisher um 1681 angenommen, da es am Anfang der Sammeltabulatur 82:42 steht, die mehrere Daten dieses Jahres aufweist. Bei näherer Prüfung ergibt sich aber, dass die Tabulatur nach ihrem Wasserzeichen (Narr PVL) sicher wesentlich früher begonnen sein muss, vermutlich um 1674/75.“
- 1676:8-1684:2
VMhs 9:13
Gru-66 s. 130: ca 1668/70 (Pfleger)
- 1677:8-1680:7
VMhs 35:23 (tab)
Gru-66 s. 138: 1670-71 „Nach der Quellenüberlieferung von Thiemes Werken ...“
- VMhs 25:5 (st)
12:17 (st) [Ex.2]
Gru-66 s. 174: 1676/77
Gru-66 s. 107: 1666 (TN Ex.1)

- 1679:8-1682:8
 VMhs 50:17 (st) [Ex.1] Gru-66 s. 162-163 „Düben hat diese Weihnachtsmusik 1685 intavoliert. Aber da der Stimmensatz von seiner Hand dasselbe Wasserzeichen aufweist wie die Tab. 82:42, dürfen wir das Stück nicht später als 1674/75 einordnen. Nach diesem Zeitraum ist das Wasserzeichen nicht mehr festzustellen“.
- Anm.: 82.42 innehåller Vm Narr/7 - PVL typ 03 (belagd förbrukningstid 1680:5-1684:1)
 50:17 innehåller Narr/7 - PVL typ 02 (belagd förbrukningstid 1679:6-1682:9).
- VMhs 54:8 (st) Gru-66 s. 115: 1667 „Für diese 3 Stücke benutzt Gustav Düben ein Papier mit einem Wasserzeichen, das bis 1667 öfter, später aber nur noch bei einigen Manuskripten um 1674 anzutreffen ist“.
- Anm.: Av de tre stämuppsättningarna innehåller en Narr/7 - PVL typ 02 (belagd förbrukningstid 1679:8-1682:8), de två övriga Amst vpn - PVL.
- 1679:8-1685:5
 VMhs 61:19 Gru-66 s. 125: 1668-70 „Nach Schriftbild oder Wasserzeichen. . . “
- 1679:8-1686:7
 VMhs 59:7 (st) Gru-66 s. 151: „Nach den in der Sammeltabulatur vorhandenen Daten hat man dieses Stück bisher um 1681 angenommen. Aber nach dem Wasserzeichen muß das Tabulaturheft schon um 1675 begonnen worden sein... Das bei dem Stimmensatz vorhandene Wasserzeichen (Narr/PD) rechtfertigt die Einordnung an dieser Stelle" (dvs. 1671-74).
- Anm.: Vm Narr/7 - PD typ 02 har belagd förbrukningstid 1679:8-1686:7.
- VMhs 86:64a-d (tab) Gru-66 s. 151. 1671-74 „Die Sammeltabulatur mit den Arien Adam Kriegers ist vermutlich um 1671 begonnen worden...“
- 1679:9-1679:12
 VMhs 29:7 (st),
 29:5 (tab) Gru-66 s. 147: 1672? „Vermutlich gehören auch folgende Werke hierher...“
- 1679:9-1682:11
 VMhs 38:8 (st),
 39:9 (st) Gru-66 s. 95: 1664-65
- 1679:11-1683:9
 VMhs 6:11 (tab, st) Gru.-66 s. 121 „Nach dem Schriftbild der Tabulatur muß Gustav Düben diese Chaconne spätestens 1668 intavoliert haben... Die Annahme Søren Sørensens, Buxtehudes sieben "Ciacona-Kantaten" seien um 1675/76 entstanden, trifft nicht zu... “
- Anm.: Papprens förbrukningstider talar helt till Sørensens förmån.

- 1679:11-1689:4
 VMhs 86:37 (tab) Gru-66 s. 114: „Das Schriftbild der Tabulaturen ...“
 86:72 (tab, st) Gru-66 s. 151: 1671-74
 29:12 (st) Gru-66 3: 166: 1675
- 1680
 VMhs 26:8 (st) Gru-66 s. 174: 1676/77
 26:14, 26:15 [Ex.1], 26:17 [Ex. 1] Gru-66 s. 146: 1672
 „Alle drei Manuskripte weisen dasselbe Wasserzeichen auf wie die vorausgehende Tabulatur“ (dvs. 84:15-18)
- Anm. 84:15-17 har Vm Narr/7 - IC typ 02, de tre stämuppsättningarna har Vm Narr/7 - IS.
- 1680:2-1680:7
 VMhs 41:21 (st) Gru-66 s. 88: 1663-64 „Vielleicht darf man hier auch eine Gruppe von Chorälen anfügen“
- 1680:5-1684:1
 VMhs 164:9 (st) Gru-66 s. 163: 1674- „Diese Trauermusik auf den Tod seines Vaters ist nach dem Druckjahr frühestens 1674 in Dübens Hände gelangt, vermutlich aber auch nicht viel später“.
 84:55-56 (tab) Gru-66 s. 156: 1674/75 „Mit Blatt 16^f beginnt eine neue Lage... Diese... benutzt ein Papier mit einem anderen Wasserzeichen. Man kann also annehmen, dass sie später hinzugefügt wurde. Das entspräche den TN 510 und 511: Ich setze daher diese Sammeltabulatur für die Jahre 1674/75 an“.
- 1680:8-1683:9
 VMhs 30:8 (st) Gru-66 s. 152: 1671-74
- 1680:8-1685:4
 VMhs 30:10 (st) Gru-66 s. 95: 1664-65 (kopist)
- 1680:8-1685:4
 VMhs 38:17 tab, Gru-66 s. 150: 1671-74
 82:37 (tab, st) Gru-66 s. 142: 1671 „Für die Einordnung sprechen sowohl Schriftbild und Wasserzeichen (Narr/ PD) der Tabulatur als auch die Tintennummer des Stimmensatzes“.
- Anm. tab har Vm Narr/7 - PD typ 03 (belagd förbrukningstid 1680:8-1685:4)
- VMhs 6:12 (st) Gru-66 s. 142: 1671. „Für die ersten beiden [Kompositionen mit Texten von E.C. Homburg] ergeben die Tintennummern das Jahr 1671 als spätesten Zeitpunkt der Aufnahme in die Dübensammlung. Das dritte Stück darf wegen seines Wasserzeichens (Narr / PD) kaum später angenommen werden.“
- VMhs 10:10 (st) Gru-66 s. 166: 1675

- 1681:2-1685:2
 VMhs 29:6 (tab) Gru-66 s. 147: 1672?
 18:25 (st) Gru-66 s. 171: 1676 „Lindberg hält Gustav Düben für den möglichen Komponisten. Das ist aber sehr unwahrscheinlich. Düben hat nach 1664 nur kleine Werke und keine mit solcher festlichen Orchesterbesetzung komponiert. Vielleicht käme Chr. Geist als Verfasser dieses Neujahrswunsches in Frage.“
- Anm.: Tydligen har Grusnick på grund av denna attribution inordnat kompositionen inom gränserna för Geists verksamhetstid i Stockholm (1670-1680). Papprets belagda förbrukningstid börjar först 1681:2, varför detta verk (om det vore komponerat av Geist) skulle ha kopierats i form av stämuppsättning av GD först efter Geists avresa (tab saknas, st i autograf saknas). Därmed skulle det vara Geists senaste komposition i samlingen. Mot både Geist och GD som tonsättare därav talar dock förhållandet att ordet "Salomo" i texten har utbyttts mot "Carolo", alltså ett kontrafakt-förfarande i mycket liten skala, vilket då och då förekommer i DS.
- VMhs 43:18 (st) Gru-66 s. 125: 1668-70 „Nach Schriftbild oder Wasserzeichen...“
- 1681 :4-
 VMhs 29:8a (tab) Gru-66 s. 113-114 „Nach dem Schriftbild zu urteilen, dürfte Gustav Düben dieses Tabulaturheft um 1667 angelegt haben. Die letzten vier Intavolierungen... können ... frühestens in den letzten Monaten des Jahres 1674 in die Tabulatur gekommen sein. ... Wir nehmen also für die ersten acht Stücke das Jahr 1667 an, für die letzten vier aber 1674/75.“
- Anm.: Källenheten innehåller två Vm med förbrukningstid 1681:4 + 4 år resp. 1680:5-1684:1.
- 1681:11-1683:12
 VMhs 6.15 (st) Gru-66 s. 138: 1671 (TN)
- 1681:11-1686:2
 VMhs 57:1 (tab) Gru-66 s. 175: 1670-tal?
 46:13 (st) Gru-66 s. 167: 1675. „Der Stimmensatz ist von mehreren Stockholmer Schreibern. Einige Stimmen sind vielleicht erst um 1680 geschrieben worden.“ (Not 175)
- 1682:1-1682:5
 VMhs 45:6 (partitur) Gru-66 s. 153: 1674 (TN)
- 1683:11-1689:2
 VMhs 57:13, 21:6 (st) Gru-66 s. 151: 1671-74 [Vm]
 VMhs 36:12 (tab) Gru-66 s. 117: 1667 „Von ‚Streuet mit Palmen‘ sind ein l. Sopran und die Tabulatur sicherlich bis 1667 geschrieben worden (WZ Narr / PD).“
- 1686:4-1690:4
 VMhs 51:12 (st) Gru-66 s. 174: 1676/77?
 57:1 (st) [Ex.1] Gru-66 s. 175: 1670-tal?

1692:2-1696:2
VMhs 40:7 [Ex.1] Gru-66 s. 154: 1674 (skriftbild, TN)

Förutom instrumentalmusikverk, vilka ej behandlas av Grusnick, förekommer följande kompositioner med kopieringstidpunkt före år 1678, vilka ej tidsbestämts i Gru-66.⁸

1674:4-1675:12 VMhs 45:3 (st), 56:2 (st)
1674:5-1678:5 VMhs 86:74 (tab)
1675:11-1678:5 VMhs 35:19 (st)

6.1 Tidsbestämning av vissa Buxtehudekompositioner med hjälp av vattenmärken

„Grusnicks subtile diplomatische Untersuchungen der Dübensammlung haben zugleich zu einer teilweisen Neudatierung der in ihr erhaltenen Buxtehude-Kantaten geführt ... ”⁹ Då det emellertid ovan visats, att Vm-dateringar av Buxtehudehandskrifter i vissa fall avviker från Grusnicks tidsbestämningar, kan det vara befogat att i jämförelsesyfte och som sammanfattning av nämnda avvikelser granska tidsbestämningarna av de koralkantater av Buxtehude i DS, vilka enl. Gru-66 kan dateras före år 1678.

För översiktlighetens skull upptages i nedanstående förteckning även sådana källenheter, som ej behandlats i föreliggande arbete. Uppställningen följer Blanckenburg, op. cit. s.143-144.

VMhs	Tidsbestämning enl. Gru-66	Kopieringstidrymder
50:4 (st)	Aperite mihi portas Gru-66 s. 115: 1667	Vm ej belagt
6:6 (st) 84:34 (tab)	Ecce nunc benedicite Gru-66 s. 120: 1660 Gru-66 s. 134: ca 1670	Vm ej undersökt 1679:7-1682:8
6:11 (st, tab)	Herr, wenn ich nur dich hab I Gru-66 s. 121: 1668	1679:11-1683:9
6:15 (st) 82:42:17 (tab)	Kommstu, kommstu Licht Gru-66 s. 138: 1671 Gru-66 s. 138: 1681	1681:11-1683:12 Dat. 1681:10

⁸ 1677 är slutdatum för den kronologiska inordningen i Gru-66.

⁹ W. Blanckenburg, Neue Forschungen über das geistliche Vokalschaffen D. Buxtehudes. (*Acta musicologica* 40 (1968), s. 143.)

VMhs	Tidsbestämning enl. Gru-66	Kopieringstid- rymder
6:13 (st) 82:37:16 (tab)	Jesu meines Lebens Leben Gru-66 s. 142: 1671 - " -	1672:9-1674:5 (bimaterial) 1680:8-1685:4
6:12 (st)	Jesu komm mein Trost Gru-66 s. 142: 1671	1680:8-1685:4
85:48a (tab)	Liebster meine Seele saget ¹⁰ Gru-66 s. 170: 1676	1675:2-
51:18 (st) 84:39 (tab)	O clemens, o mitis Gru-66 s. 143: 1671 Gru-66 s. 113: 1675	Vm ej undersökt Vm ej undersökt
6:17 (st) 82:38 (tab)	Laudate pueri Dominum Gru-66 s: 157: 1674/75 - " -	Vm ej undersökt Vm ej undersökt
67:8 83:16 (tab)	Cantate Domino Gru-66 s. 160-161: 1674/75 Gru-66 s. 160: 1674-75	Vm ej undersökt 1675:2-
83:19 (tab)	In te Domine speravi Gru-66 s. 160: 1674-75	1675:2-
51:24 (st) 82:42:1 (tab)	Salve desiderium Gru-66 s. 162: 1674-75 - " -	Vm ej undersökt 1676:8-1681:2
50:17 (st) als 1674/75"	Fürchtet euch nicht [Ex. 1] Gru-66 s. 162-163 „nicht später 1679:8-1682:8	
82:35 (tab)	Fürchtet... [Ex.2] - " - Gru-66 s. 162: 1.12.1685	1690:9-10 (bimaterial) Vm ej undersökt
164:9 (st)	Klaglied. Muss der Tod Gru-66 s: 163: 1675	1680:5-1684:1
6:5 (st)	Du Friedensfürst I Gru-66 s. 163: 1675	1675:2-1676:11
6:16 (st)	Missa brevis Gru-66 s. 163: 1675	1675:10-1676:2
50:16 (st) 83:72 (tab)	Fallax mundus Gru-66 s. 164: 1675 - " -	Vm ej belagt 1679:7-1681:2
51:7 (st) 85:50 (tab)	Jesu dulcis memoria I Gru-66 s.170: juni 1676 - " -	Vm ej undersökt 1675.2-

¹⁰ En hypotetisk stämuppsättning dateras av Gru-66 s. 142 till 1671.

VMhs	Tidsbestämning enl. Gru-66	Kopieringstid- rymder
86:23 (tab)	Surrexit Christus hodie Gru-66 s. 171: 1676/77	1676:9-
50:3 (st)	Dixit Dominus Gru-66 s. 174: 1676/77?	Vm ej undersökt
51:8 (st)	Jesu dulcis memoria II Gru-66 s. 174: 1676/77?	Vm ej undersökt
51:12 (st)	Jubilate Domino Gru-66 s. 174: 1676/77?	1686:4-1690:4
82:40 (tab)	O Jesu mi dulcissime Gru-66 s. 174: 1676/77?	Vm ej undersökt
82:41 (partitur)	Quemadmodum desiderat Gru-66 s. 174: 1676/77?	Vm ej undersökt
51:20 (st), 82:35 tab)	O lux beata trinitas Gru-66 s. 174: 1676/77?	Vm ej undersökt

I materialet, som omfattar 25 kantater, kan 19 tidsbestämningar jämföras. Därav avviker Vm-dateringar i 10 fall från Gru-dateringar. Den minsta avvikelser är ca ett år, den största är ca 9 år. Eftersom Vm ej undersökts i källenheter, som ej innehåller Narr-Vm-papper, kan ibland tidsförhållandet mellan nedskriften av stämuppsättning och tabulatur till samma komposition ej bestämmas. I de fall enbart ettdera slaget av källenheter förekommer, eller denna innehåller både tab och st, visar Vm-dateringarna att det finns anledning att ompröva Grusnicks tidsbestämningar. Som tendens kan av förteckningen utläsas, att Grusnick inordnar kompositionerna tidigare än kopieringstidrymderna ger vid handen och också tidigare än andra Buxtehude-forskare. Kopieringstidrymderna synes därför mera tala till Martin Gecks förmån, enligt vilken „nahezu alle Werke in den Jahren von ca. 1675-1690 ... komponiert worden sind."¹¹

¹¹ M. Geck, *Die Vokalmusik Dietrich Buxtehudes und der frühe Pietismus*. Kassel 1964. (Kieler Schriften zur Musikwissenschaft. 15), s. 16. (citerad efter W. Blanckenburg, op. cit. s. 143.)

7. Dateringsmetodens tillförlitlighet och användbarhet

I föreliggande arbete har DS använts som undersökningsmaterial för att pröva dateringsmetodens tillförlitlighet och användbarhet ifråga om musikhandskrifter.

Om explicita dateringar i källanheterna tages som mätare av tillförlitligheten framgår av kap. IV .1 .4, att en hög grad av överensstämmelse förekommer mellan e-dateringar och belagda förbrukningstider i jämförelsematerialet. Därför har tidsgränserna för kopieringstidrymten av källanheten satts lika med den belagda förbrukningstiden i Stockholm för pappret, där så varit möjligt. I andra fall har den avgränsats med hjälp av den beräknade förbrukningstiden för pappret eller av explicita dateringar i källanheterna. Utom ifråga om större tabulaturhäften och volymer har även den hitre tidsgränsen för nedskriften av källanhetens innehåll kunnat anges med stor sannolikhet. Det synes därför vara tid att ompröva följande uttalande av G. von Dadelsen: „Hinreichend genaue Datierungen mit Hilfe von Wasserzeichen sind nur dort möglich, wo von einem Komponisten oder Kopisten ein größerer, möglichst lückenloser Hss.-Bestand erhalten ist, in dem sich die betreffende Papiersorte einfügt. Ist dieses Vergleichsmaterial nicht vorhanden, so bietet die Identifizierung der Wasserzeichen bestenfalls einen *Terminus ante quem non* für die Herstellung des Papiers, aber keinen weiteren Anhaltspunkt dafür, wann es wirklich beschrieben worden ist.“¹²

Om *terminus ante quem*-dateringarna i Gru-66 tages som mätare av metodens tillförlitlighet, framgår av kap. V att det finns långtgående överensstämmelser i tidsbestämningarna av handskrifterna trots olika målsättning, olika dateringshjälpmedel och därav betingade divergenser. Dessa överensstämmelser kan inte enbart bero på tillfälligheter.

Grusnicks tidsbestämningar har sken av att genomgående vara mer precisa än Vm-dateringarna. Om emellertid Grusnicks dateringsmetod med hjälp av TN översattes till Vm-terminologi, innebär det att i Gru-66 strängt taget endast anges den hitre tidsgränsen för kopieringstidrymten (*terminus post quem non*), medan Vm-dateringarna i princip anger både den bortre och den hitre gränsen. I det avseendet kan Vm-dateringarna anses mer exakta, fränsett att tidrymten

¹² *Editionsrichtlinien musikalischer Denkmäler und Gesamtausgaben ...* hrsg. von G. von Dadelsen. Kassel... 1967, s. 13.

ibland uppgår till över fem år. När Grusnick saknar stöd av TN använder han som hjälpmedel för tidsbestämningar implicita dateringar, notpikturer och Vm. Även om dessa hjälpmedel ofta är användbara, kan de lätt förleda till felaktiga slutsatser. Särskilt ifråga om kompositioner tidsbestämda med hjälp av notpikturer och Vm föreligger avvikelser i förhållande till här bestämda kopieringstidrymder. Tidsbestämningar med hjälp av (identitetsbestämda) Vm är i detta fall mer tillförlitliga.

Av det ovan anförda torde stå klart att datering med hjälp av VM är en användbar metod för avgränsning av kopieringstidrymder i de källenheter i DS, vilka kopierats i Stockholm. Att vissa Narr-Vm i källenheter ej har kunnat beläggas, är till största delen avhängigt av valet av arkivserier i jämförelsematerialet och inverkar ej på metoden som sådan. Desto förargligare är det, att Narr-Vm i notpapper, som ju är ett specialpapper avsett som bärare av notskrift, ej har belagts. I detta fall har författaren måst tillgripa andra hjälpmedel för att bestämma kopieringstidrymder för källenheter än identitetsfastställanden av Vm i ett jämförelsematerial.

Som allmänt omdöme om metodens användbarhet i fallet DS kan sägas, att kopieringstidrymder för majoriteten av källenheter innehållande Narr-Vm-papper har kunnat avgränsas till fyra år eller mindre med hjälp av papprens belagda eller beräknade förbrukningstider - med en inskränkning, nämligen till källenheter i form av stämuppsättningar, tabulaturer innehållande ett fåtal kompositioner på samma lägg samt partitur (vilka förekommer ytterst sparsamt). Detta förhållande antyder, att DS varit ett gynnsamt undersökningsmaterial, beroende på att den till största delen består av just sådana källenheter.

För tabulaturvolymerna och omfattande tabulaturhäften innehållande papper med samma Vm har endast *terminus ante quem non* för källheten kunnat anges, eftersom detta slag av källenheter innehåller ett omfattande antal kompositioner och förhållandet mellan kopieringstidrymder för dessa och papprets förbrukningstid ej är känt.

Det finns dock fall, när metoden att datera med hjälp av Vm ej kan praktiskt tillämpas utan exceptionellt stor tidsinsats. Detta är fallet när Vm är alltför otydligt eller ofullständigt för att kunna identifieras. En förutsättning för en sådan identifiering är att Vm ifråga kan motivbestämmas (helst även typbestämmas) samt att avbildat jämförelsematerial med beskrivning enligt Gerardy står till förfogande.

I så fall kan Vm identifieras med hjälp av variablerna i beskrivningssystemet. Sådana avbildningar föreligger dock ej för närvarande för den aktuella tidsperioden.

Sett i ett större sammanhang ankommer det därför i sista hand på källanhetens format (folio - oktavformat eller mindre), tjocklek (ett blad - opera- eller symfonipartitur), antalet kompositioner i källanheten, antalet däri förekommande Vm och om Vm kan beläggas (helst på kopieringsorten) om en tidsbestämning med hjälp av Vm har utsikten att leda till en avgränsad kopieringstidrymd för helheten eller delarna och - inte minst - om värdet av denna tidsbestämning står i rimlig proportion till insatsen av tid och arbetskraft. Det måste nämligen i dagens läge tagas för givet, att sökta Vm ej återfinns i formidantiska avbildningar i Vm-litteraturen (och sannolikt aldrig kommer att finnas på grund av det oerhört stora antalet Vm under handpapperstiden). För att med tillräcklig sannolikhet kunna bestämma *terminus a quo* för pappret erfordras därför omfattande arkivundersökningar.. Av denna anledning är metoden för närvarande praktiskt användbar och försvarlig endast vid tidsbestämningar av ett omfattande undersökningsmaterial bestående av likartade handskrifter, t.ex. en tonsättares hela produktion i autograf eller i samtida avskrifter eller en hel musiksamling.

Detta förhållande skulle kunna avhjälpas, om ett av I. Bengtsson år 1952 framfört förslag kunde realiseras:¹³ ett centralt Vm-arkiv borde upprättas för Sverige med uppgift att insamla, på ett av Gerardy föreslaget sätt avbilda och beskriva samt tidsbestämma i svenska arkiv förekommande Vm, antingen alla Vm under en viss tidsperiod eller ett visst motiv (t.ex. Amsterdams vapen) eller Vm utvalda efter någon annan princip. Detta arkiv skulle kunna tjäna som forsknings- och upplysningscentral och därmed frigöra den enskilde forskarens tid för andra och angelägnare uppgifter.

¹³ I. Bengtsson, Att genomsöka papper. SvD 27.4 1952.

D. Sammanfattning

Genom jämförelse av (det förvisso ringa antalet) explicita dateringar på Narr-Vm-papper i undersökningsmaterialet och samma pappers belagda förbrukningstid i Stockholm framgår, att de explicita dateringarna till övervägande del faller inom gränserna för den sistnämnda. Med utgångspunkt från detta resultat och med hänsyn till de olika arterna av källenheter kan regler för avgränsning av de olika källenheterens kopieringstidrymder uppställas. På grundval av dessa och av explicita dateringar i källenheter kan kopieringstidrymder för ca 440 källenheter bestämmas. Eftersom Narr-Vm-papprets förekomst i källenheter växlar mellan 1/4 helark och upp till en hel volym är dels antalet kompositioner högre än antalet källenheter, dels är värdet av tidsbestämningarna växlande. I vissa fall har enbart en tilläggsstämma, t.ex. en extra bc-stämma tidsbestämts, i andra fall t.ex. ett häfte med tabulaturer till flera verk.

Med utgångspunkt från nämnda kopieringstidrymder av källenheter kan ca 20 stockholmskopisters verksamhetstider avgränsas.

Av olika skäl har förbrukningstiden för skrivpapper innehållande ca 85 Narr-Vm ej kunnat beläggas

- 1) ca 20 Narr-Vm är fragmentariska och har därför ej kunnat identifieras i jämförelsematerialet
- 2) ca 10 papper med Narr-Vm har sannolikt förbrukningstider efter år 1690
- 3) ca 17 papper torde ej ha brukats i Sverige
- 4) ca 10 Narr-Vm-papper har använts av kopistgrupperna "Pfleger" resp. "Gru-66 not 126" och torde därigenom även tillhöra grupp 3 ovan
- 5) 36 Narr-Vm-papper har, trots att de använts av stockholmskopister, ej kunnat beläggas i det jämförelsematerial, som här valts.

Av de 8 notpappren med Narr-Vm har förbrukningstiden för endast ett papper belagts i undersökningsmaterialet. Inga förbrukningstider har med säkerhet belagts i jämförelsematerialet. Av övriga 7 papper kan 4 hänföras till grupp 3 ovan.

Av ovannämnda Narr-Vm-papper kan användningstiden för 10 papper avgränsas med hjälp av stockholmskopisters verksamhetstider, vilket medger tidsbestämning, dock inom tämligen vida gränser, för ytterligare ett fåtal källenheter eller delar därav. Tidsbestämning med hjälp av Vm utan omvägen över kopisternas verksamhetstider visar sig därigenom i föreliggande arbete leda till en snävare avgränsad

kopieringstidrymd för källenheten.

Genom dateringsmetoden utfaller automatiskt kopieringstidrymderna för parallellkällor till samma komposition resp. för delar av samma källighet, vilka innehåller olika Narr-Vm-papper. Som allmän tendens kan i föreliggande material iakttagas, att stämuppsättning och tabulatur till samma komposition utskrivits i nära tidssamband, något som även Grusnick konstaterat. Speciellt gäller detta för tidsperioden 1675-1690, något som till stor del beror på att papper med samma Vm använts till båda arterna av källigheter.

Vid jämförelse mellan Tintenummern (TN) och kopieringstidrymder bestämda med hjälp av Vm framgår, att TN i princip är ett användbart hjälpmedel för bestämning av den tidpunkt, vid vilken en viss komposition senast infogades i DS, något som Bruno Grusnick hävdade och utnyttjat som hörnsten vid tidsbestämningarna i Gru-66. Med hjälp av TN kan dock endast andliga vokalmusikverk i stämuppsättningar inordnas kronologiskt i DS. Enbart med detta dateringshjälpmedel kan dock strängt taget endast den hitre tidsgränsen för kopieringstidrymden bestämmas.

En jämförelse av tidsbestämningar i Gru-66 och i de i föreliggande arbete redovisade kopieringstidrymderna visar, att det trots olika målsättning, olika dateringshjälpmedel och därav betingade divergenser finns långtgående överensstämmelser. Det synes dock som om tidsbestämning med hjälp av Vm är en tillförlitligare metod att bestämma kopieringstidrymder för odaterade källigheter än andra metoder, även om de i sofliga fall överstiger en tidrymd av 5 år.

I förhållande till tidsbestämning med hjälp av TN är tidsbestämning med hjälp av Vm ett generellt användbart hjälpmedel, vilket inte bara kan användas för andra kategorier av kompositioner såsom världsliga vokalverk och instrumental-musikverk i stämuppsättningar eller för tabulaturer inom DS, utan även för andra musikalier i handskrift utanför DS.

Metodens effektivitet i avseende på bestämning av kopieringstidpunkten för ett musikverk är dock i sista hand avhängig av källighetens format, tjocklek, antal kompositioner däri, antalet Vm däri samt om Vm kan beläggas

En nackdel med metoden är att den är mycket tidskrävande. Därför måste värdet av det resultat som kan ernås med dess hjälp ställas i relation till tidsinsatsen.

E. Utblick. Musiklivet i Stockholm under sex perioder

Undersökningsmaterialet utgör som förut nämnts ett tvärsnitt genom DS. Eftersom stockholmskopisterna inte medvetet torde ha valt Narr-Vm-papper resp. papper med andra Vm som bärare av ett bestämt slag av kompositioner eller vid en bestämd tidpunkt, kan kompositioner på Narr-Vm-papper betraktas som ett slumpartat urval ur DS, vilket inom sig rymmer exempel på varje verkkategori och från varje delavsnitt av tidsperioden 1649-1690.

Detta material., som torde omfatta mellan 1/4 och 1/3 av hela DS, lämpar sig därför för statistiska undersökningar. Dock måste man hålla i minnet

- 1) att undersökningsmaterialet nästan enbart omfattar källenheter, vilka kopierats i Stockholm, eftersom författaren sökt avgränsa det på detta sätt. Detta förhållande torde här vara en fördel, eftersom det - i motsats till från utlandet kommande källenheter - torde ge säkrare garantier för att musikverket verkligen uppförts i Stockholm
- 2) att en viss snedvridning av bilden uppstår, därigenom att mycket få kompositioner förekommer på Narr-Vm-papper i de fem tabulaturbanden VMhs 77-81, vilka med sina ca 250 kompositioner inom tidsperioden 1663-1667 (enl. Grusnick) särskilt markerar den imponerande början av Dübens samlarverksamhet
- 3) att, på grund av frekvensen av Narr-Vm i förhållande till andra Vm, andelen kompositioner på Narr-Vm-papper sjunker mot tidsperiodens slut.

Med hjälp av kopieringstidrymderna i kap. V, vilka bildar underlag för följande framställning, kan repertoarförskjutningar i Stockholms musikliv i stora drag iakttagas. Tidsperioden 1649-1690 har här uppdelats på sex perioder med utgångspunkt från hovkapellmästarnas och vice hovkapellmästarnas ämbetstider:

- I. 1649-1662 (A. Düben + V. Albrici)
- II. 1663-1669 (G. Düben)
- III. 1670-1680 (C. Geist + G. Düben)
- IV. 1681-1683 (C. Ritter + G. Düben)
- V. 1684-1687 (G. Düben)
- VI. 1688-1690 (C. Ritter + G. Düben)

Vidare har repertoaren uppdelats på vokal- och instrumentalmusik samt på tonsättarnas nationalitet och vokaltextens språk. Beträffande nationalitet räknas alla tonsättare med italienska namn som italienare, trots att de flesta (med undantag för G. Carissimi och några till) var verksamma i Tyskland. Utländska tonsättare, som var verksamma i Sverige under en viss tidsperiod (t.ex. Albrici, Geist, Ritter), räknas som svenskar under denna period, men ej under andra perioder av deras verksamhetstider. På grund av att kopieringstidrymderna för källanheterna ofta ej kan preciseras tillräckligt för att med säkerhet kunna föras till den ena eller andra av två angränsande tidsperioder, finns ett visst mått av godtycke i uppställningarna nedan.

Siffrorna nedan är mycket ungefärliga även på grund av att antalet kompositioner per källanhet räknats. Detta medför att samma komposition räknats flera gånger, om den återfinns i flera källanheter, eller om olika delar av kompositionen utskrivits vid flera tillfällen. I viss mån kan ett sådant tillvägagångssätt försvaras, eftersom kompositionen ifråga i någon mening varit aktuell vid de olika tillfällena.

I. 1649-1662 (A. Düben + V. Albrici)

text	Tonsättare					Summa
	fr	it	ty	sv	Anon	
it		1				1
ty						0
lat	1	över 10	3	4	4	över 22
sv				1	1	2
Instr	flera	0	1	flera	3	4 + flera
Summa	1 + flera	över 11	4	5 + flera	8	över 29

II. 1663-1669 (G. Düben)

text	Tonsättare					Summa
	eng	it	ty	sv	Anon	
fr					1	1
it		1				1
ty		1	17	1	2	21
lat		44	64	3	20	131
sv				1	1	2
Instr	1	2	3	0	6	12
Summa	1	48	84	5	30	168

III. 1670-1680 (C. Geist + G. Düben)

text	Tonsättare					Summa
	fr	it	ty	sv	Anon	
fr	2				2	3
it		3	1	1	2	7
ty			15	9	2	26
lat	5	38	76	28	15	162
sv			2		3	5
Instr	1 eng	0	8	1	6	16
Summa	8	41	112	39	29	219

IV. 1681-1683 (C. Ritter + G. Düben)

text	Tonsättare					Summa
	fr	it	ty	sv	Anon	
fr					1	1
it		2			1	3
ty			över 37	4		över 41
lat	22	14	30	4		70
sv			1		1	2
Instr					3	3
Summa	22	16	över 68	8	6	över 120

V. 1684-1687 (G. Düben)

text	Tonsättare					Summa
	fr	it	ty	sv	Anon	
fr						0
it					2	2
ty			27		1	28
lat		6	16		1	23
sv					1	1
Instr	1	0	2	0	1	4
Summa	1	6	45	0	6	58

VI. 1688-1690 (C. Ritter + G. Düben)

text	Tonsättare					Summa
	fr	it	ty	sv	Anon	
fr						0
it						0
ty			2	1		3
lat	1	1	12		3	17
sv				1		1
Instr	0	1	0	0	1	2
Summa	1	2	14	2	4	23

En kvantitetsmässig jämförelse mellan de sex perioderna blir med nödvändighet orättvis, om ovanstående siffror tages som utgångspunkt. Trots detta har författaren avstått från procentsiffror, eftersom underlaget är tämligen bräckligt. Siffrorna inom grupperna kan dock uttrycka vissa tendenser, vilka även kan iakttagas mellan de olika decennierna.

Anmärkningsvärt är det höga antalet kompositioner för 1680-talet, som på något sätt varit aktuella, något som ställer detta decennium i paritet med 1670-talet. 1660-talet framträder som väntat i jämförelse med 1650-talet som en ansvällning, vilken markerar början av G. Dübens aktivitet som samlare.

Beträffande förhållandet mellan instrumental- och vokalverk framträder de förra som dominerande över antalet vokalverk under 1650-talet tack vare de två tabulaturbanden IMhs 409 och Skara 493b. I övrigt är instrumentalverk något talrikare under 1670-talet än under 1660- och 1680-talen, men ligger kvantitetsmässigt långt under antalet vokalverk under perioderna II-VI.

Antalet kompositioner av svenska tonsättare är anmärkningsvärt högt under 1670-talet, vilket beror på att C. Geist räknats som svensk tonsättare under denna tidsperiod

Antalet verk av italienska tonsättare dominerar under period I, är högst under 1660-talet, fortfarande talrika under 1670-talet men sjunker sedan snabbt, medan däremot antalet verk av tyska tonsättare

från 1660-talet stiger markant och kulminerar under 1680-talet. Utom under period I är antalet kompositioner av tyska tonsättare relativt högst inom varje period.

Antalet verk av franska tonsättare är högst inom period I på grund av tabulaturbanden med instrumentalmusik och under period IV på grund av det stora antalet verk av H. Dumont, kopierade under denna period.

Beträffande språket i vokaltexterna kan den överväldigande dominansen för latinet noteras, oavsett vilken nationalitet tonsättaren tillhörde. Denna dominans har synbarligen brutits under period V, men om siffrorna för hela 1680-talet sammanställs, råder latinet över den närmaste konkurrenten tyskan. Antalet vokalverk på tyska stiger markant under hela undersökningsperioden från 0 under period I till kulmen under 1680-talet. Antalet verk med fransk, italiensk eller svensk text är ytterst obetydligt.

Ifråga om det språk en tonsättare väljer för vokaltexter kan i anslutning till Krummacher tyska tonsättare granskas. Det visar sig, att antalet verk med latinsk text, komponerade av tyska tonsättare, överväger under 1650-, 1660- och 1670-talen, men att under 1680-talet verk med tysk text dominerar. Detta överensstämmer med resultatet av Krummachers undersökning av handskriftssamlingar innehållande andlig vokalmusik från det tyska kulturområdet under andra hälften av 1600-talet.¹⁴

Om ovanstående tendenser sammanställs, blir bilden av vad som här vagt uttryckts som Stockholms musikliv föga revolutionerande, utan uppvisar fastmer typiska drag för en stad, vilken i musikaliskt hänseende tillhörde det tyska kulturområdet under den aktuella epoken: från en orientering mot Frankrike och Italien under 1650-talet till en allt tydligare tyskorientering från 1660-talet och framåt men ännu med starkt inslag av kompositioner av italienska tonsättare under 1660- och 1670-talen. Repertoaren består övervägande av andliga vokalverk med en dominans för texter på latin, vilken dock från 1660-talet alltmera uppluckras, men dock ej brytes, av texter på tyska.

¹⁴ Jfr op. cit. s. 353.

V. KRONOLOGISK FÖRTECKNING ÖVER KOPIERINGSTIDRYMDER I UNDERSÖKNINGSMATERIALET

Nedanstående förteckning, vilken omfattar kopieringstidrymder för (delar av) källenheter på Narr-Vm-papper kopierade i Stockholm under tidsperioden 1649-1690, utgör slutresultatet av föreliggande arbete.

Rörande principer för avgränsning av kopieringstidrymden hänvisas till kap. IV.2.8.

Förutom signum, tonsättare och titel för källenheten anges parallellkällor (genom likhetstecken och signum efter titeln), TN, explicit datering och kopist för berörda delar av källenheten. Om signum för parallellkällan är understruket, innebär detta att källenheten återfinns i kap. V. Om flera Narr-Vm förekommer inom samma källighet, anges dessa med belagd förbrukningstid (inom parentes).

För förkortningar hänvisas till inledningen i Bilaga I. Däri specificeras även andra Vm inom källenheten under resp. Narr-Vm.

Beträffande kompositioner i form av stämuppsättningar av A. Pflieger hänvisas till kap. IV.3.

Som jämförelse och mätare av dateringsmetodens tillförlitlighet har angivits tidsbestämningar enligt Gru-66. Som framgår av kap. IV.6 sammanfaller ej alltid Grusnicks tidsbestämningar med här angivna tidrymder, eftersom i Gru-66 anges tidpunkten när en viss komposition (i form av stämuppsättning, tabulatur eller partitur) senast kan bindas vid DS.¹

¹ Jfr t.ex. Gru-66 s. 142: „Für die ersten beiden ergeben die Tintennummern das Jahr 1671 als spätesten Zeitpunkt für die Aufnahme in die Dübensammlung.“

REGISTER

<u>Skara</u>		<u>UUB IMhs</u>		<u>UUB VMhs</u>	
193b	1657:1-	134 :27	1651:12-	6:10a	1679:9-
		134:50	1676:1-	6:11	1679:11-
				6:12	1680:8-
<u>UUB IMhs</u>				6:13	1672:9-
1:1	1654	409	1649:5	6:14	1686:4-
1:2	1666:12-			6:15	1681:11-
1:7	1663	<u>UUB VMhs</u>		6:16	1675:10-
1:10	1670:12-	1:1	1664:3-		
1:12	1662:10-	1:2	1680:8-		
		1:5	1663	9:3	1688:9-
3:1	1654:8	1:6	1654:5-	9:4	1679:8-
3:6	1686:1-	1:7	1675:2-	9:5	1667:5-
3:7	1672:9-	1:8	1674:4-	9:8	1678:5-
3:7a	1668:8-	1:10	1654:5-	9:10	1680:8-
3:11	1686:1-	1:11	1654:5-	9:13	1676:8-
3:17a	1671:8-	1:12	1663-	9:20	1688:9-
		1:14	1688:9-	9:21	1679:9-
4:2	1673:10-	1:14a	1667:5-	9:23	1688:9-
4:14	1665	1:18	1663	9:25	1688:9-
				9:26	1688:9-
5:2	1666:12-	2:2a	1680:8-		
5:3	1666:12-	2:3	1665,	10:1	1673:11-
5:4	1666:12-		1679:11-	10:5	1688:9-
5:7	1683:2-	2:5	1663-	10:6	1668:8-
		2:6a	1679:7-	10:9	1665
8:3a	1680:3-	2:8	1663-	10:10	1680:8-
8:13	1670:2-	2:9	1664	10:15	1668
8:26	1665	2:11	1663	10:18	1675:2-
		2:14	1663	10:20	1668:11-
10:13	1664:12-	2:16	1663		
		2:17	1663	11:2	1651:12-
11:15	(st) 1663			11:3	1665:2-
	(tab) 1667	3:1	1679:8-	11:8	1652:3-
11:24a	1655:9-	3:3	1667:5-	11:9	1680:5-
11:24b	1655:9-	3:4a	1675:2-	11:10	1680:4-
11:26a	1675:10-	3:7	1679:7	11:12	1675:2-
11:26d	1675:10-	3:8	1679:8-	11:15	1664
11:27a	1674:4-	3:9	1675:2-	11:18	(tab) 1666:12-
		3:11	1665		(st) [Ex.1]
13:30	1668:9-				1675:2-
		4:5	1666:12-	11:19	1651:12-
58:10	1670:2-	4:9	1665	11:20	1665
58:13	1670:2-	4:12	1677:8		
				12:2	1661:3-
59:5	1671:11-	5:2	1680:5-	12 :6	1657:2-, 1663-
		5:4	1672:9-	12:8	1674:2-
64:5b	1666:11-	5:18	1663-	12:11	1679:7-
				12:17	1668:8-, 1679:7-
65:23	1680:5-	6:3	1683:3		
65:24	1674:4-	6:5	1675:2-		

<u>UUB VMhs</u>		<u>UUB VMhs</u>		<u>UUB VMhs</u>	
18:10	1683:10-	25:1	1672:4	31:4	1666:12-
18:11a	1675:2-	25:2	1675:2-	31:10	1669:11-
18:11c	1686:4-	25:5	1679:7-	31:11	1665
18:11d	1686:4-	25:6	1680	31:12	1676:8-
18:14	1681:11-	25:8	1673:3	31:13	1679:7-
18:17	1679:11-	25:11	1676:9	31:14	1679:7-
18:19	1675:2-	25:16	ANONYM 1679:12	31:19	1679:11-
18:24	ANONYM, Hwi begär	26:5	GEIST 1686:4	31:23	1681:4-
18:24	1686:4-	26:8	1680	32:6	1668:8-
18:25	ANONYM, Så hav	26:13	1673:8-	32:11	1672:9-,
19:1	1681: 4-	26:14	1680	32:13	1679:11-
19:4	1681:2-	26:15	1680	33:8	1668:8-,
		26:17	1660	33:14	1679:7-
19:5	1679:7-	27:2a	1678:5-, 1662:1-		
19:6	(tab) 1667			34:5	1651:12-
19:7	(st) 1674:4-	27:6	1676:8-	34: 7	1663
19:7b	1663	27:15	1668:11-	34:11	1666:6-
19:9	1664			34:12	1649
19:11	1686:6-	28:9	1686:11-	34:18	1690:9-
19:12	1686:4-			35:12	1663-
19:13	1651:12-,	29:1	1688:9-	35:15	1683:2-
19:15	1657:2-	29:5	1679:9-	35:16	1663:4
19:17	1690:2	29:6	1681:2-	35:17	1682:5-
29:7	1680:8-	29:8	1681: -	35:19	1686: 4-
20:1a	1651:5,	29:9	1675:2-	35:23	1682:5-
20:11	1651:12-	29:10	1681:4-	36:3	1675:11-
21:2	1680:8-	29:12	1679:11-	36:6	1677:8-
21:4	1664	29:13	1679:9	36:12	1666:12-
21:6	1679:9-	29:14	1654:3-	37:2	1663-
21:7	1686:11-	29:14	[Ex.1] 1675:2-	37:3	(st) 1679:11-
21:9	1692:2-		[Ex.2] 1688:6-	37:6	(tab) 1683:11-
21:14	1663-	29:16	1680:5-	37:13	1686:4-
22:11	1680:5-	29:17	1680:5-	38:1	1666
22:14	1683:11-	29:18	1680:5-	38:5	1665
22:16	1663-	29:19	1681:4-	38:8	1681:11-
22:18	1664:3-	29:20	1680:5-	38:13	1679:7-
23:6	1678:5-	29:22	1664	38:16	1663
		29:23	1663	38:17	1679:9-
24:3	1667:11-			38:18	1664:3-,
24:6	1679:7-	30:4	1667	38:20	1675:2-
24:8	1675:2-	30:7	1686:1-	38:21	1663
24:10	1680:6-	30:8	1680:8-	38:24	1680:8-
24:11	1663-	30:9	1674:10-		1665
24:14		30:10	1680:8-		16419:9-
	1663-				1663
	1688:6-	31:2	1666:12-		1679:9-
	1688:9-	31:3	1681:2-		
	1681:11-				
	1679:7-				
	1663				

<u>UUB VMhs</u>		<u>UUB VMhs</u>		<u>UUB VMhs</u>	
39:3	1679:9-	46:19	1679:7-	61:19	1679:8-
39:7	1680:8-	46:20	1676:8-		
39:13	1663	46:22	1675:2-	63:7	1688:6-
				63:19	1679:8-
40:4	1663-,	47:1	1666:11-	63:20	1601
40:6	1688:6-	47:4	1674:4-	63:22	1679:11-
40:7	1672:9-	47:17	1674:8-		
	[Ex.2]			66:2	1679:8-
	1675:12-,	50:7	1690:1-	66:3	1679:8-
40:10	1682:1-	50:9	1683:11-	66:11	1681:11-
	[Ex.1] 1692:2-	50:13	1686:1-	66:18	1683:2-
41:2	1666:12-	50:17	[Ex .1]		
41:4			1679:8-	67:15a	1686:1-
41:12	1673:12-		[Ex.2]		
41:17	1663		1690:9-	69:10	1662:10-
41:19	1663,	51:12	1686:4-	69:20	1686:1-
41:21	1673:11-	51:14	1682:5-		
	1665	51:26	1680:5-	70:5	1686:1-
42:4	1667:5-			70:8	1681:11-,
42:5	1680:2-	53:5	1690:9-		1686:11-
42:8		53:10	1651:12-		
42:14	1663			71:1	1686:1-
	1651:12-	54:7	1662:3-		
43:1	1681:4-	54:8	1679:8-	73:5	1681:-
43:6	1665, 1688:6-	54:9	1686:1-	73:25	1680:8-
43:8		54:12	1658-		
43:10	1663-	54:16	1672:8	74:10	1680:5-
43:15	1673:11-	54:17	1672:8		
43:18	1679:7-	54:18	1670:10-	79	1663:5-
43:19	1663	54:19	1671:7		
	1652:7-	54:20	1672:9-	80:152-170	1664:3-
44:3	1681:2-	54:22	1674:1		
44:9	1663	54:31	1680:5-	81 (Index)	1666:2
				81:77-84	1663:11-
44:16	1675:2-	56:2	1674:4	81:85-90	1664:3-
45:3	1663-,		(tab)	81:92	1664
45:4	1676:9-,	57:1	1681:11-	81:104	1664
45:5	1679:9-		(st)	81:139	1663:11-
45:6	1663-	57:2	1686:11-	81:157	1666:2
45:11	1674:4	57:6	1681:11-		
45:12	1663	57:8	1686:1-	82:2	1666:12-
45:13	1662:9-	57:9	1680:5-	82:3	1663:11-
45:14	1675:12-	57:11	1679:8-	82:4	1669:10-
	1682:1-	57:12	1681:2-	82:5	1666:5
46:1	1663	57:13	1679:8-	82:6	1666:8-
46:4	1673:8-	57:15	1683:11-	82:7-16	1631:8-
46:6	1663	57:17	1683:2-	82:20/21	1685:6-
46:13	1663		1680:8-	82:28-31	1681:8-
46:16	1672:9-	61:5		82:34	1679:7-
	1663	61:9	1686:4-	82:37:1-6	1680:8-
	1665	61:17	1686:4-	82: 42:1-10	1676:8-
	1681:11-		1685:6-	82:42:10-20	1681:5-

1663		82:42a		1666:12-	
<u>VMhs</u>		<u>VMhs</u>		<u>VMhs</u>	
83:13-20	1675:2-	85:1-18	1686:4-	86:37	1679:11-
83:35-40	1669:8-	85:19-25	1668:8-	86:38	1667
83:43-44	1684:2-	85:26a-b	1668:6-	86:39	1663:11-
83:46	1667:5-	85:28-31	1675:2-	86:39a	1668:10-
83:47, 47a	1675:2-	85:37-42	1679:7-	86:40, 40a,	
83:48-54	1670:1-	85:12-44	1679:8-	86:41	1679:9-
83:55	1666:11	85:46-47	1672: 9-	86:42	1667
83:56-57	1667	85:48-53	1675:2-	86:43-47	1669:8-
83:58a-b	1668:8-	85:56	1667	86:48	1680:8-
83:59	1667	85:57-58	1681:4-	86:49	1668
83:60a-b	1667	85:62	1666:12-	86:50	1685:12-
83:61-65b	1675:2-	85:63	1649:9	86:53	1667
83:69-73	1679:7-	85:70-74	1666:12-	86:54-55	1669:11-
83:73	1681:2	85:89	1664	86:62/63	1680:7-
83:74-79	1666:12-	85:90-91	1674:8-	86:64a-d	1679:8-
83:80	167:4:10-	85:92	1673:10-	36:67	1666:8-
83:81-84	1668:8-			86:68	1679:7-
		86:1a-b	1667:11-	86:72	1679:11-
84:4	1664:3	86:7-12	1668:8-	86 :72a	1670: 10-
84:5	1686:4-	86:13	1666:12-	86:73	1667:7
84:6a-b	1666:8-	86:14	1649:9-	86:74	1674:5
84:8/11	1668:11-	86:15, 15a	1667:5-		
84:15 -17	1672:9-	86:19-28	1676:9-	164:2t	1679:7-
84:55-56	1680:5-	36:29-30	1667	164:2ag	1679:7-
84:57-61	1671-	86:33	1675:2-	164:5	1663-
84: 63-67	1674:10-	86:34	1667:3	164:7	1679:11-
84:68-69	1676:3-	86:36:1	1667	161:9	1680:5-
84:94	1668:8-			164:39	1679:7-
				164:52	1680:7-

[Här avlutas den OCR:ade versionen av Vattenmärkning och Musikforskning. Följande sidor (132-) återfinns endast som PDF i denna elektroniska version.]

[Till sid. 132](#) (pdf).